

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**ULUSAL KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA: DAYTON
SONRASI BOSNA HERSEK’TE ULUSAL KİMLİK
TARTIŞMALARI VE DIŞ POLİTİKA**

Azemina ĆORIĆ

2501101334

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Hakan GÜNEŞ

İstanbul-2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Azemina CORIC Numarası : 2501101334
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Danışmanı : Doç. Dr. Hakan GÜNEŞ
Tez Savunma Tarihi : 25.01.2016 Saati : 13.00
Tez Başlığı : Ulusal Kimlik ve Dış Politika: Dayton Sonrası Bosna Hersek'te Ulusal Kimlik Tartışmaları ve Dış Politika

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Hakan GÜNEŞ		KABUL
2- Yrd. Doç. Dr. Umut AZAK		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Y. Doğan ÇETİNKAYA		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. İsmet AKÇA		
2- Yrd. Doç. Dr. Sinan YILDIRMAZ		

ÖZ

ULUSAL KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA: DAYTON SONRASI BOSNA-HERSEK’TE ULUSAL KİMLİK TARTIŞMALARI VE DIŞ POLİTİKA

Azemina ĆORIĆ

Bu çalışma, Bosna Hersek devletinin ulusal kimliğinin ülke dış politikasını ne şekilde etkilediğini kapsamaktadır. İlk olarak, sübjektif bir tanım olarak bilinen kimlik faktörünün bir devletin dış politikasını ne derece etkileyebileceği anlatılmıştır. Bosna Hersek, bu tip soruların cevabının bulunmasına yönelik iyi bir örnek oluşturmuştur. Ulusal kimliğin neden olduğu içişlerindeki anlaşmazlığın ülkenin dış politikasını oluşturmada son derece güçlük yarattığı gözlemlenmiştir. Tez çalışması kapsamında, kimlik faktörünün etkisini daha iyi anlamak için hem Bosna Hersek'teki siyasi parti temsilcilerinin hem de ülkedeki araştırmacı ve entelektüel kişilerin bakış açıları anlatılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde, Bosna Hersek'teki ulusal kimlik farklılığının yani sıra ilgili farklı toplumların fikir birliği sağlayacağı çok sayıda konunun mevcut olduğu ifade edilmiştir. Ancak, günümüz politikasında benzer özelliklerden çok farklılıkların vurgulanması, bu fikir birliğinin sağlanmasında ülkenin uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Kimlik, Bosna-Hersek, Dış Politika, Uluslararası İlişkiler, Etnik-Milliyetçilik

ABSTRACT

NATIONAL IDENTITY AND FOREIGN POLICY: THE POST- DAYTON BOSNIA- HERZEGOVINA 'S NATIONAL IDENTITY DEBATE AND FOREIGN POLICY

Azemina ĆORIĆ

This study aims to show in which way the Bosnian and Herzegovinian national identity affects its country's foreign policy. First, it explores how a subjective element such as identity can influence the states foreign policy. Bosnia and Herzegovina has shown to be a great example for finding the answers to such questions. The country's inner discord over the national identity has caused great difficulties in the creation of foreign policy. In this thesis, in order to understand better the effect of identity, we report the perspectives of researchers and intellectuals and the perspectives of the main political parties over this issue. At the end of this survey, we can say that despite the identity differences in Bosnia and Herzegovina there are several issues over which it is possible to see a consensus. However, in today's politics much of the emphasis goes to the differences instead of the similarities which shows that the country needs a long period of time in achieving a consensus.

Key words: Identity, Bosnia and Herzegovina, Foreign Policy, International Relations, Ethnic Nationalism

ÖNSÖZ

Bosna Hersek,1992 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra savaşa sürüklenen ülke, içerisinde yaşayan üç toplumun (Boşnak, Sırp ve Hırvat) düşmanlığı ile yüzleşmiştir. Üç yıl süren savaşın ardından toplumlar arasındaki düşmanlık bitmemiş ve Bosna Hersek, içerisinde yaşayan toplumların kimliklerini her durumda belirginleştirdiği bir ülke haline gelmiştir. Dolayısıyla savaştan sonra kurulan milliyetçi siyasi partiler bu sorunlardan istifade ederek kendine oy kazandırmaya çalışmış ve Bosna Hersek'in kimlik sorununun daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Bu durum Bosna Hersek'in hem iç hem de dış politikasını son derece kötü etkilemiştir. Kimlik ve Dış Politika arasındaki bağ sayıca çok az kişi tarafından araştırılmaktadır. Bu nedenle çalışmamda ilgili konuyu araştırmaya ve kimlik sorununun dış politikaya kötü etkisinin ayrıntılı nedenlerini bulmayı hedefledim. Araştırma sürecimde desteğini her zaman hissettiğim danışmanıma ve çalışmamda bana sonsuz saygı ve sabır gösteren aile ve arkadaşlarıma teşekkür ediyor, minnetlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
RESİMLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. DIŞ POLİTİKA VE KİMLİK İLİŞKİSİNE YAKLAŞIMLAR.....	4
1.1.Uluslararası İlişkilerde Klasik ve Konstrüktivist Yaklaşımlar.....	4
1.2. Alexander Wendt ve Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi.....	10
1.3.Ulus İnşası Teorileri.....	15
2. BOSNA-HERSEK’İN TARİHİ VE KİMLİK SORUNU.....	24
2.1.Bosna-Hersek’in Tarihi.....	24
2.1.1. Bosna Hersek 19. Yüzyılın Başından Avusturya-Macaristan Dönemine Kadar.....	25
2.1.2. Avusturya-Macaristan Yönetiminde Milli Kimliklerin Şekillenmesi.....	28
2.1.3. 1908 Sonrası Gelişmeler.....	32
2.1.4. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (SHS: 1918-1929) ve Yugoslav Krallığı dönemi (1929-1945).....	34
2.1.5. II Dünya Savaşı’nda Bosna.....	37
2.1.6. Sosyalist Yugoslavya’da Bosnalı Kimliği.....	39

2.1.7. Yugoslavya Çözülürken: Müslüman Yugoslav'dan Müslüman Boşnaklığa.....	42
2.2.Bosna-Hersek'te Kimlik Sorunu.....	44
3. GÜNÜMÜZDE BOSNA'DA KİMLİK SORUNU VE DIŞ POLİTİKA..	55
3.1.Bosna-Hersek'te Dış Politika.....	55
3.1.1. Bosna-Hersek'in Dış Politikasında Ekonomik Faktörü.....	63
3.1.2. Bosna-Hersek Dış Politikasında Bağlılık ve Jeopolitik Faktörleri.....	65
3.2.Dış politika ve Milliyetçilik.....	70
3.3.Bosna-Hersek'te Siyaset ve Kimlik.....	71
3.4.Kimlikler ve Dış Politika Tercihleri.....	85
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	125

RESİM LİSTESİ

Resim 1: 1815-1859 yıllar arasındaki Balkanlar'ın siyasi ortamı gösteren harita.....	25
Resim 2: Eski Yugoslavya'nın Devletleri.....	40
Resim 3: DBA'ndan sonra Bosna Hersek ve entiteleri.....	56
Resim 4: Mayıs 1994- Aralık 2014 tarihleri arasında BosnaHersek'te en büyükyatırımyapmışolanülkelerintabelası.....	63
Resim 5: BosnaHersek'te2014 yılında öne gelen ihracat ülkeleri gösteren tabela.....	64
Resim 6: BosnaHersek'te 2014 yılında ithalat durumu ve öne gelen ithalat ülkeleri gösteren tabela.....	64

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği İnisiyatifi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ALADI	: Latin American İntegrasyon Association/ Latin Amerika Entegrasyon Birliği
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations/ Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
AVNOJ	: Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije / Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi
BM	: Birleşmiş Milletler
CEI	: Central European Initiative/ Orta Avrupa Girişimi
DB	: Dünya Bankası
DBA	: Dayton Barış Anlaşması
DF	: Demokratska Fronta/ Demokratik Cephe
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: European Free Trade Association/ Avrupa Serbest Ticaret Birliği
FBiH	: Federacija Bosne i Hercegovine/ Bosna-Hersek Federasyonu
FIPA	: Agencija za Unapređenje Stranih Investicija u BiH/ Bosna Hersek Dış Yatırım Teşvik Ajansı

FR Jugoslaviya	: Federativna Republika Jugoslaviya/ Yugoslavya Federativ Cumhuriyeti
HDZ	: Hrvatska Demokratska Zajednica/ Hırvat Demokrat Birliği
HDZ-BIH	: Hrvatska Demokratska Zajednica Bosne i Hercegovine/Bosna-Hersek'in Hırvat Demokrat Birliği
HDZ 1990	: Hrvatska Demokratska Zajednica 1990/ Hırvat Demokrat Birliği 1990
HSS	: Hrvatska Seljačka Stranka/ Hırvat Köylü Partisi
ICTY	: International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia/ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
İKO	: İslam Konferans Örgütü
IMF	: International Monetary Fund/ Uluslararası Para Fonu
IRI	: International Republican Institution/ Uluslararası Cumhuriyetçi Kurumu
JMO	: Jugoslovenska Muslimanska Organizacija/ Yugoslav Müslüman Organizasyonu
KPJ	: Komunistička Partija Jugoslavije/ Yugoslavya Komünistler Ligi
MBO	: Muslimanska Bošnjačka Organizacija/ Müslüman Boşnak Organizasyonu
MNO	: Muslimanska Narodna Organizacija/ Müslüman Halk Organizasyonu
MNS	: Muslimanska Napredna Stranka/ İlerici Müslüman Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NDH	: Nezavisna Država Hrvatska/ Hırvatistan Bağımsız Devleti
NDI	: Nacional Democratic Institute/ Ulusal Demokratik Kurum
NGO	: Non-Governmental Organization/ Sivil Toplum Kuruluşu
NOB	: Narodnooslobodilačka Borba/ Ulusal Kurtuluş Mücadelesi
NOP	: Narodnooslobodilački Pokret/ Milli Kurtuluş Komitesi
OAS	:Organization Of American States/ Amerikan Devletleri Örgütü
OAU	: Organization Of African Unity/ Afrika Birliği Örgütü
RS	: Republika Srpska/ Sırp Cumhuriyeti
SBB	: Stranka Za Bolju Budućnost BiH/ Bosna Hersek Daha İyi Gelecek İçin Partisi
SBIH	: Stranka Za Bosnu i Hercegovinu/Bosna Hersek Partisi
SDA	: Stranka Demokratske Akcije/Demokratik Eylem Partisi
SDS	: Srpska Demokratska Stranka/Sırp Demokrat Partisi
SDP	: Socijaldemokratska Partija/ Sosyal Demokrat Partisi
SEECI	: Southeast European Cooperative Initiative/Güneydoğu Avrupa'nın İşbirliği Girişimi
SHS	: Država Slovenaca, Hrvata i Srba/ Sloven, Hırvat Ve Sırp Devleti
SNO	: Srpska Narodna Organizacija/ Sırp Halk Organizasyonu
SNSD	: Savez Nezavisnih Socijaldemokrata/ Bağımsız Sosyaldemokrat Birliği

USAID : United States Agency For International Development/
Amerika Birleşmiş Milletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı

ZAVNO-BIH : Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja
Bosne I Hercegovine/ Bosna-Hersek Ulusal Kurtuluşun
Antifaşist Konseyi

GİRİŞ

Bosna Hersek 20 yıl önce savaştançıkmiş bir ÷lkedir. 20 yıl aslında bir ÷lkenin toparlanması için çok uzun bir zaman olmamasına rağmen kısa bir zaman da değildir. Turistler bugün Saraybosna'ya geldiğinde restore edilen binalarda dahi savaşın izlerini görebilirler. Yenilenen yüzlerine rağmen savaş izlerinin kapanamadığı binaların Bosna Hersek'te devlet oluşumunun tam anlamıyla başarıya ulaşamamasının canlı göstergeleri olduğunu ileri sürmek fazla iddialı olmayacaktır.

Ülkede pek çok şeyin henüz yerli yerine oturmamasının en açık ifadesi kendisini ekonomide göstermektedir. Savaştan çıkmış bir ÷lkenin ekonomisinin kötü olmasına şaşırmmalı diye iddia edebiliriz. Ancak savaştan 5 veya 10 sene önce çıkmış ÷lkenin kötü ekonomisi şaşırtıcı olmasada, 20 sene önce savaştan çıkmış bir ÷lkede böyle bir sorunun olması başka sorunların kanıtıdır.

Bosna Hersek'te birçok kişi yaşanan sorunların aslında devletin tezde de ele alacağımız çok özel ve karışık bir siyasal sisteme bağlı olduğunu düşünüyor. Buna katılıyoruz ve bu sorunun derinleşmesine katkıda bulunan yolsuzluk konusunun da altını çiziyoruz: Devletin yönetiminde geçmişte ve günümüzde söz sahibi olan partilerin milliyetçiliği kullanarak kendi oylarını garanti etmesi ile yolsuzluk ve siyasal sistemin kurumsallaşmaması arasında büyük bir ilişki vardır. Elinizdeki çalışma Bosna Hersek'te devlet-siyaset-ekonomi düzelmindeki sorunların çoğunun işaret ettiği milliyetçilik ve kimlik sorunsalına eğilmektedir.

Bosna Hersek'te kimlik tartışmaları iç politika olduğu kadar dış politika ve dış politika olduğu kadar iç politika ile ilgilidir. Bu nedenle iç ve dış politika bağıntısı içinde kimlik sorununu ile dış politika tartışmaları arasındaki geçişkenliği uluslararası ilişkiler bakışı açısından araştırmak istedim.

Bu sorunun ÷lkenin iç politikasını etkilediğini ve zorlaştığı genellikle kabul edilir. Öte yandan kimlik tartışmaları ve milliyetçiliğin Bosna Hersek dış politikasına ne gibi etkileri olduğu çok az araştırılmıştır. Bunun bir kanıtı da bu

konuyu araştırırken Bosna Hersek dış politikası ile ilgili çok az kaynağa rastlamış olmamdır ki bulduğum kaynakların çoğunluğu da makaledir.

Bu araştırmayı yaparken bugünkü kimlik ve dış politika arasındaki ilişkiyi araştırmak için konstrüktivist (inşaacı) bir yaklaşımdan yararlandım. Çünkü iç politika ile dış politika arasındaki geçişkenliğe en çok vurgu yapan uluslararası ilişkiler yaklaşımı olarak konstrüktivizm devletlerinde kimlikleri ve tarihsel arka planları olduğunu ileri sürmektedir.

Bosna Hersek'te kimlik ve dış politika tartışmaları ilişkisini ele aldığımız çalışma konuyu 3 ana bölümde ele almaktadır: İlk bölümünde uluslararası ilişkiler yaklaşımları ve özellikle konstrüktivist yaklaşımın dış politika kimlik bağlantısına ilişkin temel tespitlerini irdelemekte ve buna bağlı olarak ulus ve ulus-devlet oluşumu teorilerine başvurulmaktadır. İkinci bölüm milliyetçilik teorileri ışığında Bosna Hersek'te kimlik oluşumlarının tarihsel geri planı resmedilmektedir: Bosna Hersek'te asıl konumuz olan kimlik anlayışının ne zaman ve hangi süreçte geliştiğini ve bu kimlik ile ilgili farklı görüşlerine anlamaya ve aktarmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde Bosna Hersek dış politikasının temel özellikleri açıklanmaya çalışılıyor: Bosna Hersek'teki farklı kimlikler ülkenin dış politikasına ne tür farklı etkilerde bulunmuşlardır? Farklı kimlik aidiyetleri dış politikada hangi öneliklere sahiptirler? Kimliklere dayalı siyasi partilerin dış politika konularında ne gibi tercih ve tutumlara sahiptirler? Üçüncü bölümün ve tezin ana konusunu oluşturan bu soruların yanıtlarını bulmak için literatür taraması parti programlarının yanı sıra temsili değeri olan belli parti üyeleri ile entelektüeller ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Veri kümesinin etkili bir yansıtma yapabilmesi için Bosna Hersek'te doğan, yaşayan, çalışan ve farklı kimliklere sahip olan siyasi kanaat önderleri ile kapsamlı görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın sonunda Bosna Hersek'teki farklı kimliklerin ne şekilde Bosna Hersek dış politikasını şekillendirdiğine ilişkin saptamalara ve açıklamalara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Farklı kimliklerin birbirinden farklı algıları, öncelikleri ve tercihleri olduğu gibi tüm kimlik grupları ve onların dış politika

tercihlerini etkileyen Avrupa Birliği, iktisadi zorunluluklar ve dış faktörler de benzeştirici etkiler olarak öne çıkmaktadır.

1. BÖLÜM: DIŞ POLİTİKA VE KİMLİK İLİŞKİSİNE YAKLAŞIMLAR

Bir ülkenin dış politikasını şekillendirmede ülke içi toplumsal ve siyasal grupların kendi tarih coğrafya ve kimlik algıları önemli birer rol oynar. Klasik, yaygın uluslararası ilişkiler akımları devlet merkezli analizlerinde bu unsurları daha az dikkate alırlar. Oysa özellikle kimlik tartışmaları ve mücadeleleri süren Bosna Hersek gibi ülkelerde çeşitli kesimlerin ülke ve ülkeyi oluşturan halkın kimliği konusunda yürüttükleri tartışmayı anlamadan bu tür ülkelerin dış politika tercihlerini anlamak oldukça güç olacaktır.

Bu çerçevede çalışmamızda başvurduğumuz kavram ve yaklaşımlara açıklık getirerek başlamak yerinde olacaktır. Klasik uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının dış politika oluşumu ve ortamı konusunda ortaya koyduğu görüşleri kısaca değerlendirecek ve özellikle konstrüktivist (inşaatçı) yaklaşımı detaylandırmaya çalışacağız.

Tartışmamızın diğer kavramsal tutamacı olan kimlik (ulus ve ulus-altı) unsuruna ilişkin olarak da milliyetçilik ve ulus inşaatı teorilerine bakacağız. Böylelikle ikinci bölümde Bosna Hersek'te ulus ve ulus-altı kimliklerin inşaatının tarihsel seyrini ortaya koyacağımız II. Bölüm öncesinde kavramsal konulara açıklık getirmiş olmayı hedefliyoruz.

1.1. Uluslararası İlişkilerde Klasik Ve Konstrüktivist Yaklaşımlar

Kimlik siyaseti günden güne daha büyük önem kazanmaya devam ediyor. Bugün kimlik tartışmaları çok yoğun ve yaygındır. Ulus-devletler çağı ile birlikte din ve mezhep kimliklerin tanımlayıcı öğeleri olmaktan çıkmış gibi göründüler ancak Batı Avrupa dışında pek çok coğrafyada etnisite, din ve mezhep kimlik oluşumlarında birbirleriyle daha ilişkili bir seyir izlediler.

Post-Komünist ya da post-sosyalist ülkelerde 1990'larla ortaya çıkan siyasal karmaşa kimlik sorunlarını daha da derinleşmiş bir biçimde yeniden tarih sahnesine çıkarttı. Ancak kimliğe dayalı siyaset sadece kaotik ortamlarda ve eski sosyalist ülkelerde görülmedi: Nitekim bu tür siyasetin Batı'da neden ortaya çıktığını anlamak daha zordur. Kuzey İrlanda'daki etkisi azalmışsa da Avrupa'nın diğer yerlerinde kimlik-temelli sorunlar ortaya çıkmıştır. Kuzey İtalya bunun bir örneğidir. Ancak bu toplumlarda göçmen ve sığınmacılar çoktur ve o yüzden yalnızca etnisiteye değil aynı zamanda dine bağlı anlaşmazlıklar da ortaya çıkıyor. Bu gibi sorunlarla başa çıkılabilmesi için çokkültürlülük siyaseti ortaya çıkmıştır:

“Bu yeni siyasi toplum, içerisinde kimlikleri zamanla zayıflamayacak olan grupların çeşitliliğini veri kabul eder. Her grubun, kendine özgü biçimde toplumun genelinde katkıda bulunduğunun kabul edilmesi halinde, çatışmaları önlemenin mümkün olacağına duyulan inanç bu yeni siyasetin bir özelliğidir.”¹

Dünyada durum böyle iken yapılması gereken şey uluslararası ilişkiler teorisinde bu durumunun nedenini ve sonuçlarını aramaktır. Günümüzde rasyonel seçim teorisi hala uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutmaya devam ediyor. Kenneth Waltz'ın uluslararası ilişkiler teorisi ise realizm/ neo-realizmin en önemli kitabı olmaya devam ediyor. Geleneksel realizm uluslararası anarşiyi devletin güvenliğini en öne koyuyor. Devletin güvenliği ve onun çıkarları en önemlidir. Farklı devletler arasındaki ilişkiler tamamen çıkarlara dayanıyor ve devlet arası dostluk da buna dayanıyor.

Waltz'ın yapmak istediği Marksizm'in yapmak istediği gibi devlet davranışlarının yapısal açıklamasını ortaya koymaktır. Waltz'a göre devletler kendi çıkarlarını tatmin etmeye devam ettiklerinde sonunda bir aşamada bir güç dengesi ortaya çıkacaktır. Bu “mahkûm ikilemi” (prisoner's dilemma) modeli ile açıklanır. Buna oyun teorisi de denebilir. Bu realist teorisi ve özellikle oyun teorisi Post-Marksistler tarafından çok eleştirilmiştir. Onlara göre bu teoriler var olan güç dengelerini korumayı ya da meşrulaştırmayı ve siyasi görüşmeleri

¹ Chris Brown, Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, Londra, 2004, s.180.

küçümsemeyi amaçlıyor. Keza bunlar sübjektif anlamların, kuralların ve kural-
uyan davranışların merkezi önemini anlamamaktalar.²

Waltz'a göre uluslararası sistem ancak sistemik teoriler yoluyla
anlaşılabilecektir. Ona göre iki sistem var olmaktadır: hiyerarşik ve anarşik
sistem. Hiyerarşik sistemde farklı birimlerin baş bir otorite tarafından
yönetiliyorken anarşik bir sistemde ise farklı birimler sadece ilişki kurarlar.
Waltz'a göre Ortaçağ'dan bugüne kadar anarşik bir sistem söz konusudur. Ayrıca
Waltz uluslararası sistemi "kendine yardım" sistemi olarak görür. Ona göre
devletler güvenliklerini her zaman düşünmek zorundadır. Buna göre davranışları
gerekiyor. Bu hareketlerin sonucu olarak güçler dengesi ortaya çıkmaktadır.³
Realistleri aslında "savunmacı" ve "saldırmacı" paradigmaya göre ayırmak
mümkündür. Waltz savunmacı realist sayılır. Ona göre devletler kendi statüsünü
koruyarak uluslararası sistemde kendi güvenliğini savunuyorlar. Saldırmacı
realistlerinin en önemli ismi John Mearsheimer'tir. Saldırmacı realistlere göre güç
en önemlidir. Devletleri saldırgan veya yayılmacı olarak görürler. Ancak saldırmacı
realistlerin uluslararası ilişkilere büyük bir katkısı vardır. Waltz'un neo-
realizminin yeterince açıklamadığı revizyonist devletlerin davranışlarını
açıklamıştır.⁴

Yirminci yüzyılın sonlarında neo-liberal fikirler çok fazla neo-realist
fikirlere benzemeye başlamıştır. Neo-liberaller uluslararası anarşiyi ve devletlerin
rasyonel egoizmini bir olgu olarak kabul ettiler. Ancak realistlerden farklı olarak
egoist devletlerin anarşik bir sistemde işbirliği yapmasının mümkün olduğunu da
düşünüyorlar. Devletler arası işbirliğini ise basit bir şekilde açıklıyorlar:
Devletler işbirliğini kendi çıkarları olduğu için yapıyorlar. Oradaki sorun hile
yapmalarıdır. Bunu önlemek için bazı mekanizmalar üretmek zorunluluğu ortaya

² **A New Handbook Of Political Science**, Der. Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann, Oxford, 1998, s.431

³ Kenneth E. Waltz, "Structural Realism After The Cold War", s.5, (Çevrimiçi) http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf, 14.2.1014.

⁴ Brown, Ainley, a.g.e., s.29.

çıktı. Devletler bu şekilde kısa süreli değil uzun süreli çıkarlarını düşüneceklerdir.⁵

Realizm bugün büyük güçlüklerle karşı karşıya gelmektedir. Uluslararası ilişkiler, demokrasilerin aralarında barışçıl davranmaları, ve uluslararası kurumların önemin artması gibi konular gündemdedir. Keohane'e göre araştırmacıların en önemli amacı olayları anlamak olmalıdır. Anlamak tahmin etmek demek değil diyor Keohane. Soğuk savaş sonucunun tahminle ilgili görüşlerini de bu çerçevede paylaşmıştır. Uluslararası baskının Sovyetler Birliği'nin çöküşünde ne kadar etkili olduğunu bilemiyoruz ve böyle siyasi değişiklikleri tahmin edebilecek teorilerimiz yoktur diyor. Bazı özel tarihi durumlarını araştırmamız gerekmektedir. Onları tamamen anlamazsak da onları oluşturan mekanizmaları anlamamızda fayda vardır. Onların sonuçlarını uluslararası ilişkiler açısından açıklamamız gerekmektedir.⁶

Ancak bugün dünya ekonomisinin karşılıklı bağımlılığı sanayileşmiş bütün demokrasileri bağlamıştır (interdependence). Bu karşılıklı bağımlılığın üç sonucu vardır: devlet hala uluslararası ilişkilerde en önemli rolünü kaybetmezse de eskisi kadar önemli değildir. Uluslararası ve uluslararası ilişkiler eskisine göre çoğalmıştır. Uluslararası iletişim bağları internet gibi devletin bilgi üzerindeki etkisini azaltmıştır. Çok uluslu şirketler dünyanın her yerinde önemli yer tutmaktadır. Realistlerin beklemediği bir şey daha oldu: demokratik ülkeler demokratik olmayan ülkelere göre dış politikada farklı davranmaktadır. Liberal demokrasiler aralarında ya hiç ya da olması gerekenden daha az savaşılmaktadır. Demokratik ve demokratik olmayan devletlerin bu kadar farklı olması realizmi çok sarstı çünkü realizme göre uluslar birbirine benzemektedir. Bunu ispatlamak için Soğuk Savaş'ta Birleşmiş Milletler ve Sovyet Birliği çok büyük benzerlikler gösterdikleri iddia edildi. Ancak onların farklılıklarına dikkat vermemiş ve Sovyet Birliği'nin dağılışı tahmin etmemişler. Aynı şekilde Waltz'un tahminlerine aykırı olarak NATO hala yaşamakta ama Varşova Paktı ise çok çabuk yıkıldı. Realizm uluslararası

⁵ Robert Powell, *Anarchy in International Relations Theory: The Neo-realist-Neoliberal Debate*, **International Organization**, Vol. 48, No.2, The Mit Press, 1994, s.327, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2706934>, 20.2.2014.

⁶ **A New Handbook Of Political Science**, s. 463-465.

kurumların yayılmasını açıklayamadı. Bunlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayılmaya başladı ve ondan sonra bir daha durmadı. 1990'ların yarısında Avrupa Birliği tarihte en çok kurumsallaşmış bir uluslararası organizasyon olmuştur. NATO bazılarına göre dünyanın en güçlü ittifakıdır. Eğer devletler bu kurumları destekliorsa bunun sebebi bu kurumlardan bir fayda görmelerinden dolayıdır. Ama dünya hala tehlikesiz bir yer olmamış; Bosna ve İç Asya'daki savaşlar Realistler'in teorisinin hala bir yere kadar doğru olduğunu ispatlamış.⁷

Neo-realizmi ve neo-liberalizmi eleştiren yaklaşımlar çoktur. Onların arasında şunlardan bahsetmek mümkündür: konstrüktivistler, ingiliz okulu, eleştirel teori ve post-yapısalcılık. Bu eleştirilerin arasında rasyonel seçim teorisine karşı olan tavırdan başka bir ortak noktaları olduğunu söylemek zordur.⁸

Konstrüktivizm uluslararası sistemin yapısal bir teorisidir ve baş iddiaları şunlardır:

- Uluslararası siyaset teorisi için devletler analizin baş aktörleridir.
- Devletler sisteminde en önemli yapılar maddi değil intersübjektiftir.
- Devlet kimlikleri ve çıkarları sosyal yapılar tarafından inşa edilmiştir, sırf iç politika ve insan doğasına bağlı değildir.⁹

Konstrüktivistlere göre neo-realistlerin ve neo-liberalistlerin anarşi yapısı üzerinden devletler arasındaki çatışma veya işbirliğinin açıklaması, devletlerin çıkarları ile ilgili detaylı bir sosyal teori yapılmadan geçerli olmayacaktır.

Devletlerin kendi hedeflerinin gerçekleştirmesi onların devlet kimliklerine bağlıdır- “diğerlerine” karşı kendilerini nasıl gördükleri önemlidir. Bu kimliklere dayanarak devletler kendi çıkarlarını belirlemekteler. Son yıllarda konstrüktivizm büyük teorik tartışmalarda önem kazanmıştır. Bugün uluslararası ilişkiler teorisinde merkez paradigmatik yaklaşımlardan biri olmuştur diyebiliriz. En

⁷ **A New Handbook Of Political Science**, s. 467.

⁸ Brown, Ainley, a.g.e., s. 44.

⁹ Martin Griffiths, Steven c. Roach, Scott Solomon, **50 Key Thinkers In International Relations**, Routledge yay., Londra ve New York, 2009, s. 154.

önemli temsilcileri Friedrich Kratochwill, Nicholas Onuf ve Alexander Wendt'tir.¹⁰

Aslında konstrüktivizm güç ve çıkar gibi olguları tamamen dışlamıyor, sadece bu olguların yanında kimlik, kültür ve söylem gibi olgulara uluslararası ilişkiler analizlerindeki önemini öğrenmeye çalışıyor. Ama şu da bir gerçek konstrüktivistler kültürel yapıları maddi yapılardan daha önemli bulmaktadır. Onlara göre uluslararası ilişkileri daha iyi anlamak için ilk önce çalışmalarımızı ve araştırmalarımızı devletlerin kimliklerine ve kültürlerine, ve ancak sonra çıkarlara gözümüzü çevirmemiz gerekmektedir.

Wendt uluslararası ilişkilerde anarşinin var olmasını kabul etmekle birlikte bu anarşi biz onu nasıl kurarsak öyle olacaktır der. Ona göre iki devletin birbiriyle ne gibi ilişkilerde bulundukları daha önemlidir. Yani dostlardan oluşan anarşi dost olmayan devletlerden oluşan anarşiden farklı olacaktır. Wendt'e göre devletlerin kimlikleri ve çıkarları zor da olsa değişebilir.¹¹ Burada konumuz olan Bosna Hersek, Hırvatistan ve Karadağ ilişkilerine bir bağlantı yapabiliriz. Bosna Hersek devleti çok yeni bir devlet olmasına ve sadece 20 sene önce bu ülkelerle savaşmasına rağmen bugün dostça ilişkilere geçmiştir.

Wendt'e göre kimlik devletin çıkarlarını şekillendirir ve devletin davranışını etkiler. Ayrıca devlet davranışlarını açıklamak adına kimliğini belirlemek lazımdır. Bu soruna bağlı olarak devletin kimliğe yaklaşım faktörlerinin farklı kimlikler arasında birinin seçimiyle ilgili açıklamaları tatmin edici değildir. Bazı konstrüktivistler buna hiç önem vermemekte Wendt ise birçok durumda farklı yönleri gösterilebilen birden fazla kimlikten bahseder. Wendt "iç kimlik" çatışmalarının (bir birim içindeki kimlikler arası çatışma) tahmin edilmesinin imkânsız olduğunu düşünüyor, yine de genel bir hipotez ortaya koymaktan geri kalmıyor. Bu anlaşmazlıkların muhtemelen kimliğin hiyerarşisine

¹⁰ Griffiths, Roach, a.g.e., s.123.

¹¹ Alexander Wendt, Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics International Organization, Vol. 46, No. 2. (Spring, 1992), s. 391-425., (Çevrimiçi) <https://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Wendt.Anarch.pdf>, 24.2.2014.

göre çözüleceğini, bunun büyük bir genelleşme olduğunu ve sık sık çiğnenmiş bir tez olduğunu öne sürer. Ona göre bütün çıkarlar kimliklere göre şekil alır.

Daha sonra göreceğimiz gibi Bosna Hersek örneğinde etnik-kimliklerin devlet kimliğinden belli nedenlerden dolayı daha önemli konumda olmasından dolayı, ülkenin ortak dış politikasını gerçekleştirmesi oldukça zordur ve bazen imkânsızdır.

Devlet kimliğinin iki boyutu vardır. İç boyutu seçkinler ve genel konumun inançlarıyla fikirlerine bağlıdır. Dış boyutu ise diğer devletlerin seçkinlerinin ilgili aktör hakkındaki inançlarından oluşur. Bu iki boyut büyük farklılıklar gösterebilir. Örneğin, ABD kendini Batı'nın lideri görürken bazı ülkeler ABD'ye bir emperyalist güç olarak bakmaktadır. Çoğu konstrüktivist devlet kimliğinin iç ve dış boyutlarında ayırım yapmıyor. Modern zamanlarda küresel medyanın gelişmesiyle ve sivil toplum (NGO) aktiviteleri bu boyutlarına birbirine bağlıyor. Devlet kimliği siyasetinde hem devlet içinde hem de dışında katılımcıları görüyoruz.¹²

1.2. Uluslararasısiyasetin Sosyal Teorisi

Alexander Wendt'in çok önemli çalışması olan Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi uluslararası ilişkilerin araştırmalarında gittikçe önem kazanmaya devam ediyor. Bu kitap Waltz'ın uluslararası siyaset teorisine alternatif bir teori olarak çıkmıştır diyebiliriz.

Wendt Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi kitabında“Dört Uluslararası Siyaset Sosyolojisi”den Bahseder:

1.Klasik realizm,

2.Neorealizm, Neoliberalizm,

¹² Maxym Alexandrov, “The Concept Of State Identity In International Relations: A Theoretical Analysis”, **Hiroshima University Library**, (Çevrimiçi) http://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/files/public/14409/20141016121246211432/JIDC_10_01_03_Alexandrov.pdf, 1.3.2014.

3. Dünya sistem teorisi, Neo-Gramsciye Yaklaşım,

4. İngiliz okulu, dünya toplumu, Postmodern Uluslararası İlişkiler.(Konstruktivistler)¹³

Kendi kitabın kitabın felsefesini dördüncü gruba bağlıyor. Bunları belirttikten sonra bilimsel realizm ve sosyal türlerden bahseder. Burada Uluslararası İlişkiler teorisinde Üçüncü Tartışma olarak bilinen tartışmadan bahsedilir. Wendt hem deneycilere hem de postmodernlere karşı çıkmaktadır. Kendisi bilimin başarılı olduğunu savunuyor, bizim teorik anlayışımız ile dış dünyanın derin yapısının giderek uyumlu hale getirdiğini savunuyor.¹⁴

Kitabının üçüncü bölümünde (Her Şey Düşüncelerden mi İbarettir? güç ve çıkarın oluşumu üzerine) uluslararası ilişkilerde gücün ve çıkarın öneminden bahseder ve ayrıca bugün yaygın olan bir faktöre-düşüncelere vurgu yapar. Wendt diyor ki :” Bu bölümün iddiası, uluslararası siyasette güç dağılıma dair anlamın, büyük oranda çıkarların dağılımına ve çıkarların içeriğinin de büyük oranda düşünceler tarafından meydana getirildiği yönündedir.”¹⁵

Dördüncü bölümün adı Yapı, Faillik ve Kültür’dür. Bu bölümde Wendt Yapı-Faillik ilişkisinden bahseder. Ona göre yapı faillere indirme yapmaz. Yapıyı mikro ve makro düzeyde anlamakta fayda vardır. Neo-realistler makro düzeyinde yapıya bakmaktadır. Onlara göre devletler ne olursa olsun anarşik yapı onların davranışlarının tahmin etmesini kolay ediyor. Liberaller ise demokratik devletlerin davranışlarını tahmin etmek kolay olmadığını savunuyor. Herkes yapının neyden oluştuğunu anlamaya çalışıyor. Neo-realistlere göre maddeden liberallere göre ise düşüncelerden oluşmaktadır. Düşünsel yapının örneği bilgidir. Bilgi özel veya ortak olabilir. Ortak bilgi kültürdür. Wendt kültür hakkında ılımlı bir bütüncüllüğü muhafaza etmektedir. Böylece ona göre kültür kendini sürekli tekrar üretilir aynı zamanda değişim de göstermektedir. İnsanlar kültüre hangi anlam verirlerse kültür odur.Wendt kısacası böyle diyor: “maddi yapı ile düşünsel

¹³ Alexander Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yay., İstanbul, 2012, s. 51.

¹⁴A.g.e., s.90.

¹⁵A.g.e., s. 175.

yapı arasında ayırma gitmek analitik nedenlerle anlamlı görünebilir ama sonuçta bir sosyal sistem hem maddi hem de düşünsel unsurlardan oluşan tek bir yapıya sahiptir. Diğer bir deyişle, modern uluslararası kültürün ne derece önemli olduğudur.”¹⁶

Bu bizim Bosna Hersek dış politika olan konumuz için önemli bir düşüncedir. Bosna Hersek devletinin bulunduğu durum hem maddi hem de düşünsel unsurlardan oluştuğunu denilebilir. Demek ki şu andaki Bosna Hersek’te olan kültür de sabit bir olgu değildir. Kendisini yeniden üretir. Bu yeniden üretimin varlığı aslında biz ondan ne yaparsako olacaktır anlamına gelmektedir. Böylece ileride göreceğimiz gibi dış politikanın etnik farklılıklardan dolayı çok zor şekilleniyor olması durumu mutlak bir veri/olgu değildir: Yani mevcut durum sürekli böyle devam etmek zorunda değildir.

Wendt uluslararası ilişkilerde devletlerin en önemli aktör olduğunu savunuyor. Ayrıca devletlerin de bazı insani özellikleri taşıdığı savunuluyor. Burada bireyciler ve bütüncüler arasında bir tartışma var. Bireycilere göre devlet hakkında hiçbirşey uluslararası sistem tarafından inşa edilmemiştir, bütüncülere göre ise herşey uluslararası sistem tarafından üretilmiştir. Wendt gerçeğin ikisi arasında bir yerde olduğunu savunuyor.¹⁷ Devamla devletten, uluslararası sistemden ve bu ikisi arasındaki ilişkiden bahseder ve devletlerin kolektif kimlikler barındırmasının mümkün olup olamayacağını tartışmayı amaçlar. Wendt’e göre nasıl herkesin birden fazla kimliği varsa devletlerinin de o şekilde farklı kimlikleri vardır. Ona göre çıkarlar ve kimlikler birbirine bağlıdır. Böylece bir aktör kim olduğunu bilmezse ne istediğini de bilmeyecektir. Bu bizi tekrar konumuza geri getiriyor. Bosna Hersek devletin kimlik sorunu olduğu için dış politika bir belirsizlik mevcuttur.

Wendt sonunda Hobbesçu, Lockecu ve Kantçı kültürlerine açıklık getirir. Hobbesçu anarşinin mantığı şöyle özetlenebilir: herkes herkese karşı

¹⁶ Wendt, a.g.e., s. 146.

¹⁷ A.g.e., s.304.

savaşmaktadır.Bütün devletlerin paylaştığı birşeyler vardır, o da güce dayalı siyaset kültürünün normlarıdır.

Ancak bugün devletlerin ölüm oranı sıfıra yakındır, küçük devletler gelişmektedir;devletler arası savaş nadirdir ve olunca da genellikle sınırlıdır. Realistler bu gelişmelere çok önem vermiyorlar ve savaşlar devam etmektedir, güç halen önemlidir diyorlar. Yine de Wendt'e göre ampirik kayıtlar; son birkaç yüzyılda uluslararası siyasette yapısal değişimin olduğunu iyi bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Hobbeşçu doğal durumun öldür ya da öl mantığı Lockeçu anarşik toplumun yaşa veyaşamasına izin ver mantığı ile yer değiştirmiştir diye tartışmaktadır.¹⁸

Lockecu kültür Hobbeşçu kültürden farklı olarak düşmanlık yerine rekabeti rol yapısı olarak görüyor. Rekabetin altında yatan egemenlik hakkı vardır. Bundan bahsedilen ülkeler statükocu ülkelerdir. Hobbes bile hep zoru kullanan ülkelerin uzun zaman dayanmadığından bahseder. Bugün dünyada merkezi güç diye birşey yoktur ancak devletlerin egemen yasaya uyduğunu görüyoruz. Yine de Lockeçu kültürde bir hukuk üstünlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Lockeçu kültürde uluslararası sistemde devletler kendi çıkarlarına bakmakta ve aynı zamanda diğer ülkelerin egmenliklerini de tanımaktadır. Demek ki devletler artık düşmandan fazla rakip konumuna geçmiş durumundalar. Bu sistemde kendilerini sınırlandırmaya teşvik ediyor ve ayrıca tehditlere karşı işbirliği yapmaya teşvik ediyor. Bu sistem aslında bir hal ile ötekine yardım sistemidir.¹⁹

Bugün savaş genel olarak sorunları çözmek için meşru bir yöntem değildir. Demokrasiler arasında da sorunlar olmasına rağmen bu sorunları çözmek için devletler şiddete başvurmuyorlar. Devletlerin arasında genelde ittifaklar vardır ve bu ittifaklar ne tehdit ne de zaman odaklıdır. Kantçı kültürde devletler birbirine dost olarak yaklaşırlar. Kantçı kültürü eleştirenler dost ilişkileri olmadığını ayrıca çıkar ilişkilerini olduğunu söylese de bu devletler arasında sonuçta bir

¹⁸Wendt,a.g.e., s. 334.

¹⁹A.g.e., s.343-348.

yardımlaşma vardır. Tehdit edildiğinde birbirine güveniyorlar ve bu güvenliğin her zaman öyle kalacağını düşünüyorlar. Wendt'e göre devletler zamanla sadece arkadaş olarak davranmak değil gerçekten arkadaş olmak zorunda kalacaklardır.²⁰

Burada konumuza paralel yapmak gerekirsebu paraleli Bosna Hersek Hırvatistan ile olan ilişkilerde görmemiz mümkündür. Bosna Hersek ve Hırvatistan Bosna Hersek savaşında katılan iki ülkedir. Savaş bittikten sonra aralarındaki ilişkiler çok gergin olmasına rağmen bugün dostça ilişkileri vardır. Buna bir Hobbesçu kültürden Lockeçu kültüre geçiş olarak bakmak mümkündür.

Wendt süreç ve yapısal değişim sorunsalını tartışarak yapıları ve failleri insanların yaptıkları etkiler olarak sunar. Wendt'e göre failer ve yapılar aslında süreçlerdir. Ona göre neo-realistler kültüre çok önem vermedikleri için yapısal değişimi anlatmakta zorluk çekiyorlar. Sovyet çöküşüyle birlikte ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle artık kültürün uluslararası siyasette yapısal olarak değişmediğini sürdürmek daha zordur.

Wendt'e göre insanlar 17. yüzyıla kadar Hobbesçu kültürü yaşadılar(öldür ya da öl mantığı). Ancak devletler 17. yüzyıldan sonra egemenliklerini karşılıklı tanımaya başlayınca Lockecu kültüre yapısal bir değişim görebiliriz. Wendt hatta 20. yüzyılında dünyanın Kantçı kültürün kolektif güvenliğine doğru ilerlediğini düşünüyor.²¹

Wendt aslında bir dünya devletinin mümkün olup olmadığını tartışsa da düşünceleri bizim konumuza da fikri zemin sağlamaktadır. Devletlerin etkileşim sırasında değişime uğradıkları fikirler bizim için önemlidir. Bosna Hersek iç sorunlarına rağmen dış politikada komşu ülkelerle etkileşim sırasında değişiklik gösterebileceklerine dair bir çıkarıma olanak sağlamaktadır.

Devletler zaten Hobbesçu kültürden yıllar önce çıkmıştır, burada asıl sorun Lockecu kültürden çıkması mümkün mü? Lockecu kültürde sınırlı özdeşleşme söz konusudur, Kantçı kültürde ise tam bir özdeşleşme söz konusudur. Kolektif kimlik

²⁰ Wendt, a.g.e., s. 375.

²¹Wendt, a.g.e., s. 384.

boş bir lehva üzerinde oluşmuyor. Devletlerin bencil kimlik bağılıkları onların arasında dostluk gibi bir ilişkiyi kurmasında güçlük oluşturabilir. Devletler başta bencil nedenlerden diğer devletlere dostça davranmaya başlayabilirler ancak eğer bu ilişkiyi uzun bir süre sürdürmeye devam ettirirlerse bencil kimliklerini aşabilirler ve bu şekilde kolektif kimlikler oluşacaklardır. Kant Cumhuriyetçi devletlerin ‘Kantçı’ bir kültürün oluşturacaklarına inanmış. Wendt de buna katılıyor, ayrıca Wendt diğer devletlerin da bu kültürünü oluşturabileceğine inanıyor.²²

Buraya kadar uluslararası ilişkilerdeki teorilerin son zamanlarda nasıl ve hangi yönde geliştiklerini aktarılmaya çalışıldı. Konum Bosna Hersek kimliği ve Bosna Hersek dış politikası olduğu için doğal olarak konstrüktivizm anlayışının bir açıklamasına ihtiyaç duyuldu. Realizm, neo-realizm ve neo-liberalizm anlayışları daha çok çıkar ve güç üzerinde durdukları için uluslararası ilişkilerde kimliğe ve kültüre önem veren konstrüktivist yaklaşımı çalışmamızın sorularını anlamaya daha olanaklı bir çerçeve olarak değerlendirebiliriz. Çalışmamız içerisinde Dayton sonrası Bosna Hersek’te kimlik politikaları ve anlayışlarının ne biçimde devletin dış politikasına etki ettiğini öğrenmeye ve aktarmaya çalışılacaktır.

1.3. Ulus İnşaası Teorileri

Araştırmamızın ikinci bölümünde Bosna Hersek devletin ulusal kimliğine değineceğiz, ondan önce ulusal kimliklerin üzerindeki bazı teorilere değinmek önemli olacaktır.

Ulus, millet ve milliyetçilik gibi tanımlara girilmeyecektir çünkü bunların tanımları çoktur ve bunların üzerinde araştırmacılar arasında bir anlaşma yoktur. Bu aslında konumuzun ne kadar karışık bir mesele olduğunu gösterir. Ayrıca millet, etnisite, ulus gibi kavramları terminolojik bir kaos oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler isminde devletler yerine milletler kelimesinin kullanması bu karmaşanın

²² Wendt, a.g.e., 410-417.

sadece bir örneğidir. Bazı yazarlar din ve dil gibi nesnel tanımlara bazıları ise millet olma bilinci, bağlılık gibi öznel unsurlara önem verir. Ancak bu karmaşaya rağmen Milliyetçilikle ilgili sorunlara bir cevap arayan kuramları üçe ayırmak mümkündür: ‘İlkçi’, ‘Modern’ ve sonradan ortaya çıkan Etno-sembolcü kuramlar söz konusudur.²³

İlkçi yaklaşımda üç tane farklı bakış açısı söz konusudur. Özkırımlı bunları şöyle adlandırdı: ‘doğalcı’, ‘biyolojik’, ve ‘kültürel’. Doğalcı olarak adlandırdığı grup ilkçi yaklaşımının en aşırı versiyonudur. Bu yaklaşıma göre etnik kimlik konuşma yeteneği gibi tamamen doğal bir parçasıdır. Bu görüşe göre insanlar belli bir topluluğa doğarlar. Artık bu ilkçiliğin versiyonunu savunan kişi nerdeyse hiç yoktur. Milletlerin eski çağlardan var olduğunu savunan ise araştırmacı hala çoktur. Eskilcilere göre bugünkü milletler bin yıl önce oluşan milletlerin uzantısıdır. Onlara göre milletlere Ortaçağ’da ve hatta Antik Çağ’da rastlanmaktadır. Onlara göre milletlerin özü aynı kalmaktadır. Ancak bu milletlerde yapılması gereken milliyetçiliğin yeniden uyandırmasıdır. Bütün eskilcilerin milletlerin ‘doğum tarihi’ ile ilgili fikirler aynı değildir. Llobera’ya göre milletlerin doğuşu Ortaçağ’da olmuştur. Hastings milletlerin İngiltere’de 14. ve 16. yüzyıllar arasında doğduğunu düşünüyor. Sosyo-biyolojik yaklaşımın en önemli ismi Pierre Van Den Berghe’dir. Ona göre milletler ailelerin uzantılarıdır ve onlara ‘süper aileler’ der. Kültürel ilkçilerin önemli isimleri Geertz ve Shils’tir. Geertz ilkçi bağlılık duyulan öğeleri olarak kan bağı, din ve dilden bahseder. Ancak bu öğelerin herşeyden üstün ve hiçbirşeyden türemediğini asla savunamaz. İlkçilerin bazıları bireylerin ortak bir geçmiş paylaştığını kanıtlamayınca milleti bağlayan ortak geçmiş değil ortak geçmişe inanç olduğunu savunuyorlar. Walker Connor bunların arasında yer alıyor.²⁴

Bosna Hersek’te Sırp, Hırvat ve Boşnak kimliklerinin ortaya çıktığında biyolojik ilkçi yaklaşımlarına daha az rastlarsak da eskilci ve kültürel ilkçi yaklaşımlarından etkilendiklerini göreceğiz. Günümüzde Boşnaklar kimliklerini

²³ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel bir Bakış**, Ankara, Doğubatu yay., 2013, s. 70-75.

²⁴ A.g.e., s.82-95.

Ortaçağ Bosna'sına dayandırılması pratiği ortaya çıkmıştır, ayrıca kültürel olarak İslam dinini kendi kimliklerinin oluşturulmasında çok önemli buluyorlar.

İlkçilereden farklı olarak modernistler milliyetçiliğin milletlerden önce ortaya çıktığını savunuyor. Modernistlere göre milletler kapitalist sanayileşme, kentleşme gibi modern süreçlerle birlikte öne çıkmıştır. Eski zamanlarda milliyetçiliğin ortaya çıkması için siyasi ve ekonomik koşullar yoktu.

Modernist kuramcılarının arasında ilk önce kısaca Eric J. Hobsbawn'ın kuramına değinilecektir. Hobsbawn'a göre millet ve milliyetçilik bir 'toplumsal mühendislik' ürünüdür. 'İcat edilmiş gelenekleri' ise araştırması gereken önemli unsurlar olarak görür. Ona göre milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal sembolleri ve tarih her zaman sosyal inşaacılık gerektirir ve bu inşaa çoğu zaman ihtiyatlı ve yenilikçidir.²⁵ Bu uygulamaların sürekli tekrarlanması bazı belli normların içselleştirilmesini sağlar. Böylece geçmiş ve şimdiki zamanların arasındaki bağ hep korunur. Hobsbawn'a göre 1870-1914 yılları arasında en çok gelenek içat edilmiştir. Amerika'da ve Avrupa'da bu süreç içerisinde bir sürü millet yaratılmıştır. Yazara göre milliyetçilik eskiden var olan kültürleri milletlere dönüştürür. O milliyetçiliğin milletlerden önce oluştuğunu savunuyor. Milliyetçilik aslında siyaset, teknoloji ve toplumsal dönüşüm ile beraber ortaya çıkmıştır. Bunun bir örneği milli dilleridir. Matbaanın keşfi ve insanların okur-yazar artması olmadan milli dillerin yayılması da düşünülemez. Yazara göre devletlerin resmi ideolojisi hiçbir zaman en sadık tarafların bile düşüncelerini tam olarak yansıtmamaktadır. Ona göre modern milliyetçiliği "İcat edilen geleneklere" dikkat etmeden asla anlayamayız.²⁶

Konumuz için önemli olan bir başka modernist düşünür John Breuilly'dir. Ona göre milliyetçilik tamamen siyasete bağlıdır. Ona göre bir devleti ele

²⁵ Eric Hobsbawn, **The Invention of Tradition**, ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge University Press, XII Bas., s.13, (Çevrimiçi) http://faculty.washington.edu/ellingsn/Hobsbawm_Inventing_Traditions.pdf, 3.4.2014.

²⁶ A.g.e., s.14.

geçirmeye çalışan bir grup onu bugün ancak milliyetçi savlara dayanarak yapabilir.²⁷

Bosna Hersek'te bunun açık örneğini üç ayrı etnik grupların siyasetçilerin milliyetçilikten aldıkları güçlerini kendi iktidarlarını pekiştirmek için kullanılmalarıdır. Ancak şu da bir gerçek siyasetçilerin bu güçlerini Bosna Hersek milletlerin milliyetçi olduğu için yapabilirler. Yani bu kuram bir yere kadar Bosna Hersek'teki siyasi durumunu anlatsa da şu soru ortaya çıkıyor: Siyasetçiler, halkları milliyetçi olduğu için mi böyle yoksa halk mı siyasetçilerimilliyetçi olmasından dolayı böyle midir?

Bir başka önemli modernist düşünür Ernest Gellner'dir. Milliyetçilik ona göre modern zamanlara özgüdür. Tarihteki siyasi birimlerde milliyetçilikten konuşmak imkânsızdır ona göre. Gellner'e göre milliyetçilik kuramı bunun neden böyle olduğunu açıklamalı. Gellner kendi kuramında tarihi üç döneme ayırmış: avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar. Avcı-toplayıcı toplumlarda merkezi bir güç olmadığından milliyetçiliğin geliştirmesi imkânsızdı. Tarım toplumlarında yine geliştiremiyordu çünkü güç dağılımı sınıfa göre dağıtılıyordu. Seçkinler sınıfı vardı ve onlar diğer sınıflardan üstün konumana sahipti. Endüstrileşmede durumlar değişti ve millete ve milliyetçiliğe gereksinimin duyuldu.²⁸

Modern öncesi zamanlarda toplumsal roller belliydi ve değişmesi imkânsızdı. Doğuştan insanların toplumsal yapıdaki yeri vardı. Ancak modern zamanlarda kültürün önemi arttı. Bir üst kültürü oluştu ve bu kültür toplumu tanımlıyordu. Bu yeni sistemin amacı herkesin aynı dilde eğitim görmesi ve herkesin arasında iletişim sağlamasıdır. Burada asıl önemli nokta milliyetçiliğin bir modern çağın ürünü olma düşüncesidir. Milliyetçiliğin hem güç hem de zayıf noktası bundan kaynaklanıyordu. Ancak çok az kültürel toplum millete dönüşüm yapmasında başarılı olmuştur. Buna göre milletler milliyetçiliği değil milliyetçilik milletleri icat etmiştir. Milliyetçilik ona göre bir yüksek kültürün pek çok alt

²⁷ John Breuilly, **Nationalism and the State**, Manchester University Press, 1993, s.2.

²⁸ Ernest Gellner, **Nacije i Nacionalizam**, Haz. Radule Knežević, Çev. Tomislav Gamulin, Politička Kultura, Zagreb, 1998, s.55.

kültüre sahip olan bir topluma empoze edilmesidir.²⁹ Buradaki düşüncesinden alt kültürlerin varlığını gerçek olarak kabul ettiğini görüyoruz. Bizde Bosna Hersek'teki kültürlerin "icat edildiklerini" doğru olarak kabul etsek de belli bir kültürün üzerinde icat edildi diyebiliriz.

Gellner'e göre milliyetçilik her yerde aynı şekilde yaşanmaz. Avrupa'yı örnek alarak orada farklı milliyetçilikten bahseder. İlk grubu Atlantik Okyanusuna kıyısı olan ülkeler oluşturur. Bu bölgede eski zamanlardan beri çok güçlü krallıklara rastlamak mümkündür. Buranın merkezleri London, Lizbon, Madrid ve Paris gibi yerleridir. Buradaki siyasi yapılar her zaman kültürle ve dille uyuyordu. İkinci grupta İtalya ve Almanya'dan bahsedebiliriz. Burada Rönesans döneminden sonra bir üst kültürden söz etmek mümkündür. Doğuda ise iyi tanımlanmış yüksek kültürler yoktur. Bu bölgede çok uluslu imparatorluklar yer alıyor ve bu milliyetçiliği zorlaştırıyordu. Burada devlet kurması genel olarak kanlı bir şekilde olmuştur.³⁰

Bizim konumuz olan Bosna Hersek'te yaşanan milliyetçilikler Gellner'in "Doğu milliyetçiliği" olarak adlandırdığı milliyetçiliklere benzer. Burada Osmanlıdevletinin çöküşüyle birlikte üst bir kimliğinin oluşturulamadığı bir yer olduğu için savaşlarla dolu bir dönem izlendi.

Üçüncü ve ve çok önemli olan değineceğimiz olan kuramcı Benedict Anderson'dur. Anderson'a göre milliyetçilik bir ideoloji olarak algılanmamalı. Milliyetçilik din, akrabalık gibi olgularla beraber araştırılmalı. Anderson'a göre ulus birbirini tanımayan insanların grubudur. Onlar birbirini hiçbir zaman görmeyecekleri için bir topluluk olmayı sadece hayal ediyorlar demektir. Kısaca ona göre millet hayal edilmiş siyasi bir oluşumdur.³¹ Milletin içinde eşitsizlik ve sömürge olmasına rağmen derin bir kardeşlik duygusu vardır. Bu kardeşlik duygusu için insanlar kendi hayatlarını riske atmak için hazırdır. Anderson ayrıca milletlerin hayal edilmiş olmasının sahte olması anlamına gelmediğini

²⁹ Gellner, a.g.e., s.57.

³⁰ Gellner, a.g.e., s. 118-120.

³¹ Benedict Anderson, **Nacija: Zamišljena zajednica, Razmatranje o Porijeklu Širenja Nacionalizma**, Skolska Knjiga, Zagreb, 1990., s. 9.

vurguluyor. Bu noktada Gellner'i eleştiriyor. Anderson hayal edilmiş devletlerin nasıl ortaya çıktığını anlatıyor. 16.yüzyıldan sonra dini toplulukların zayıflamasının anlatmasıyla başlıyor. Dinin zayıflamasıyla birlikte insanın psikolojisi değişmemişti, insanlar hala ölümlüğü sürekliliğe çevirme yolunu arıyordu. Bunu yapmak için milletler ideal bir araçtı. Milletler eski zamanlardan beri varolsalardı demek ki gelecekte sonsuza kadar devam edeceklerdi.³²

Modernist milliyetçi kuramları bize ulusların kimliklerin “sosyal inşaacılık” ile ortaya çıktığını ve objektif değil sübjektif nesnelerin olduğunu anlamamızda yardımcı olmaktadır. Ancak bu kuramlar bazen insanların bir gruba bağlılıklarının neden o kadar güçlü olduğunu anlatamıyorlar. Bunu ise anlamaya çalışan etno-sembolcüler bir yere kadar daha iyi anlatmaktadır. Etno-sembolcü kuramının en önemli isimlerden bir tanesi Anthony Smith'tir.

Anthony D. Smith kendi kuramını modernistlerin eleştirisi üzerinde kurmuştur. Ona göre geçmiş etnik topluluklarla olan bağlılıklarını öğrenmeden modern devletleri anlamak imkânsızdır.

Sosyolog Anthony D. Smith'e göre modern milletlerin kültürel öncülleri etnik topluluklardır. Ona göre bir etnik grubun entellektüel ve siyasi elitleri mit ve sembol gibi unsurları kullanarak modern ulusal kimlikleri oluşturur. Smith modernist kuramcılarını eleştirir. Modernistleri milliyetçilikten önce var olan kültürlerle hiç önem vermemekle suçlar. Onlar bu önemli unsuru kaçırarak milliyetçiliğin yaygın popülaritesinin anlaşılmasını zorlaştırıyorlar.³³

Etno-sembolcülere göre milliyetçilik kendi gücünü mit, sembol, ortak hatıralar, gelenek ve etnik miraslardan alır. Ancak Smith ulusal kimliğin zamanla değişime uğradığını kabul eder. Ona göre milliyetçilik zamanla tekrar yorumlanıyor. Milliyetçiliğin geleceği ile ilgili düşüncesine göre millet ve kimlik önemli olmaya devam edecektir. Bunun yanı sıra yeni kimliklerin kurulması çok

³²Anderson, a.g.e., s. 12.

³³ Anthony D. Smith, **Myths and Memories of the Nation**, Oxford University Press, New York, 1999, s. 9, (Çevrimiçi)<http://124.40.255.206/inspirasi/books/1375874633.pdf>, 12.4.2014.

zor olacaktır. Özellikle bu yeni kimlikler köklü ve kurumsallaşmış kimliklerle karşı karşıya gelince bu çok zor olacaktır.³⁴

Bu fikre göre bugün Bosna Hersek'te kurumsallaşmış olan Boşnak, Sırp ve Hırvat kimliklerine karşı karşıya kalan Bosna Hersekli ulusal kimliğingelişmesi ve daha büyük önem kazanması büyük ihtimal değildir.

Bundan başka Smith iki tip etnik topluluktan bahseder: 'yatay' ve 'dikey' topluluklar bunlar. Yatay etnik topluluklar genel olarak aristokratlardan ve din adamlarından oluşuyor ve esnek sınırlara ancak toplumsal derinlikten yoksundur. Dikey etnik topluluklar daha halka aittir ve halkın tüm tabakalarında görülmüştür. Burada görülen etnik bağlılık daha güçlü ama aynı zamanda daha dışlayıcıdır. Yatay etnik toplulukların örnekleri İngiltere, İsveç, İspanya gibi batı ülkelerden bahsedebiliriz. Onlar yatay topluluklar olmalarına rağmen kendi bünyelerine orta ve alt sınıfları katmayı başardılar. Smith'e göre kolektif kimlik 'idari devrim' adını verdiği gelişmeleri sayesinde mümkün olmuştur. Ekonomide gerçekleştirilen değişiklik kapitalizme geçişidir kültürel alanda ise din gerilemesi olmuştur. Reformun ortaya çıkmasıyla dinden bağımsız eğitim görmek mümkün olmuştur. Reformda en etkin rolü aydınlar üstlenmişti. Dikey etnik grupların en önemli unsuru dindi. Dikey toplulukların devamlılığı sağlayan din, kutsal kitaplar ve mitler olmuştur. Etnik toplulukların millete dönüşmesinde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Burada aydınların görevi etnik kültürlerden bir millet oluşturmak olmuştur. Bunu yapmak için toprağa duyulan bağlılığını önemsemek ve etnik tarihinde bir 'altın çağ' mitini öne çıkarmaktır.³⁵

Smith dikey topluluklardan bahsederken dinden bahsetmektedir. Demek ki Bosna Hersek bu ayrıma göre "dikey topluluğa" girer.³⁶ II bölümde görüleceği gibi Bosna Hersek'te deher üç milletin din unsuru üzerinden milliyetçiliklerini kurmaları önemlidir. Din, Smith'e göre kutsal kitapları ve inaçları ile milletlerde beraberlik hissini uyandırmıştır.

³⁴ Smith, a.g.e., s.17.

³⁵ Anthony Smith, **Nacionalni Identitet**, Beograd: Biblioteka XX vek, 1998, s. 190.

³⁶ Dženita Sarač, "Neuspjeh Sekularizacije i Jačanje Religijskog Identiteta Početkom 1980'ih godina u BiH", **Zbornik Radova**, s.156.

Son zamanlarda milliyetçilikte yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu yeni yaklaşımlar önceden milliyetçilik konusunda önem verilmeyen konulara önem verilmiştir. Örneğin bağımsızlıklarını elde eden eski sömürgelere, etnik azınlıklara, işçi sınıfların, siyahların ve kadınların düşüncelerine önem verilmiyordu. Artık yeni yaklaşımlar toplumsal cinsiyet, ırk, vatandaşlık ve sınıf konularına önem verilmeden milliyetçiliğin anlaşılması mümkün olmayacaktır.

Milletin yeniden üretilmesinden konuşan düşünürlerden birisi Michael Bilig'dir. Burada sorulan sorusu: ulus-devlet kurulduktan sonra milliyetçiliğe ne oluyor? Bazılara göre milliyetçilik ortadan çekilir ve sadece bazı ritüel dönemlerde (milli bayramlarda) tekrar ortaya çıkmaktadır. Bilig'e göre böyle bir gelişme söz konusu değil. Ona göre milliyetçilik egemenlikle beraber yok olmaz. Milliyetçilik ona göre böyle bir ortamda rutinleşir. Milli kimlik aslında her gün farklı ritüellerde yeniden üretilir. Ancak bu çok doğal bir hale gelir ve artık dikkat çekmez hale gelir. Bilig'e göre milliyetçiliğin tekrar üretilmesinde sosyal bilimcilerin etkisi vardır. Ona göre onlar milliyetçiliği iki şekilde tekrar üretmekte yardımcı oluyorlar. Milliyetçiliği 'yansıtarak' ve milliyetçiliği 'doğallaştırarak'. Ona göre bazı araştırmacılar ikisini de yapmaktadır. Ayrıca kendi milliyetçiliğini milliyetçilik olarak değil 'vatanseverlik' olarak algılamak diğerleri milliyetçiliği 'vatanseverlik olarak değil 'milliyetçilik' olarak algılamak.³⁷

Ancak tek bir milliyetçilik yoktur, onun yerinde milliyetçilikler söz konusudur. Örneğin Türkiye'de tek bir milliyetçilikten bahsetmek mümkün değildir. Türkçülerin, liberallerin, İslamcılarının veya Kemalistlerin milliyetçilik anlayışları hepsi farklıdır. Bu şu anlama geliyor: Türk milliyetçiliği değil Türk milliyetçiliklerinden söz etmek mümkündür.³⁸ Bu araştırma da Bosna Hersek'te tek bir milliyetçilik olmadığını göstermektedir. Hatta 19. yüzyılından itibaren Pan-Slavist, Yugoslav gibi milliyetçiliklerden bahsetmek mümkündür.

Bugün çoğunlukla kabul gören modernist yaklaşımlardan yararlanarak Bosna Hersek kimliğine tarihte 19. yüzyılından itibaren bakmaya çalışacağız. Biz

³⁷ Özkırımlı, a.g.e., s.244.

³⁸ A.g. e., s. 272-277.

de modernistlerin milliyetçiliğinin modern ve “hayali” bir ürünü olarak görüyoruz ancak dini mitlere ve inanışlara bağlı olduğu için Smith kuramını da önemli buluyoruz. Ayrıca Michael Bilig’in düşüncesine göre, milliyetçiliğin kendini hep ürettiğini kabul ediyoruz.

2. BÖLÜM: BOSNA HERSEK’İN TARİHİ VE KİMLİK SORUNU

Dış politika ve kimlik tartışmalarının kesişiminde yer alan kavramları ve yaklaşımları değerlendirmenin ardından tarihi süreç içerisinde bugün Bosna Hersek’i oluşturan coğrafyadaki kimlik, ulus, aidiyet oluşumlarını ele alacağız. Günümüzde (Dayton Sonrası) sürmekte olan dış politika tartışmalarında farklı kesimlerin aidiyetlerinin-kimliklerinin ne şekilde etkide bulunduğunu anlamak için bu sürecin evrelerini ve özelliklerine mercek tutmaya çalışacağız.

2.1. Bosna Hersek’in Tarihi

Bosna Hersek tarihi farklı uygarlıkların buluştuğu tarihi yerdir. Bütün bu uygarlıklar bu devletin üzerinde etkisini ve buradaki kültürel, demografik ve siyasi durum üzerinde izini bıraktılar. Bizans ve Roma’nın sınırı bu bölgeden geçiyordu, böylece burada Doğu ve Batı Hristiyanlığının buluşma noktasıydı. Daha sonra burası İslamın taşıyıcısı olan Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan olan Avusturya-Macaristan’ın buluşma noktası haline gelecekti. Bazı tarihçiler bu bölge için Soğuk Savaş’ın demir perdelerinin sınırında da bulunduğunu ifade etmiştir. Zaman içerisinde farklı Emperyal güçler altında farklı halklar farklı haklar ve ayrıcalıklara sahip olmuşlar. Bütün bu farklılıklar ve güç değişimleri arkasında bir çatışmalı miras bırakmıştır ve Güney Slavların kültürünü kalıcı olarak değiştirmiştir.³⁹

Biz bu tezde milletlerin modern anlayışa göre kabaca erken 19. yüzyılda ortaya çıktığını var saydığımız için araştırmada da o dönemden itibaren Bosna Hersek tarihine bakacağız.

³⁹ Tone Bringa, **Biti Musliman Na Bosanski Način, Identitet Zajednica u Jednom Srednjobosanskom Selu**, Sarajevo/Zagreb, Šahinspašić, 2009. , s. 12.

2.1.1. Bosna Hersek 19. yüzyılın Başından Avusturya-Macaristan Dönemine Kadar.

Resim 1. 1815-1859 yılları arasındaki Balkanlar'ın siyasi ortamını gösteren harita

(Kaynak: <http://mapsof.net/balkans/balkans-historical-map-1815-1859>, 24.4.2015)

Bugünkü Bosna Hersek devletine ait olan topraklar 19. yüzyılında Osmanlı devleti içerisinde yer alıyordu. Buranın toprakları ve fazlası Osmanlı devletinin Bosna adlı eyaletinde yer alıyordu. Osmanlı Devleti topraklarından çıkmadan önce yukarıdaki haritada da görüleceği üzere, Bosna Eyaleti bugünkü Mostar şehri ve çevresini kapsamazken Sırbistan sınırlarında yer alan Sancak bölgesini kapsamaktadır.

19 yüzyıla geldiğinde 1851 yılındaki nüfus sayısına göre Bosna Hersek'in nüfusunun yüzde 44,40 Ortodoks, yüzde 37,30 Müslüman ve yüzde

18,50Katolikti.⁴⁰ Müslüman nüfusu buradaki yerli nüfusun İslama dönmesiyle ortaya çıkmıştı.

Bu dönem farklı sebeplerden ötürü isyanlar ile hatırlanır. Bu dönemde Osmanlı devletinin içerisinde belli milliyetçiliklerin ortaya çıktığını fark edebiliriz. Yunan ve Sırp isyanı bunun Balkanlar'da akla gelen örneklerdir. Bosna Hersek'te de o zaman farklı anarşik hareketler ve feodal güçlere karşı isyanlar görülmüştür. Hristiyan nüfusu ise sosyal konular üzerinde hareketlerde bulunmuştur. 19. yüzyılın başında Bosna Eyaleti farklı güçlerin mücadeleleri arasında yer almıştır. Etrafında artık Avusturya, Fransa devletleri ve Sırp isyanı mevcuttu. 19. yüzyılın ilk çeyreği biterken İstanbul'un gündeme getirdiği reformlar ise Bosnalı ayanları pek memnun edecek özellikler taşııyordu. Bosnalı Müslümanlar reformlara karşı çıkıyorlardı. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma kararını aldığıında Saraybosna'da bir isyan başlamıştır. Bir yıl süren bu isyan 1827 yılında bastırılmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Bosna'daki sorunlar bitmemişti. Merkezi yönetim farklı sebeplerden dolayı Bosna'nın *kapudanları*⁴¹ (kapetanları) işbirliğine giriştiler. Osmanlı reformlara karşıydılar ve aynı zamanda Avusturya sürekli sınırlarda baskı yapıyordu. Doğuda ise Sırlar tehdit olmaya başlamıştı.

1831 yılında kapudanlar kendi aralarında bir toplantı organize ettiler. Bu buluşmada çok önemli kararlar verildi: Sırp Knezliği'nde olduğu gibi bazı ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasını, bağımsız bir yönetim kurulmasını ve başına yerli birisi getirilmesini istediler. Hareketin başına en güçlü kapudan olarak

⁴⁰ Ibrahim Tepić, "Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća do Austrougarske Okupacije 1878. Godine", **Bosna i Hercegovina Od Najstarijih Vremena Do Drugog Svjetskog Rata**, Editör Ibrahim Tepić, Sarajevo, Bosanski Kulturni Centar, 1998, s. 173.

⁴¹ Kapudanlar - Bosna eyaleti Osmanlı Devletinin sınırlarında bulunduğu için farklı askeri gruplar sınırlarını koruyordu. En önemli askeri rolü kapudanlıklar (Kapetanije) üstlenmiştir. "Kapetanija" belli sınırlara sahip olan küçük bölgedir. Bu bölge asla sancak sınırlarını geçmemekte ancak bazen iki kadılık bölgesini içerebilir. Bu bölge biriminin başında kapudan (kapetan) bulunuyordu. Genelde Bosna'nın önde gelen ailelerden geliyorlardı. "Kapetanija" birimi Osmanlı devletinin diğer bölgelerinde yer alsa da Bosna kapetanları onlardan farklı olarak kendi görevini oğullarına miras bırakıyorlardı. Kapetanlar zamanla Bosna'da siyasi bir önem de almaya başladılar. Osmanlıca'da Kapudan Boşnakça'da Kapetan olan geçen ünvan Bosna Beyleri için kullanılmaktaydı.

Husein-Beg Gradaşceviç getirilmiştir. Ancak ona karşı olanlar da vardı: Hersekli ayanlar A. Rizvanbegoviç ve S. Çengiç gibi önde gelenler.⁴²

Bosna kapudanları aralarındaki plana göre Mustafa Paşa Skadarski'ye katılacaklardı. Osmanlılar, Arnavutların ve Bosnalıların birleşmesini önlemek için hemen Skadarski'nin üzerine askerlerini gönderdiler. Skadarski yenildi. Bosnalı kapudanlar Kosova'ya kadar ilerledi ve Osmanlıları yendi. Bu galibiyetten sonra Gradaşceviç Saraybosna'ya geri döndü ve Vezir oldu ancak vezir beratı yoktu ve ayrıca Hersekli ayanlar ona karşıydı. Saraybosna'dan Travnik'e geçti. Orada bir divan kurdu. Bosna halkı arasında "Bosna Ejderhası" olarak bilinir ve kendi imzasını "Bosna Şövalyesi" olarak atıyordu.⁴³

Bu daha sonra Yugoslavya dağılırken ortaya çıkacak olan Boşnak kimlik uyanışı sırasında çoğu Boşnak tarihçi ve önde geleni tarafından Boşnakların bir sembolü olarak görülmüştür. Ahmet Aliç, Gradaşceviç'in hareketini Bosna bağımsızlığı için yapılan bir hareket olarak görüyor.⁴⁴

Avusturya kaynaklarına göre Gradaşceviç, tıpkı Sırbistan Knezliği olduğu gibi Bosna'nın da knezlik olmasını istemiş. Ancak kendisi İstanbul'da bir isyancı olarak ilan edilmiştir. 1832 yılında Bosna'ya bir sefer düzenlenmişti. Yeni ilan edilen Bosna veziri ordu ile Bosna'ya gönderilmişti. Gradaşceviç hem Türk ordusu hem de Herseklilerin ordusunun istilasına uğramış ve sonunda kaçmak zorunda kalmıştır. O sonradan sultan tarafından affedilmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönmüştür. İstanbul'da ölmüştür. Bazı tarihçilere göre bu bir anlamda Bosna'da Müslümanların arasında bir milliyetçiliğin söz konusu olduğunun kanıtıdır. Ancak Gradaşceviç'te bir "milli" düşüncenin olduğunu ispatlamak zordur. Büyük ihtimalle onun isyanı diğer ayanların ve kendi ayrıcalıklarını korumak istemekten kaynaklanmaktadır.

Gradaşceviç ile birlikte Bosna'daki isyanlara son verilmemiştir. Tanzimat'tan sonra bu isyanlar daha da fazla güç kazanmıştır. Bunun üzerinde

⁴³ Ibrahim Tepić, a.g.e., s. 187.

⁴⁴ Ahmet Aliç, **Pokretza Autonomiju Bosne od 1831 do 1832. godine**, Sarajevo, Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996., s.338.

1850 yılında Bab-ı Ali Sırp asılı “Ömer Paşa Latas” ve ordusunu Bosna’ya göndermişti. Ömer Paşa Latas bütün isyanları bastırmaya başardı. Hersek’i 20 sene yöneten Ali Paşa Rizvanbegoviç’ten de kurtulmuş oldu. Ömer Paşa Latas sipahi ve esnaf ocaklarını da kaldırdı. Bu dönemden sonra artık öndegelen Müslümanların isyanları artık söz konusu değil, artık Hristiyanların köylü isyanları başlamıştı. En büyük köylü isyanı 1875-1878 yıllar arasında Hersek’te başlamış ve sonra doğu Bosna’ya, Makedonya’ya ve Bulgaristan’a kadar yayıldı.⁴⁵

Bu isyanlarla beraber doğu sorunu ortaya çıkmıştır. Sonra da Rusya ve Osmanlıların savaşına sebep olacaktı. Bosna Hersek’teki isyanların sosyal sebebi özgür köylüler oluşturmaktı ancak siyasi amacı Sırbistan’la birleşmektir. Bu dönemde Sırp milliyetçiliğinin Bosna eyaletindeki Ortodokslar arasında yayıldığını fark edebiliriz. Avusturya-Macaristan 18. yüzyıldan itibaren Bosna Hersek’i ele etmeye çalışıyordu.

2.1.2. Avusturya-Macaristan Yönetiminde Milli Kimliklerin Şekillenmesi

24 Nisan 1877 tarihinde Rusya Osmanlılara savaş ilan etti. Avusturya-Macaristan’ın tarafsız kalmasını sağlamak için Bosna Hersek’e işgal etmesine izin verecekti. Osmanlılar 1878 savaşını kaybetti ve Ayastefanos antlaşmasını imzaladı ama Avusturya-Macaristan ve diğer Avrupa devletleri bu antlaşmayla memnun kalmadıkları için Rusya’yı Berlin Kongresi’ne katılmak zorunda bıraktılar (13 Haziran-13 Temmuz 1878). Bu kongrede Bosna Hersek teknik olarak Osmanlı devletinin bir parçası olarak kalacaksa da aslında fiilen Avusturya-Macaristan’ın eline geçiyordu. Osmanlı Devleti bunu kabul etmek

⁴⁵Ibrahim Tepić, a.g.e., s.208.

zorundaydı. Bosnalıların Avusturya'nın işgaline karşı yaptıkları hareketler başarısızlığa uğramıştır.⁴⁶

Bosna Hersek'in Osmanlı ve Avusturya-Macaristan dönemindeki nüfusu ile ilgili karşılaştırma yapmak doğru olamaz çünkü ikisinin sınırları farklıydı. Hersek sancağının bir kısmı Karadağ'a bırakılmıştı ve bugün Novi Pazar diye bilinen Sancak bölgesi ise Osmanlı devletine ait kaldı. Hersek'in Karadağ'a verilmiş parçasını ve Yeni Pazar'ın nüfusunu saymadığımızda Bosna Hersek'in kalan bölgesinde 1870 yılında Müslümanların sayısı 695,000 civarındaydı. 1879 yılında ise Avusturyakaynaklarına göre Bosna Hersek'te 449,000 Müslüman nüfus vardı. Müslümanların büyük bir sayısı memleketlerini terk etmişti. Bazıları Avusturya'nın işgalinden sonra Osmanlı devletine gitmişler diğerleri ise 1875'teki isyanlarda hayatlarını kaybetmiştir.⁴⁷ Avusturya-Macaristan döneminde en kalabalık grup Sırlardır. Yeni düzenlenen sınırlarıyla Bosna'da nüfusun artık yüzde 60'ı Hristiyanlardan oluşuyordu.

1878 yılından itibaren Bosna'daki ahali ilk defa Müslüman olmayan bir yönetimi ile yüzyüze gelmişti. Bu durum Tito dönemine kadar devam edecektir. Osmanlı devleti milliyet üzerinde kurulmamış bir imparatorluktu. Osmanlı devletinde milletler değil din ve mezhepler önemli idi. Ancak 19. yüzyılında onun etrafındaki ülkelerde milliyetçilik gelişmeye başlamıştı ve bu ülkelerde millet dinden daha önemli bir konuma geçmiştir. Osmanlı devletinin diğer bölgelerinde ve özellikle Arap dünyasında Müslüman kimliği artık yeterli değildi. Bunun bir istisnası olarak Bosnalı Müslümanları örnek olarak verebiliriz. Bu millet ciddi açılardan bir Slav milleti olsa da etrafındaki oluşmaya başlayan Slav milletlerine hiçbirine katılmak istemiyor. Onlar en önemli ayırt edici faktör olarak dini, İslamı

⁴⁶ Mark Pinson, **The Muslims of Bosnia and Hercegovina- Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia**, ed: Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s.79-81.

⁴⁷ Pinson, a.g.e.,79-81.

görüyorlardı.⁴⁸ Ancak bu unsur günümüz siyasi İslamcılığı anlamında değil, bir kimlik unsuru olarak İslamı işaret eder.

Avusturya-Macaristan döneminin önemli bir yönü Bosnalı Müslümanların ortak kimliğinin oluşmasında sağlamış olduğu ortam olmuştur. Osmanlı devletinden çıkınca ilk defa kendilerini tanımlamak zorunda hissi ortaya çıkacaktır. Robert Donia adlı araştırmacıya göre Bosnalı Müslümanlar siyasi milliyetçi uyanışı diğer Doğu Avrupa devletlerinden farklı olmuştur. Bu devletlerin milliyetçiliği için canlandırma kelimesini kullanmak doğru olur ancak Bosnalı Müslümanlar için ise bu kelime kullanılmaz. Yunanlıların, Çeklerin, Hırvatların ve Bulgarların milliyetçilikleri onların tarihi devletlerine dayanıyordu. Bosnalı Müslümanların öyle bir tarihi referans verecekleri devletleri yoktu. Ortaçağ Bosna Devleti onların etnik ataları olmalarına rağmen bir Hristiyan ülkesiydi ve bir ölçüde “yanlış” bir etnik imajı veriyordu. Eski Müslüman ülkeleri ise din açısından aynı olsa da Araplar ve Türkler tarafından kurulmuştur.⁴⁹

Bosnalı Müslümanlar Avusturya-Macaristan döneminde kendi kimliklerini üç şekilde gösteriyorlardı:

1. Geleneksel uygulama-Müslümanların sosyal veya kültürel kurumlarında yer alarak.⁵⁰
2. Geleneksel uygulamalar ama şimdi küçük değişikliklerle - yerel isyanlar ama bu defa Müslüman değil Hristiyan bir hükümete karşı.⁵¹

⁴⁸Robert J. Donia, *Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina, 1878-1914*. East European Monographs, no.78 Boulder: East European Quarterly. New York: Columbia University Press, 1981 Aktaran Mark Pinson, a.g.e., s. 89.

⁴⁹Pinson, a.g.e., s.90

⁵⁰ Müslümanların en gelişmiş kültürel ve eğitim kurumu “Gajret” idi. Bu dönemde müslümanların 187 farklı dernekleri bulunmaktadır. Şunu da belirtilmek lazım, o dönemde ki kültürel değişikliklere müslümanlar sıcak bakmıyor. Bundan dolayı onların dernekleri Sırlar ve Hırvat derneklerine göre çok daha az görülür.

⁵¹ Avusturya Macaristan döneminde 1882 yılında bütün 20 yaşını doldurmuş erkekler için bir askerlik görevi çıkınca Hersek'teki Boşnaklar ve Sırlar tarafından isyan çıkarılmıştır. Sonunda başarısızlıkla son bulmuştur. Ayrıca müslümanlar 1886 yılından itibaren İmparator'dan dini ve vakıf işlerinde özerlik istemekteler.

3. Osmanlı döneminde olmayan yeni formlar ile- siyasi partileri kurarak. İlk iki sürecin partisi 1880 ve 1890'ların başında ortaya çıktı. Üçüncüsü ise daha sonra seçkinlerin Avusturya hükümetine açıkça karşıya çıktığında oluşturulacaktı.⁵²

1882 yılında Bosna dominyonundan sorumlu konuma Benjamin Kallay atanmıştır. Kallay, Bosna Hersek'te yaşayan tüm nüfusu bir adı altında birleştirmek istedi. Kallay politikasını özellikle beyler ve ağalardan oluşan feodal Müslüman sınıfına dayandırıyor. Ona göre onlar devlete en bağlı olanlardı. Bu nedenle bu sınıfın çöküşüne izin verilmemeliydi, eğer verilirse onların yerine toprak Ortodoks köylülerin eline geçirdi.

Aslında Bosna'daki Ortodokslar Sırbistan'da milliyetçiliğinin geliştirilmesinden etkilenmişler ve Sırbistan'a katılmak gibi fikirleri ortaya çıkmıştır. Avusturya'ya göre bu sorun ancak Bosna'nın ilhakı ile çözülebilirdi. Bunun için Kallay ortak bir Bosnalı ulusun propagandasını yapıyordu ama bu görüş ancak feodal Müslüman seçkinlerin arasında bir destek bulabilirdi. Kallay'ın bu Bosna ulus propagandasının tek amacı Avusturya-Macaristan politikasına hizmet etmektir. Bu Bosna ulusunu bir bağımsız ulusal devlete dönüştürme gibi bir fikri yoktur.⁵³ Enver Redžić'e göre farklı tarihçiler Kallay'ın Bosna ulusal politikasını farklı şekillerde anlatmıştır ama bu tarihçilerin hepsi de iki konuda hemfikir olmuşlardır.

Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek'i Avusturya ve Macaristan ortak olarak denetliyorlardı. Bunu ülkenin dualist yapısını bozmamak için ve ayrıca Sultan'ın egemenliğini sarsmamak için yapmışlar. Bu dönemde kültür ve eğitim dernekleri açılmıştır: Sırp'ların *Prosvjeta* (1920), Müslümanların *Gajret* (1903) ve Hrvatların *Napredak* (1904) gazeteleri vardı. Zamanla bu dernekler milli hareketlerin başlangıç noktalarını oluşturmuştur. Kallay'ın ölümünden sonra Bosna'da ilk partiler açılmıştır. Bosna'da ilk açılan Müslüman nüfusa dayalı parti *Müslüman Halk Örgütü* olmuştur (MNO-Muslimanska

⁵² Pinson, a.g.e., 97.

⁵³ Enver Redžić, "Prilozi o Nacionalnom pitanju- "Nacionalni odnosi u BiH pred delegacijama Carevinskog Vijeca Austro-Ugarske Monarhije", Sarajevo, 1963, s.32; aktaran: Enver Redžić, **Sto Godina Muslimanske Politike u Tezama i Kontroverzama Istorijske Nauke, Geneza Ideje Bosanske, Bošnjačke Nacije**, Sarajevo, 2000, s.124- 128.

Narodna Organizacija). 3 Aralık 1906 yılında açılmıştır. 1908 yılında *Müslüman Terakki Partisi* (MNS-Muslimanska Napredna Stranka) açılmıştı. Genel sosyal anlamda MNO'dan bir farkı yoktu ancak milli kimlik üzerindeki konumunda Hırvat ideolojisine sıcak bakıyordu. 1907 yılında *Sırp HalkÖrgütü* (SNO-Srpska Narodna Organizacija) kuruldu. Aynı yıl Lazar Dimitrijeviç *Sırp Bağımsız Halk Birliğini* kurdu (*Srpska Narodna Samostalna Zajednica*). 1908 yılında *Hırvatlar Hırvat Halk Birliğini* (*Hrvatsku Narodnu Zajednicu*) kurdular.⁵⁴

24 Temmuz 1908 yılında Jön Türkler 1876'dan kalan eski liberal Osmanlı Anayasası'nı canlandırdığında Müslüman ve Sırp milli organizasyonları resmi olarak hala Osmanlı devletine bağlı oldukları için bağımsız anayasaları olmasını istediler. Avusturya Macaristan imparatorluğu ise Bosna Hersek ilhakından önce anayasal meşrutistatü vermek istemediler. 7 Ekim 1908 yılında ilhak deklare edilmiştir. Bu ilhak Avrupa ülkelerinde büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. İtalya, Rusya, Sırbistan, Karadağ ve Türkiye'de büyük bir yankı olmuştur. Almanya ise Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. 26 Şubat 1909 tarihinde Türkiye de bu ilhakı kabul etmek durumunda kalmıştır.

2.1.3. 1908 Sonrası Gelişmeler

Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından ortakça idare edilen yegâne yer olup, Avusturya-Macaristan yapılanması içinde adeta üçüncü bir devlet gibi olmuştur. Nitekim onun yasal sistemi de hem Avusturya hem Macaristan'ından farklı olmuştur.⁵⁵ Bosna'nın Anayasası resmi olarak 20 Şubat 1910 yılında ilan edilmiştir ve pek etkili olmasa da bir meclis de kurulmuştur. Bu meclis barışçıl bir şekilde son olarak 1914 yılında toplanmıştır.

20 yüzyılın başlarında dünyanın büyük güçleri yeni toprak kazanmanın yollarını bulmaya çalışırken araları bozulmaya başladı. Bu dönemde iki ayrı blok oluştu: İtilaf Bloğu (Büyük Britanya, Fransa ve Rusya) ve İttifak devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya bir süreliğine). Saraybosna'da Franz

⁵⁴ Ilijas Hadžibegović, Mustafa Imamović, "Bosna i Hercegovina u Vrijeme Austrougarske Vladavine", *Bosna i Hercegovina Od Najstarijih Vremena Do Drugog Svjetskog Rata*, Editör Ibrahim Tepić, Sarajevo, Bosanski Kulturni Centar, 1998., s. 276.

⁵⁵ Ilijas Hadžibegović, Mustafa Imamović, a.g.e., s.280.

Ferdinand'ın suikasti ile Avusturya-MacaristanSırbistan'a savaş açmak için bahane buluyordu. 28 Temmuz 1914 yılında savaş patlak veriyor. Bu savaş 4 cephede sürdürülmüştür. Bu dört cepheden 2 tanesi Yugoslav bölgesinde yer almıştır. Yugoslav halkları savaş olaylarının ortasında bulundular ve ayrıca savaşıyan taraflar tarafından ayrılmış bir durumda bulundular.⁵⁶ Birinci Dünya Savaşı'ndaBosna Hersek vatandaşların arasında da bir birlik yoktu. Bosna Müslümanları çoğunlukla Avusturya-Macaristan için savaştılar, bazıları ise Osmanlılara karşı Sırp'ları desteklediler. Bosnalı Sırp'lar genellikle Sırp'ları ve Rusları desteklediler. Bosnalı Hırvatlar ise Avusturya Macaristan için savaştılar.⁵⁷

Bu koşullarda Avusturya ve Macaristan Bosna'nın kime verilmesi konusunda tartışmaktaydı ama aynı zamanda diğer tarafta Yugoslavların hepsi bir çatı altında birleşmesi de gündeme gelemeye başladı. Yugoslav bir devlet Sırbistan ve diğer Habsburg monarşisinin hükümetinde olan güney Slav (Yugoslav) devletlerle birleşerek oluşturulacaktı. Buradaki çözüm Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu ile belli olacaktı. İtilaf devletleri ve Sırbistan savaşı kazanırsa ortak bir devleti kurmak mümkün olur ancak eğer ittifak devletleri savaşı kazanırsa o zaman bu proje çökecekti. 20, Temmuz 1917 yılında Korfu'de Sırbistan hükümeti ve Yugoslav Komitesi bir beyan yayınladılar. Bu beyana göre savaş bittikten sonra Sırp, Hırvat ve Sloven özgür, milli ve bağımsız bir devlet kuracaklardı. Bu devlet Anayasal monarşi olacaktı. Başında Sırp Karacorceviç hanedanı olacaktı.⁵⁸

Müslüman politikacılardan Şerif ArnautoviçBosna Hersek'in Macaristan'a bağlı olan özerk bir devlet olmasını istedi. Ancak diğer Müslüman aydınları Yugoslaya'ya daha sıcak bakıyorlardı. Mehmed Spaho bunlardan bir önde geleni olarak kurtuluşu Sırp, Hırvat ve Slavların birliğinde görüyor. Bosnalı

⁵⁶ Ilija Hadžibegović, Mustafa Imamović, a.g.e. , s. 286.

⁵⁷ Anette Monika Fath Lihić, **Nastajanje Nacije Između Unutrašnjeg Razdora i Vanjskog Pritiska. Bosanski Muslimani na Putu od Etničke Svijesti do Nacionalnog Identiteta**, Svjetlost, Sarajevo, 2008, s.77.

⁵⁸ Ilija Hadžibegović, Mustafa Imamović, a.g.e., s.290.

fransiskanlar ⁵⁹ de bu fikire katılıyorlardı. Avusturya-Macaristan'ın parçalanmasıyla birlikte bütün Yugoslav bölgelerinde (Voyvodina hariç) Sloven, Hırvat ve Sırp devletinin Ulusal Konsey (*Narodno Vijeće*) organizasyonları oluşturulmuştur. ⁶⁰ 17-19 Ekim tarihinde SHS'nin Ulusal Konseyi Zagreb'te gerçekleşmiş olan toplantılarda oluşturulmuştur. Ulusal Konseyin genel kuruluşuna Bosna Hersekli 18 kişi girmiştir ancak onların arasında hiçbir Müslüman olmamıştır. Müslüman sivil politikacılar buna itiraz ettiğinde merkezine sonradan iki Müslüman eklenmiştir. 31 Ekim 1918 yılında Bosna delegelerin Saraybosna'ya geri döndüğünde SHS'in baş komitesi oluşturuldu. ⁶¹

2.1.4. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (SHS: 1918-1929) ve Yugoslav Krallığı Dönemi (1929-1945)

1 Aralık 1918 tarihinde Sırbistan krallığının naibi olan Aleksandar Karacorcević Sırbistan'ın Avusturya Macaristan'dan ayrılan güney Slav (yugoslav) ülkeleriyle birleştiğini belirtti ve bu şekilde Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (SHS) kurulmuş oldu. Bu coğrafyayı 13. asır paylaşan milletler ilk defa aynı çatı altında bulunmaya başlamışlardır.

Muhammed Filipović burada bir noktaya dikkat çekiyor. Yeni SHS devletinde Bosna Hersek yine kendi devlet statüsünü koruyor ve Karadağ gibi Sırbistan tarafından ilhaka uğramıyor. Hatta Karadağ o ana kadar 50 senedir bağımsız bir ülke statüsündeydi. Belki Sırbistan bunu büyük devletlerden çekindiği için yapmıştır ama şu bir gerçek Sırp askerleri Bosna'ya ancak Bosna

⁵⁹ Bosna Fransiskanlar-Ortaçağda Bosna'nın Krallık döneminde Papa tarafından Bosna'da heretik kiliselerinin (Bosna kilisesi) geliştirilmesini önlemek için gönderilen fransiskanlar bugün bile Bosna kimliğinde önemli yer tutuyorlar.

⁶⁰ Narodno Vijeće-SHS Devletinin merkezi yürütme organıdır.

⁶¹ Tomislav Išek, "Bosna i Hercegovina Od Stvaranja Do Propasti Prve Zajedničke Države (1918-1941)" **Bosna i Hercegovina Od Najstarijih Vremena Do Drugog Svjetskog Rata**, Editör Ibrahim Tepić, Sarajevo, Bosanski Kulturni Centar, 1998, s.292.

Hersek'in Ulusal Konseyi delegelerinin çağrısından sonra gelmiştir. Ama bu yeni devletin içinde tam bir denge kurulamamış ve zorbalıklar pek çok görülmüştür.⁶²

SHS devletinin ilk yıllarından beri iki ayrı görüş vardır. Bir taraftan bazı önde gelenler merkezîyetçi bir devlet isterken diğerleri federatif devletini destekliyorlardı. Bu farklılık gittikçe artmıştır ve kısa zamanda Sırp ve Hırvat sorununa dönüşmüştür. Bu devletin birleştiği milletlerin büyük farklılıkları vardı. Bu farklılıkları dini ve milli olarak tanımlamak mümkündür. Zamanla özellikle milli farklılıkları belirginleşti.

Savaşın sonraki ilk nüfus sayımına göre Bosna Hersek'te 1.890.440 kişi yaşamaktadır, 10 sene sonra ise 2.323.555 kişi kaydedilmiştir. Nüfusun milliyeti üzerinde ise 1948 yılına kadar veriler bulunmamaktadır. Bu veriler Osmanlı ve Avusturya-Macaristan döneminde de yoktu. Bunları bir yere kadar kesinleştirmek ayrıca konuştukları dillere veya dinlere bakılarak bir yere kadar öğrenilebilir. Sırpça-Hırvatça konuşan milletlerin çoğunun milliyetleri Sırp, Müslüman veya Hırvat olması büyük ihtimaldir. 1921 yılında toplam nüfusta Sırpça-Hırvatça dilini 1.826.657 kişi konuşuyordu, diğer diller 63.783 kişi tarafından kullanılıyordu. Bunun üzerinde bir de din üzerinde nüfusu ayırırsak o zaman SHS döneminde Bosna Hersek'te 817.224 (43,2%) Sırp, 587.316 (31,1%) Müslüman ve 417.645 (22,1%) Hırvat yaşadığını öğrenmiş oluyoruz.⁶³

Bosna Hersekli tarihçi Atif Purivatra SHS devletinde Müslümanların kimlikleri üzerindeki araştırmaları yapmıştır. Hırvatlar ve özellikle Sırlar o dönemde Müslümanların Hırvat veya Sırp kimliklerini kabul etmelerini istediler. Bunu farklı dernekler açarak ve bazı Müslüman akademisyenlerini kullanarak yapmaya çalıştılar. Atif Purivatra'ya göre Müslümanlar her zaman kendi özel kimliklerinin olduğunu biliyorlardı ama sadece kendi kabile adlarını

⁶² Muhamed Filipović, **Bosna i Hercegovina u Okovima Nacionalizma**, Svjetlost, 2003. s. 31.

⁶³ Tomislav Išek, a.g.e., s. 305.

kullanmıyorlardı. Onlar kendilerini Sırp veya Hırvat değil daha çok Sırp ve Hırvatların sentezi olan Yugoslav kimliğine sıcak bakıyorlardı.⁶⁴

1928 yılında devletin içindeki karmaşaparlamentodaki Hırvatlar'ın önde gelenlerinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olayda *Sırp Radikal Partisi*'nin bakanı Puniša Raciç HSS'in *Hırvat Köylü Partisi*'nin bakanlarını öldürdü. Styepan Radiç'i yani bir parti başkanını ve o zamanın en prestijli Hırvat politikacısını öldürmüş oldu. Bu olayı Aleksandar Karacorceviç kendi hükümetini kurmak için bahane olarak kullanmıştır. "Benim Milletime" adlı bir bildiri ile kendi diktatörlüğünü ilan etti. Bu olay 6 Ocak Diktatörlüğü (*Šestojanuarska Diktatura*) olarak tarihe geçmiştir. Ülkede yeni bir yönetim şekli tanıtıldı. Bu sistem ile birlikte devlet yeni idari birimlere bölündü ve her birime *Banovina* adı verildi. Bosna dört tane Banovina'ya bölünmüş oldu. Bunlardan iki tanesinin merkezi bugünkü Bosna Hersek'teydi (Drinska Saraybosna'da ve Vrbaska Banja Luka'da) diğer ikisinin merkezleri ise ülkenin dışındaydı. (Zetska Cetinje'de ve Primorska Split'te). Muhamed Filipoviç'e göre bu bölünmenin amacı eski Bosna Hersek'in bütünlüğünü yok etmek ve buradaki Sırp gücünü artırmaktır. Ancak ileride bunun mümkün olamayacağı görülür, Hırvat ve Sırp milliyetçilikleri karşı karşıya gelince Bosna Hersek toprakları tekrar farklı bir şekilde bölünecektir.⁶⁵

1934 yılında Kral Aleksandar öldürülmüş ve Prens Pavle başa geçmiştir. Başbakan ise Milan Stoyadinoviç oldu. Bu dönemde muhalefetin bir çoğu Mayıs 1935 yılında gerçekleşen seçimlerde, Yugoslav Müslüman Örgütü (JMO)⁶⁶ başkanı olan Mehmed Spaho da dahil olmak üzere, Radiç'in halefi Hırvat Köylü partisinin başkanını Vladko Maček'i desteklemişler.⁶⁷

Pavle Karacorceviç, Stoyadinoviç'i desteklese de Stoyadinoviç Almanya ve İtalya liderlere Hitler'e ve Musollini'ye karşı bir sempati duyuyordu ve Batı güçleri bundan hoşlanmayarak Pavle'den Stoyadinoviç'i değiştirmesini istediler.

⁶⁴ Atif Purivatra, **Jugoslavenska Muslimanska Organizacija u Političkom Životu Kraljevine SHS**, Svjetlost, Sarajevo, 1977.

⁶⁵ Filipović, a.g.e. s.39

⁶⁶ JMO-Jugoslavenska Muslimanska Organizacija - müslümanların SHS krallığı döneminde 1919 yılında kurduğu partisidir. Güney Slavlık düşüncesine yatkın bir parti ancak müslümanların çıkarlarını savunmaktadır.

⁶⁷ Pinson, a.g.e., s. 139.

Ancak batılı devletler Pavle'den Hrvatlarla anlaşmasını istediler ve bunun için Sırp politikacılardan Cvetkoviç seçildi. Cvetkoviç-Maçek antlaşmasından ve Hırvat *Banovina*'nın oluşmasından sadece 6 gün sonra 2. Dünya savaşı başlamıştır. Yugoslavya Krallığı⁶⁸ 25 Mart 1941 yılında Üçlü Pakt'a katıldı. Ancak ülkede bazı olaylardan sonra ve milletin antifaşist reaksiyonlardan sonra Almanya Yugoslav toprakları zorla almaya karar verdi.

2.1.5. II. Dünya Savaşı'nda Bosna

Yugoslavya'nın ordusu iyi hazırlanmamış olduğu için ülke çok yakın zamanında Alman ve İtalyanlar'ın eline geçti. 15 Nisan Saraybosna Alman ordusunun eline geçti. Bununla birlikte Yugoslavya'nın ele geçirilmesi sona eriyor. 10 Nisan 1941 yılında Bağımsız Hırvat Devleti NDH (*Nezavisna Država Hrvatska*) ilan edilmiştir. Başında Ante Paveliç vardı. Kendisi Kral Aleksandar'ın diktatörlüğü ilan edilince sürgüne çıkmıştı. *Ustaše* adlı bir hareket kurdu. Bu hareketin aşırı milliyetçi ideolojisi Almanya ve İtalya'nın faşizmine uyarak onlar tarafından desteklendi. Bu devletin ideolojisi Bosna Hersek toprakları elde ederek Büyük Hırvatistan'ı kurmaktı.⁶⁹ Bu süreç içinde Bosna Hersek bu ülkenin sınırlarının içinde yer almıştır. O zamanki rejim Bosna Hersek'ten bahsederken "Hırvatistan'ın kalbi" ifadesini kullanmıştır. Bosna Hersek'in içerisinde Alman ve İtalyan bölgelerin arasındaki çizgisi geçiyordu. NDH devletini Nazi Almanyası destekliyordu ve o sınırlar içerisinde Bosna Hersek'in de 31 ilçesi bulunuyordu. İtalyan bölgesinde ise 27 ilçesi bulunmaktaydı. Ustaşarejimi Bosna Hersek olmayınca NDH'in olamayacağını savunuyordu. Bosna Hersek devleti, tarihi olarak Hırvat toprağı olarak görülmüştür ve ayrıca milleti de Hırvat milleti olarak algılanmıştır. 4 Mayıs 1941 tarihinde Ante Pavelic (NDH devletinin

⁶⁸ Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı 1929 yılından itibaren Yugoslavya Krallığı olarak ismini değiştirmiştir.

⁶⁹ Fath-Lihić, a.g.e., s.87.

başkanı ve Hırvatların faşist lideri) cumhurbaşkanlık yardımcılığı Banja Luka'ya taşımıştır.⁷⁰

Aynı zamanda bir grup Müslüman Uzeir-Ağa Hadzihasanoviç liderliğinde Adolf Hitler'e bir memorandum gönderdi. Bu belgede Müslümanların durumları anlatılıyordu. Onlar Almanya'nın ilhakından sonra burada bir asker hükümetin kurulacağını ve bu hükümetin onlarla işbirliği içinde çalışmasını bekliyorlardı. Onlara göre Paveliç hukuki bir devleti kuramadı bunun nedeni ise merkezîyetçilik ve Bosna Hersek'in NDH'ya alınmasıdır. Onlara göre Bosna Hersek NDH içinde siyasi bir birim '*Župa Bosna*' adında kurulmalı. Bu siyasi biriminin merkezi Saraybosna olması gerekiyordu.⁷¹ Bütün bunlara rağmen Müslümanlar NDH'dan ayrılmayı başaramadılar. Almanya ve İtalya o zamanki durumlardan dolayı öyle bir çözüm kabul etmediler. Savaşta Müslümanlar birkaç tane kendi ordu kollarını kurmuşlardır. 13 SS Divizija (*Hançer / Handžar*) bunlardan birisidir. Partizanlara katılmak istemeyenler ve NDH ordularından kaçanlar bu orduya katılıyordu. Onlar kendi Müslüman bölgelerini her kimden olursa korumak amaçlıyorlardı.

Nisan savaşından sonra güney Slav bölgesinin ilhak ve parçalanma döneminde bir tek genel güç olarak güney Slav partisi Yugoslavya Partisi görülmüştür. KPJ (*Komunistička Partija Jugoslavije- Komünist Yugoslav Partisi*) Bosna'daki ilk çatışmaları 27 Temmuz 1941 yılında başlattı. Bosna'daki NOP (*Narodno-Oslobodilački Pokret- Milli Kurtuluş Hareketi*) ilk başlarda ilhaka karşı daha güçlü durabilmesi için Çetniklerle⁷² işbirliği yapmaya çalışıyordu. Ancak Çetnikler Partizanlara çatışmalarda ihanet etti. Çetnikler daha sonra Almanlara, Partizanlara karşı olan çatışmalarda yardımda sürekli bulundular. En büyük çatışmalar Bosna Hersek topraklarında olmuştur ve NOB'un (*Narodno Oslobodilačka Borba- Ulusal Kurtuluş Mücadelesi*) sonucu buradaki çatışmalara bağlıydı. Kasım ayında 1942 yılında Bihaç şehri işgalcılardan kurtarılmıştır. 20 Kasım 1942 yılında Yugoslavya ordusu oluşturuldu NOVJ (*Narodno-*

⁷⁰ Seka Brkljača, Muhidin Pelešić, Husnija Kamberović, "Bosna i Hercegovina U Toku Drugog Svjetskog Rata", **Bosna i Hercegovina Od Najstarijih Vremena Do Drugog Svjetskog Rata**, Editör Ibrahim Tepić, Sarajevo, Bosanski Kulturni Centar, 1998, s.339-346.

⁷¹ Enver Redžić, **Bosna i Hercegovina u Drugom Svjetskom Ratu**, Oko, Sarajevo, 1998, s.335.

⁷² Çetnik - Milliyetçi Sırp grupların üye adları.

Oslobodilacka Vojska Jugoslavije-Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Ordusu). Bihaç'ta 26/27 Kasım 1942'de AVNOJ (*Antifašisticko Vijeće Narodnog-Oslobođenja Jugoslavije- Yugoslav Ulusal Kurtuluşun Antifaşist Konseyi*) oluşturuldu. Bu konsey hükümet karakteristikleri taşır. Yönetim kurulunun başkanı olarak İvan Ribar seçildi. Müslümanlar Tito'nun program listesine göre millet olarak kabul ediliyor.⁷³

Ekim ayında Tuzla şehri kurtarılmıştır ve bu şehrin kurtarılması ZAVNOBIH'in(*Bosna Hersek Ulusal Kurtuluşun Antifaşist Konseyi*) oluşturulmasını mümkün kılmıştı. Tuzla o dönemde Hitler'in egemenliği altındaki en büyük kurtarılmış şehir olmuştur. Tuzla'nın kurtarılması ile birlikte burada yaşayan Hırvatların NOB'a katılmasını ile birlikte mümkün oldu. 26 Kasım 1943 yılında Mrkonić Grad'da ZAVNOBIH'in ilk toplantısı gerçekleşmiştir.⁷⁴

ZAVNOBIH dökümanlarında da Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlarla aynı statüdedir. 2. AVNOJ'da 1943 yılında ise devleti oluşturan milletlerin arasında Müslümanlar yer almıyordu. ZAVNOBIH kurulu meclisinde Bosna Hersek en yüksek temsil organına sahip olmuştur. Bu meclis 173 üyeden ve yürütmesi olan presidio ise 31 üyeden oluşuyordu. Presidio başbakanı olarak Vojislav Kecmanović, başkan yardımcıları olarak Avdo Humo, Aleksander Preka ve Djuro Pucar Stari ve sekreter olarak Hasan Brkić seçilmiştir. 2. AVNOJ toplantısı Jajce'de 29 Kasım'da düzenlendi ve bu toplantıda Yugoslavya'nın en yüksek yasama ve yürütme organı oluşturmuş oldu. AVNOJ ZAVNOBIH'İN kararlarını doğruladı ve böylece Bosna Hersek Yugoslavya içindeki yerini almış oldu.⁷⁵

6 Nisan 1945 tarihinde Partizanlar Saraybosna'yı aldılar. Saraybosna bundan sonra Federal Bosna Hersek'in idari, siyasi ve askeri merkezi olmuştur. Şimdi üçüncü ve son ZAVNOBIH oturumu gerçekleştirilirdi.⁷⁶

⁷³ Seka Brkljača, Muhidin Pelešić, Husnija Kamberović, a.g.e., s. 362-375.

⁷⁴ Enver Redžić, a.g.e., s. 160-161.

⁷⁵ Seka Brkljača, Muhidin Pelešić, Husnija Kamberović, a.g.e., 362 -375.

⁷⁶ Enver Redžić, a.g.e., s. 163.

2.1.6. Sosyalist Yugoslavya’da Bosnalı Kimliği

ZAVNOBIH oturumdan sonra beraber Bosna Hersek diğer federal devletlerle birlikte eşit bir konuma gelmiş ise de Müslüman halkın kendi kimlikleri tam olarak kabul görmemişti. Müslümanlar bu dönemde kendilerini Sırp Müslümanları, Hırvat Müslümanları veya “neopredjeljen” (belirtilmemiş) olarak ifade edebilirlerdi. Onlardan 72.000 kendini Sırp olarak deklare etmiştir, 25.000 Hırvat olarak ve 778.000 üçüncü olasılığı seçmişlerdi. 1950 yıllarında Yugoslav kimliği propagandası yayılmıştı. Böylece 1953 yılında Müslümanlar artık “belirtilmemiş” olarak kendini deklare edemiyor, onun yerine Yugoslav olarak deklare edebilirlerdi. 891.000 Müslüman kendini Yugoslav olarak ifade etti.

Resim 2: Eski Yugoslavya Devletleri Gösteren Harita.

[Former Yugoslavia](http://www.lib.utexas.edu/maps/bosnia.html) (Political) 1993
(146K), <http://www.lib.utexas.edu/maps/bosnia.html>,

Bu 1968 yılına kadar böyle devam etmiştir. 1968 yılında Bosna Hersekli Müslümanlar bir milli topluluk olarak görülmeye başlandı. Komünist Partisi

Merkezi Komitesi'nin 17'inci ve 20'inci toplantılarında Bosnalı Müslümanların/Boşnakların milli statüsü tartışılmıştır. 17'inci toplantısında ise Bosna Hersek'in Yugoslavya içerisindeki eşit olmayan statüsü açıkça konuşulmuştur. Burada aynı zamanda ilk defa Yugoslav, Bosnalı ve Boşnak terimlerinden kolektif kimlikler olarak bahsedilmektedir.⁷⁷

Bazı Sırp ve Hırvat komünistler buna hazır olmazsa da altı sene sonra Yugoslav Anayasası'na yeni ve altıncı bir millet girmiştir. Boşnak ismi değil de Müslüman isminin kullanılması Komünist Birliği'nin Bosna Hersek milletlerinin hiçbirinin o devlet ile özdeşleşmesini istenmemesinden kaynaklanmıştır. Bosnalı Müslümanlar böylece Yugoslav milletlerin arasında hiçbir devletle özdeşleşmeyen tek milleti oldu. Onun yanı sıra bir tek onların milli kurumları yoktu. Mesela kendilerine ait bilim ve sanat akademisi yoktu. Bosnalı Müslümanlara verilen yeni kimlik büyük harfle Müslüman yazılınca millettten, küçük harfle ise yazılınca dini gruptan bahsedilmiş oluyordu.

Millet olarak "Müslüman" ve dini olarak "müslüman" ayrımı yapılmışsa da bunlar karışıklık ve belirsizlik de yaratmakataydı. Bundan dolayı zamanla İslam Toplumu (*Islamska Zajednica*) Bosnalı Müslümanların milli kurumunun yerini almış oldu ve bu yüzden 1990'lı yıllarda milli hareketin içinde önemli konumunu taşıması şaşırtıcı değildir.⁷⁸ 1969 yılında aslında İslam Dini Topluluğu olarak bilinen oluşum İslam Toplumu ismini almıştır. Bu şekilde Müslümanların milli organizasyonu olmak istemiştir. Ancak Vjekoslav Perica'ya göre İslam toplumu Hristiyan kiliseler gibi milli kimliğinin savunucusu olmamıştır. Müslüman din adamları ve uleması sistematik olarak Ortaçağ yerel hükümdarları ve yerel azizlere, etnik mitlere tapmadı. Dine dayanan bir milli anlayışı var. 1950 ve 1980 yılları arasında bütün dini organizasyonları arasında İslam Toplumu

⁷⁷ Iva Lučić, "Stavovi Centralnog Komiteta Saveza Komunisti Jugoslavije O Nacionalnom Identitetu Bosanskih Muslimana Bošnjaka. Između Afirmacije, Negacije i Konfesionalne Artikulacije", *Rasprave o Nacionalnom Identitetu Bošnjaka*, **Zbornik Radova**, Institut za İstoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009., s. 97-115.

⁷⁸ Xavier Bougarel, "Od "Muslimana" do "Bošnjaka": Pitanje Nacionalnog Imena Bosanskih Muslimana", **Zbornik Radova**, s. 117-124.

Yugoslav devletinin kardeşlik ve beraberlik sloganının en büyük destekçisi olmuştur.⁷⁹

Ancak İran ihtilalinden sonra ve Tito'nun ölümünden sonra artık İslam toplumu ve Yugoslavya arasında daha az sıcaklık vardı. Tito döneminde tutuklanan Eski Genç Müslümanlar'ın (*Mladi Muslimani*)⁸⁰ üyesi Aliya İzetbegoviç serbest bırakıldı ve ünü artmaya başladı. 1980 yıllarının sonlarında İslam toplumu antikomünist ruhban sınıfının üzerinde kontrolünü kaybetmeye başladı. Onlardan bazıları İzetbegoviç'in dini milliyetçiliğini savundu.⁸¹

2.1.7. Yugoslavya Çözülürken: Müslüman Yugoslav'dan Müslüman Boşnaklığa

Aynı dönemde Yugoslavya'nın parçalanması çok yakınlaşmıştı. 28 Haziran 1989 yılında Sırp Gazimestan'da Kosovo Savaşı'nı anmak için toplanmışlardı.⁸² Slobodan Miloseviç bu dönemde komünist metodları ve milliyetçi söylemi kullanarak Sırp halkının itibarını kazanmıştı. Bu şekilde dört bölgenin desteğini kazanmış oldu (Sırbistan, Karadağ, Vojvodina ve Kosovo). Ancak bu politikası ile kendini Hırvatistan ve Slovenya'dan uzaklaştırdı. Slovenya ve Hırvatistan 1990 yılı için çok-partili seçimlere hazırlanıyorlardı. Miloseviç de aynı şekilde kendi partisinin ismini Sırp Sosyalist Partisi olarak değiştirdi ve çok-partili seçimlere hazırlamaya başlamıştı. Sırbistan'ın radyo ve televizyonu onun kontrolü altında olduğu için seçimleri kazanması kolay olacaktı. Onun esas planı başta Komünist Partisi aracılığıyla bütün Yugoslavya'yı yönetmekti ancak Yugoslav politikası farklı cumhuriyetlerde farklı partilere bölünmesi ile farklı olasılıklara kapı açtı. Sloven ve Hırvat politikacıları 1990

⁷⁹ Vjekoslav Perica, **Balkan Idols, Religion and Nationalism in Yugoslav States**, Oxford University Press, 2002, s.75.

⁸⁰ Mladi Muslimani - 1930 yıllarında Yugoslav Müslüman organizasyonun radikal sağ grubudur. JMO'nun tersine Yugoslav devletin içerisinde dini grubu olarak Müslümanlara özerklik verilmesini istediler.

⁸¹ Perica, a.g.e., s.83.

⁸² Sırpların milliyetçi söylemlerinde ortacağda Türklere karşı verilen Kosova Harbi mitolojik bir öneme sahiptir ve kendi milliyetçi söylemlerinde çok önemli yer tutmaktadır.

yılıni barışçıl bir şekilde Federal olan Yugoslavya'nın konfederal bir ülkeye dönüşmesi için uğraştılar. Miloseviç ise bu fikirlere hiç ilgi göstermedi.⁸³

Bosna'da diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi 1990 yılına gelince Komünist partisi dağıldı. 1989 yılından itibaren Hırvatistan'ın ve Sırbistan'ın milliyetçilikleri bir tehdit olmaya başlamıştı. Hem Franjo Tudjman hem Slobodan Miloseviç Bosna Hersektopraklarına hak iddiya etmekteydiler. Bu milliyetçiliklere karşı Müslümanlar iki farklı şekilde davrandı. Kendi Müslüman milliyetçiliğini artırdılar ve onun ayırt edici en önemli unsuru olan dine daha büyük önem vermeye başladılar. Diğer taraftan çok-kültürlü ve çok-dinli olan Bosna'nın özel karakterini korumaya kararlıydılar.

Bu dönemde en önemli hareket İzzetbegoviç'in SDA'sı idi. Din unsuru SDA (*Stranka Demokratske Akcije-Demokratik Hareket Partisi*) partisinin önemli bir özelliği olmuştu. Bu iki unsurun arasında büyük bir parçalanma oluşacağı Bosna seçimlerinden önce belli oldu. SDA liderlerinden biri olan Adil Zülfikarpaşiç bu partiden atıldı ve MBO (Muslimanska Bosnjacka Organizacija-Müslüman Boşnak Kurumu) partisini kurdu. Bu partide din unsuru bulunmuyordu, kimliklerine seküler bir bakışları vardı. 1990 seçimlerinde İzzetbegoviç'in SDA'sı mecliste 86 vekillik kazanmıştı, diğer Müslüman partileri (aralarında MBO da vardı) ise 13 vekillik kazanmıştı. Bosna'daki Sırların kurduğu milliyetçi SDS (*Srpska Demokratska Stranka- Sırp Demokrat Partisi*) Radovan Karaciç başkanlığında 72 vekillik kazanmıştı. Hırvat HDZ (*Hrvatska Demokratska Stranka- Hırvat Demokrat Partisi*) partisi 44 yer kazandı. Mecliste toplam 99 Müslüman, 85 Sırp, 49 Hırvat ve 7 Yugoslav vardı.⁸⁴

İzzetbegoviç'in hükümeti ortaya çıktığında Yugoslav politikası zor bir dönemden geçiyordu. Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya merkezli ayrılık tartışmaları devam ediyordu. Miloseviç ülke bütçesinin büyük bir bölümünü Sırbistan'a harcamıştı. 1990 yılında Aralık ayında Slovenya'da ülkenin bağımsızlığı ile ilgili referandum yapılmıştı. Milletin %89'u bağımsızlığı

⁸³ Noel Malcolm, **Bosnia A Short History**, Papermac, London 1996, s. 213-234.

⁸⁴ Aydın Babuna, **Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yay. 107, İstanbul, Ekim 2000, s.198.

destekledi. Miloseviç Haziran'da Kosova'nın meclisini lağvetti. 1 Mart 1991 yılında Miloseviç'e karşı öğrenci protestolar olmuştu.⁸⁵

Yugoslavya'da olaylar gittikçe gerginleşiyordu. 19 Mayıs'ta Hırvatistan kendi bağımsızlığını ilan etmek için referandum yapmıştı. Nüfusun % 92'si bağımsızlığı desteklemişti. 25 Haziran'da hem Hırvatistan hem Slovenya bağımsızlıklarını ilan etmişler, ertesi sabah Federal Ordu tankları Slovenya'ya girmiştir. Ağustos ayında bu olay savaşa dönmüştür. Bu süreç içinde Karaciç 14 Ekim'de Banja Luka'da *Sırp Milli Meclisi*'ni kurarak Bosna Hersek içinde fiili bir devlet kurmuş oldu. Hırvatistan'ın bağımsızlığının dünyada kabul edilmesi o ülkede savaşın bitmesine yardımcı oldu. Ancak Bosna Hersek'in artık kendi bağımsızlığını ilan etmesi gerekiyordu, yoksa Sırbistan kontrolüne girecekti. 29 Şubat ve 1 Mart 1992 tarihinde Bosna'da referandum olmuştur. 6 Nisan 1992 tarihinde Bosna Hersek bağımsız bir devlet olarak kabul edildi.⁸⁶

2.2. Bosna Hersek'te Kimlik Sorunu

Bu bölüme kadar Bosna Hersek tarihi kısaca anlatıldı, tarih ve kimlik birbirine çok bağlı olduğu için yukarıda da Bosna Hersek kimliğinin tarihi gelişiminden bahsettik. Bu bölümde ise daha az tarih daha çok kimlik sorunu üzerinde durmaya çalışacağız.

Bosna Hersek'teki Sırp ve Hırvat kimliklerinin 19. yüzyıl başlarında geliştiğini söylemiştik. Etnik temelli milliyetçiliklerin gelişmesiyle 19 yüzyıl sonunda Bosna Hersek'e de yayıldığı görülmüştür. Biz burada Bosna Hersek devleti ile özdeşleşen ve 20. yüzyılında çıkmış olan Boşnak kimliği üzerinde daha fazla duracağız. Müslümanlar Yugoslavya döneminde "Müslüman" ismi ile bilinirken Savaş döneminde Boşnak ismini kullanılmaya başlanmıştır. Bundan sonra çoğu milliyetçilikte olduğu gibi bu ismin etnik kökenleri, Boşnakların tarihi

⁸⁵ Malcolm, a.g.e., 213-224.

⁸⁶ Malcolm, a.g.e.,s. 213-234.

ve sembolleri araştırılmaya başlanmıştır. Yani tarihin ihyası, geriye dönük yeniden kuruluşu-inşası süreci en çok bu dönemde karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷

Nitekim Şaćir Filandra, modern (ulusal) Boşnak kimliğinin oluşmasından bahsederken onun 19. yüzyılın sonunda değil de 20. yüzyılın sonunda çıktığını ve çok uluslu toplumda ortaya çıktığı üzerinde durur. Ancak Filandra öte yandan da “Boşnak milletinin” köklerinin sadece modern zamanların bir yapısı olmadığını, ne komünistlerin oluşturduğu ne de son Bosna Hersek savaşının oluşturduğunu vurguluyor. O Boşnak milletinin etnik kökenlerini Ortaçağ’da görüyor.⁸⁸ Demek ki burada etno-sembolcü bir yaklaşımla karşı karşıyayız.

Tarihi gerçekler bize Boşnak kimliğinin şekillenmesinde en önemli rolü din ve devletin oynadığını gösteriyor. Filandra, Osmanlı döneminde Hristiyan ülkelere karşı savaşlarda onların Müslüman kimliği artmıştır ve Osmanlılarla olan anlaşmazlıklar sırasında ise onların Boşnak milli kimlikleri artmıştır. 1878 yılından itibaren kimliklerini korumak için ve asimile olma korkusundan İslam’a bağları artmıştır. Boşnaklar için İslam “*differentia specifica*”⁸⁹ olmaya başlamıştır. Kendileri bunu istedikleri için değil onlara böyle bir rol verildiği için böyle oldu. Filandra ‘Müslüman’ ismi dışardan geliyor der. Bosna’ya komşu olan Hristiyan ülkeler Boşnakları Müslüman veya Türk olarak isimlendirmişler. Ancak Müslüman adı altında anılan millet her zaman bir millet olarak görülmüştür, asla İslam müminleri olarak görülmemiştir.⁹⁰

Bir milletin dini terim ile isimlendirilmesi çoğu kişi tarafından hep garipsenmiştir. Müslümanlar kendilerine seküler ve sivil bir isim aramaktaydı. Yugoslavya’nın parçalanma yıllarında o zamana kadar kullandıkları kimliklerde isimlerini değiştirmeye çabaladılar. Burada iki düşünceden söz etmek mümkündür. Boşnak önde gelenlerin bir kısmı Boşnakların Müslüman isimlerini kullanmaya devam etmelerini istiyorlardı. Onlara göre bütün diğer güney Slav

⁸⁷ Şaćir Filandra, **Bošnjaci Nakon Socijalizma. O Bošnjačkom Identitetu u Postjugoslovenskom Dobu**, Preporod, Sarajevo, 2012, s.131-133.

⁸⁸ Şaćir Filandra, a.g.e., s.131-133.

⁸⁹ *Differentia specifica* - ayırt edici özellik anlamına gelmektedir.

⁹⁰ Filandra, a.g.e., s.151.

halklarda olduğu gibi Müslüman kimliğin oluşmasında da din çok önemli bir faktördü. Diğerlerine göre ise bir milleti belirlemek için İslam dini yeterli değildi.

“Müslüman” adı altında Boşnaklar bir anlamda milli canlanma yaşamıştır ve bu ismi milletin en önde gelenleri Atif Purivatra, Mustafa Imamović, Aliya Isaković, Avdo Sućeska desteklediler. Onlar “Müslüman milletin ataları” sayılıyorlardı ve doğal olarak onlar Boşnak ismine karşıydılar.⁹¹

O dönemde “Boşnaklık” fikrine karşı çıkanların arasında Aliya İzetbegović de bulunuyordu. Aliya İzetbegović 26 Mayıs 1990 yılında açılan SDA partisinin başkanı olmuştu. Aynı yılda gerçekleşen seçimlerde SDA oyların %30,4-ü kazanmıştır. Birkaç hafta sonra bu parti SDS ve HDZ ile beraber koalisyona girmiştir. Bundan sonra Aliya İzetbegović Bosna Hersek’in Başkanlık Konseyi’nin Başkanı olmuştur. Bu parti ilk başta kendi Panislamist fikirlere sahip olduğu için Yugoslavya’nın bütün Müslüman halkını temsil etmek istemişti. Ancak Yugoslavya’nın diğer federal ülkelerinde Arnavut ve Türk gibi partilerin oluşması ile birlikte bu Panislamist fikirlerden vazgeçmiştir. SDA kendi etkisini sadece Bosna Hersek ve Sırbistan bölgesinde yaymaya başarır. Eylül’de SDA Neo-Boşnak fikrin bütün savunucularını partiden atmıştır. Tarih bölümünde de değindiğimiz gibi Neo-Boşnak fikrini savunanlar MBO partisini kurdular. Yugoslavya’nın son yıllarında SDA Sırbistan ve Hırvatistan tartışmalarından uzak durarak Yugoslav beraberliğini desteklemeye devam etmiştir. SDA Boşnak kimliğini güçlü şekilde savunmazsa da kimliğin egemenliği onun için de çok önemliydi.⁹²

27 Eylül 1993 tarihinde en önemli siyasi, kültür ve dinin önde gelenleri “Tüm Boşnaklar Meclisi”nde(*Svebošnjački Sabor*) toplandı. Owen Stoltenberg Barış Anlaşması reddedilince Boşnak Meclisinde Müslümanlar Boşnak adını almışlardı. Mecliste bu, milletin tarihi ve milli ismine geri dönüşü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu ismi alarak Boşnaklar kendi devletine olan bağlarını güçlendirmek istiyorlardı. SDA Neo-Boşnak fikri savunan üyelerini attıktan 3

⁹¹Filandra, a.g.e., s. 162.

⁹²Bougarel, a.g.e., s.125.

sene sonra onların fikirlerini kabul etmiştir. Bu aslında eskiden Neo-Boşnak fikrini savunanların kazanması ile olmamıştı, eski komünist birliği üyelerin fikir değiştirmesi ile olmuştur. Bu dönemde bazı Panislamist gruplar Müslüman entitesinin bir ihtimal olarak görmeye başladılar. Eski komünist birliği üyeleri tam bunu önlemek için Müslümanların Boşnak adını alarak Bosna Hersek devleti ile bağımlı güçlendirebileceğine inanıyorlardı.⁹³

O zaman ilk defa Bosna Müslümanlarından bahsederek “Boşnaklık” kavramı kabul görmüştür ve onu eski MBO’nun genel başkan yardımcısı akademisyen Muhammed Filipoviç ilk defa resmi olarak o mecliste kullanmış oldu. 30 Mart 1994 yılında Bosna Hersek Meclisinde artık Müslüman terimi Boşnak terimi ile değiştirilmiştir.⁹⁴

Boşnak kavramının kullanıma girmesinden bahsederken Adil Zulfikarpaşić’ten bahsetmemek yanlış olur. Daha önce SDA partisinden ayrılan üyelerin MBO partisine katıldıklarını söyledik, bu partiyi kuran kişi Adil Zulfikarpaşić’tir. Şaçir Filandra ve Enes Kariç “Boşnak Fikri” kitabında Zulfikarpaşić’in öneminden bahsederler. Boşnak isminin tekrar yayılmasına imkân sunduğundan bahsederler. Adil Zulfikarpaşić bir Boşnak siyaset bilimci ve hukukçuydu. 1946 yılında Komünist Parti ile fikri ayrılıklar yaşayınca ayrılınca İsviçre’ye sürgüne gitmek durumunda kalmıştı. Ona göre Bosna’daki ulusal kimlik tarihin son dönemlerinde din ile özdeşleşmeye başlamış, böylece Katolikler kendilerini Hırvat, Ortodokslar ise Sırlar ile özdeşleşmeye başladı.

Bosna Müslümanı ise ne Katolik ne Ortodoks oldukları için iki milliyetçilik arasında kalmış ve Bosna ile özdeşleşmeleri her iki milliyetçilik tarafından eleştirilmiş ve engellenmiştir. Zulfikarpaşić’e göre Bosna milli duygusu Avusturya-Macaristan döneminden 1992 yılına kadar yasaklanmıştır. Balkanlardaki millikimliklerin hepsi Avrupa ülkelerine göre geç kaldığından ve kendisi Boşnakların milli duygusunun diğer Balkan ülkelerine göre de ne derecede geç ortaya çıktığından başta Boşnaklar arasında organizasyonun

⁹³ Bougarel, a.g.e.,s.129.

⁹⁴ Babuna, a.g.e., s. 203.

olmaması veyayınların olmaması milli uyanışı zorluyordu. Öte yandan da her şeye rağmen Boşnak milli duygusu hayatta kalmayı başarmıştır: Şerif Arnautoviç ve Safvet-beg Başağıç gibi Müslüman önde gelenlerin Avusturya zamanında bile bir siyasi vizyonları vardı. Yugoslavya Krallığı'nda ise Mehmed Spaho'nun öneminden bahseder.⁹⁵

Zülfikarpaşıç'e göre o dönemde Boşnak isminin kullanılması yasaktı. Komünistlerin bu sorunu gidermeye yardımcı olmadıklarını, komünizm döneminde milli farklılaşmanın yerine sınıf farklılaşmasının daha önemli bir yer aldığından bahseder. Ancak Boşnak kimliğinin oluşmasında ve gelişmesinde komünistlerin önemini atlamaz: Boşnakları ayrı bir millet olarak kabul etmeleri, yanlış ad altında bile olsa, önemlidir.⁹⁶

Öte yandan Zülfikarpaşıç Boşnaklık terimini sadece Müslümanlara ait olarak da görmüyor: Ona göre Katolikler ve Ortodokslar da aslında Boşnak olabilir. Hatta bazılarının kendilerini böyle hissettiklerinden söz eder. 1990 yılında "Naši Dani" yayının çıkmasıyla birlikte Zürih'te kendi kurduğu Boşnak enstitüsünde bir sempozyum vermişti. Burada Boşnakların kendi kimliklerini bilimsel olarak onaylaması gerektiğine dair bir düşünce oluşmasından bahseder. Ona göre milli duygu her insanın sübjektif hakkıdır ve eleştirilere ve analizlere açık değildir.⁹⁷

Zülfikarpaşıç'in ideolojisinde her milletçiliğe özgü diyebileceğimiz özellikler görüyoruz. Boşnakların verili bir kimliğe sahip olduğunu ve bu kimliğinin uyanışa ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir.

Demek ki onun fikirleri aslında "Tüm Boşnaklar Meclisi"nde diğer Boşnak önde gelenler tarafından kabul gördü ve ondan sonra artık o zamana kadar Müslüman olarak bilinen millet onların düşüncelerine göre kendi tarihi ismini tekrar kullanmaya başladı.

⁹⁵ Šaćir Filandra, Enes Karić, **Bošnjačka Ideja**, Nakladni Zavod Globus, Zagreb, 2002, s.229.

⁹⁶ Filandra, Karić, a.g.e., s. 230.

⁹⁷ A.g.e., s. 230.

Özetlersek şimdiye kadar Boşnak milletinin bu ismi 1993 yılından sonra kullanmaya başladığını gördük. Daha önce isimleri Müslüman olarak geçiyordu. Farklı entelektüeller bu ismin sadece Bosna Hersek Müslümanlarına verilmesinin doğru olup olmadığını tartıştı. Ancak bir milletin bir dini ismi taşımasının sorunlu bir tarafı vardı ve savaş döneminde kendine bir etnik isim alması garip değildi. Savaş zamanında bu ülkede kendi varlığını korumaya çalışırken coğrafi olarak diğer Müslüman ülkelerden uzak kaldığından kendilerini artık İslam ile özdeşleştirmeleri yeterli değildi, böylece kendilerini bir tek kendi toprakları ile, Bosna ile özdeşleştirebilirlerdi.

Biz burada savaş tarihine ayrı ve karışık bir konu olduğu için girmeyeceğiz. Ancak şunu belirtmek lazım, savaştan önce bütün Yugoslavya’da ve özellikle Bosna Hersek’te farklı milli kimliklerin şekillenmeleri hem savaşa sebep oldu hem de savaş sırasında daha da belirgin halini aldılar. Böylece savaştan sonra Bosna Hersek’te üç ayrı milli kimlik ve üç ayrı milliyetçiliği ayırt etmek mümkündü.

Hikaye burada çoğu Boşnak akademisyeni için bitiyor. Ancak bununla birlikte Boşnak tartışması bitmedi ve bu yeni bir tartışmaya yol açmıştır. “Karma” evliliklerden çıkmış olan çocuklar ve kendini Bosna Hersek Devleti ile özdeşleştiren Sırp ve Hırvatlar kendilerini Boşnak kimliği ile özdeşleştirmeyince Bosna Hersekli bir kimliği özümsemeye başladılar. Dayton anlaşmasından sonra Bosna Hersek’te üç kurucu millet dışındakiler (Boşnak, Sırp, Hırvat) “diğerleri” statüsüne geçince şöyle bir ironi oluştu ki kendini Bosna Hersekli olarak ifade eden vatandaşlar “diğerleri” statüsüne girdi. Demek ki burada Bosna Hersek üst milli kimliğinden ve Bosna Hersek sivil vatandaş kimliğinden bahsetmek gerekmektedir. Birbirine görünüşte benzeyen bu iki unsur aslında çok farklıdır. Ancak ondan önce buradaki verilen bilgilere göre Boşnak kimliği üzerinde de bir sonuca varmak mümkün. Boşnak kimliğinin farklı tarih dönemlerinde farklı anlamlara geldiğini görüyoruz. Anlamının aslında zaman içerisinde değiştiğini görüyoruz.

Bize göre Bosnalı/Boşnak/Bosna Hersekli kimliklerinin hala bugün bir tartışma içerisinde olması devamlı anlamının değiştiğine dair bir kanıttır. Bu bir anlamda Anderson'un bahsettiği anlamda kimliklerin muhayyel olmasının da bir kanıtıdır ve ayrıca konstrüktivistlerin devlet-kimliklerinin devamlı değiştiğine ve farklı anlamlarda kullanılabildiğine ilişkin tespitlerinin altının çizilmesidir.

Bosna'da artık çoktan üç milletin birbirinden ayrı olarak oluşturulduğunu gördük, bu kimliklerin ayrı milliyetçilik referansları ile oluşturulduğunu da gördük. Ancak Dayton sonrası Bosna Hersek'in bağımsız bir ülke olması ile birlikte ortak bir kimliğinin tartışılması doğaldır. Esad Zgodić "*Ideja Bosanske Nacije i druge Teme*" kitabında bu fikri inceliyor. Ona göre Bosna Hersek üç millettten oluşturulmuşsa bile artık yeni tarihi gerçekler olduğu için bir ortak kimliğinin oluşması mümkündür: Bu kimlik tabii bir etnik kimlik değil vatandaşlığa dayalı bir kimliktir. O yüzden ona göre bu ortak kimliği oluşturmak için Bosna Hersek'in bir sivil topluma dönüşmesi lazımdır.⁹⁸ Demek ki bu ortak kimlik gelecekte oluşturulacak bir unsur olarak görülmektedir. Ancak Srećko Čaya (Srećko Džaja) buna katılmamaktadır: Ona göre Bosna milleti aslında Osmanlı döneminde eski Bosna Krallığı'ndan tamamen kopmuştur ve bir dönemden öbür döneme "*stečci*" ve bazı belgeler dışında hiçbir şey miras olarak kalmamıştır.⁹⁹ Ayrıca ona göre Bosna'daki halkın artık ortak bir siyasi kimliği kalmamıştır. Her grup Bosna'nın dışında olan üç farklı dış unsura odaklanmıştır.¹⁰⁰

Bugünkü Bosna Hersek'e baktığımızda Srećko Čaya'nın düşüncesi Esad Zgodić düşüncesinden daha gerçekçi görünüyor olabilir. Ancak sorun şu ki ona göre tarihte bir defa farklılaşan kimlikler artık değişmezdir. Şu anda bile bu kimliklerin dışında farklı kimlikler var ve bu kimlikleri farklı algılayan insanlar vardır. Gelecekteki milletlerin kimliğinin anlayışını sadece bir yere kadar tahmin edebiliriz.

⁹⁸ Esad Zgodić, *Ideja Bosanske Nacije i Druge Teme*, Zalihica, Sarajevo, 2008, s. 309.

⁹⁹ STEĆAK - Ortaçağ Bosna Devleti Döneminden kalma mezartaşların adlandırılmasıdır. Ortacağ Bosna Kilisesi'ne bağlı olduğunu düşünülmektedir.

¹⁰⁰ Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i Nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Svijetlost, 1990.

Boşnak tarihçi Husniya Kamberović Bosna'nın ortak kimliği mümkün mü sorusuna gerçekçi olmamız lazım diyerek yanıt veriyor: Ona göre Bosna milletinin oluşturulma projesi 19.yüzyıl ile beraber bitmiştir. Kallay belki böyle bir işi gerçekleştirmeye çalışan son kişiydi diyor. Bunun sonucunda Boşnaklığın Müslümanlıkla özdeşleştiğini görüyoruz. Ortodoksların Sırp kimliğini ve Katoliklerin Hırvat kimliğini almasından sonra Bosna milletini oluşturmak artık mümkün olmadığını düşünüyor. Ancak bir ortak Bosnalı kimliği kurulması anlamına gelmese bile ona göre de Bosna Hersek'e bir memleket gözü ile bakılması lazımdır.¹⁰¹

Bosna'nın ortak kimliğinin en büyük savunmacısı Sloven tarihçi Kržišnik-Bukić'tir. O da tabii siyasi bir ortak kimlikten bahseder ve bunu açıklamak için Avrupa'da doğru olarak milletin aslında devlet ile özdeşleşirken Bosna'da ise millet etnik kimliği ile özdeşleşmektedir der.¹⁰² Kržišnik-Bukić'e göre Bosna Hersek kimliği Ortaçağ Bosnası ile başlıyor. Bu kimliği pekiştiren üç unsurdan bahsediyor: hükümdar, soylular sınıfı ve kilise. Hükümdarlar Bosna kralları olarak biliniyor, kiliseleri de Bosna kilisesi olarak biliniyor. Bu üç unsurun dışında Bosna krallığının kendine özel olan yazısı ve bu yazının ismi "Bosanjica" olması da bir kimlik unsuru olarak görüyor.¹⁰³

Görduğümüz üzere Vera Kržišnik Bukić Bosna Hersek'te yaşayan bütün milletlerin ortak bir etnik yapıya sahip olduğunu söylüyor. Bunu Ortaçağ Bosnasına dayanarak yapıyor. Ancak bu grubun daha sonra dinlere göre farklılaştığını düşünüyor. Zamanla bir etnik grubun değiştiğine inansa da bugünkü Bosna'da etnik-üstü bir milliyetçiliği savunuyor.

Asim Mujkić isimli Bosnalı bir felsefeci ise Boşnak kimliğinin hala belirsiz bir kimlik olduğunu söylüyor ki bunu da iyi bir şey olarak görüyor. Ona göre Boşnak kimliği bireysel taahhüt olarak bir siyasi gerçek oldu ancak

¹⁰¹Husniya Kamberović, **Historiografija u Bosni i Hercegovini u Službi Politike**, Srednja Evropa, Zagreb, 2012, s.141.

¹⁰²Filandra, **Bošnjaci Nakon Socijalizma**, s. 445.

¹⁰³Vera KržišnikBukić, **Bosanski Identitet Između Prošlosti i Budućnosti**, Bosanska Knjiga, 1997, s.16-18.

belirsizliğinden dolayı homojen ve özcü bir niteliği taşıyamaz.¹⁰⁴ Aynı zamanda “*Pravo i Etnonacionalizam*” kitabında etnik milliyetçiliğin eleştirisini yapıyor. Ona göre Bosna Hersek Müslümanlarının siyasi kimliğinin artikülasyonu sorunu üç yerden geliyor. İlk olarak, kimliği din unsuru ile karıştırmaları, onların Bosna Hersek toprağı tamamıyla bağlanmaları mümkün olmadığı için ve tarihte bir burjuva sınıfının olmaması veya onların siyasi ve önde gelen insanların devamlı olarak bu kimlik sorunu ile uğraşmamaktan dolayı böyle durumdadır. Ürettikleri siyasi kimlik modellerin hepsi bir krize ya da bir döneme reaksiyon gibi çıkmıştır. Boşnakların hedefi 19. yüzyıldan itibaren 1990’lı yıllara kadar özellikle 1993 yılına kadar hep hayatta kalmaktı.

Asim Mujkić Boşnakların siyasetinde siyasi ve dini uygulamaları eşit tutmalarını eleştiriyor. Tüm Boşnaklar Meclisi’ne karşı bir tutumu vardır. Ona göre bu Mecliste Boşnaklar aslında Bosna Hersek devletinin parçalanmasını ve Boşnak-Müslüman bir devletin kurulmasını tartışırlar.¹⁰⁵ Böyle fikirler sonunda reddedilmiştir ve Bosna Hersek’in bütünlüğü korunmuştur. Felsefeciye göre böyle bir Meclisin toplanması bile yanlış. Ona göre savaş döneminde, multi-etnik bir devlette, sadece bir milletin siyasi eliti toplanması zaten tartışmalıdır.

Mujkić’e göre Boşnakların milli uyanışında bir anlaşmazlık vardır. Bu da Boşnaklar kimdir sorusuna farklı cevapların ortaya çıkmasıdır. Boşnaklar sadece Bosna Müslümanları mıdır? Yoksa bütün Yugoslavya’daki Slav Müslümanlar mı? Yoksa onlar farklı dinlere ait (Belgrat ve Zagreb milliyetçiliklerin doğuşuyla zamanla farklı kimlikleri alan) bir Bosna Hersekli millet mi? Mujkić Muhammed Filipović’in üniter Boşnak tanımını yeterli görmüyor. Filipović Boşnakların Bosna Hersek’in orijinal milletin bir parçası olduğunu düşünüyor. Bu böyleyse o zaman Boşnaklar Bosna Hersek’te tarihi ve hukuki hakların sahipleri. Boşnakların Slav Müslümanları anlayışı daha da tartışmalıdır. Öyleyse Sloven veya Makedon olan Müslümanlar Boşnak mı olacak? Mujkić burada en doğru olarak Aliya İsaković sözlerini buluyor: “kendime ya da size bizim geleneksel

¹⁰⁴ Asim Mujkić, **Pravda i Etnonacionalizam**, Centar za Ljudska Prava Univerziteta u Sarajevu, Fondacija Heinrich Böll, Ured u Sarajevu, Sarajevo 2010, s. 129.

¹⁰⁵ Mujkić, a.g.e., 126.

olan Boşnak ismini anlatmaya gerek duymuyorum”. Ondan sonra yazar Boşnak isminin bir tek tanımının olmamasını vurgular. Etnopolitik çerçevede Boşnaklık çoğu zaman İslam dini ile özdeşleşiyor. Kendi kimliğini tanımlama ihtiyacı aslında kimlikler arası bir sınır koyması gibidir ve böyle “diğer”i ayrı olarak görmek demektir.¹⁰⁶

Mujkić Bosna Hersek’te üst kimliği de bir hegemon kimlik olarak reddeder. Ona göre üst kimlik her zaman en kuvvetli veya nüfusu en büyük olan grubun hükmetmek için var olan bir mekanizmadır. Ona göre tek liberal-demokratik bir sivil anlayışı mümkündür. Bu anlayış Bosna Hersek’in komünist dönemindeki anlayışına çok benzeyen bir anlayıştır: Bosna Hersek ne Hırvat ne Sırp ne Müslümanlarıdır, Bosna Hersek Hırvat, Sırp ve Müslümanlarıdır. Bu etnik unsuru etkisizleştirilmesi ile beraber bireysel hak ve özgürlükler üzerinde durularak bir sivil toplumu için sağlam bir temel olur. Demokratik bir ülke kendi etnisitelerini sivil toplumun bütün diğer unsurlarının arasına koyar. Örneğin, din demokratik bir ülkenin sadece bir unsurudur. İdeal bir Bosna’da etnik unsurunun da bundan bir farkı olmamalıdır.¹⁰⁷

Bosna’da kimlik sorunu özellikle 2013 yılında nüfus sayımı dolayısıyla tekrar tartışma noktasına geldi. Bu 22 sene içerisinde ilk nüfus sayımı olacaktı. Bu dönemde Bosna’ya özel ilginç bir gelişme yaşanmıştır. Sayım döneminde farklı kimliklerin propagandası ortaya çıkmıştır. Diğer ülkelerde bu nüfusu belirtmek için ve ayrıca ekonomiyi iyileştirmek için istatistik bir unsur olmasına rağmen Bosna’da neredeyse bir siyasi soruna dönüşmüştür. “Boşnak olmak önemlidir” veya “etnisite:Boşnak, dil: Boşnakça, din:İslam” gibi propagandaları milliyetçi Boşnak sivil toplum örgütlerinde ve üstelik Bosna Hersek’in eski Reis-uleması¹⁰⁸ Cerić’te görmek mümkündür.¹⁰⁹ Bu gibi propagandaları Hırvat ve Sırlar’da da görmek mümkündür.

¹⁰⁶Mujkić, a.g.e., s.129.

¹⁰⁷ Mujkić, a.g.e., s. 99-134.

¹⁰⁸Reisul-ulema Bosna Hersek müslümanlarının en üst dini otoritesine verilen addır. Mustafa Cerić 1993-2012 yılları arasında bu görevi üstlenmiştir. 2012 yılında Husein ef. Kavazović başa geçmiştir.

¹⁰⁹ (Çevrimiçi) <http://depo.ba/clanak/37138/da-se-na-popisu-izjasne-kao-bosnjaci-da-im-vjera-bude-islamska-a-jezik-bosanski>, 23.3.2011.

Son olarak ancak bu propagandalara karşı olarak “Bosna Hersekli olmak önemlidir” *Populari*¹¹⁰ diye sivil toplum grubu ortaya çıktı. Bu grup propagandasında insanlara etnik kimliklerini değil sivil toplum kimliklerini önemsemelerini öneriyor. Bu gibi gelişmeler daha önce dediğimiz gibi Boşnak kimliğinin hala gelişmekte olan bir kimlik olduğunu ispat eder. Aynı zamanda farklı insanların kendi kimliğinin farklı unsurlarına önem vermesinin örnekleri de bu.

Gazeteci olan Vuk Baćanović, *Dani Gazetesi* için sayım ile ilgili bir araştırmada şu sonuca varmaktadır: Bosna Hersek’te modernlik öncesi (pre-modern) kimlikler olan Boşnak kimliği (“türk”), Sırp-Ortodoks (“rišćanski”, “vlaški”), rimokatolik (“latinski”, “šokački”) ve diğer tesadüfi tarihi olaylardan dolayı modern bir Bosna veya Boşnak milliaidiyetinde-topluluğunda birleşmedi. Sırp ve Hırvat kimlikleri belli modern politikalarla din üzerinde 19.yüzyılda oluştu ve Boşnak kimliği ise 20. yüzyılda İslam dini gelenekleri üzerinde kurulmuştu. Ancak ona göre bu süreç bitmemiştir ve bundan sonraki politikalara bağlıdır.¹¹¹

¹¹⁰ *Populari*-2007 yılında Saraybosna’da kurulan bağımsız bir düşünce kurumudur.

¹¹¹ Vuk Baćanović, “Popis 2013”, **Dani**, 10.04.2013., s.20-24.

3. BÖLÜM: GÜNÜMÜZDE BOSNA HERSEK’TE KİMLİK SORUNU VE DIŞ POLİTİKA

3.1. Bosna Hersek’te Dış Politika

Bosna Hersek’te bugün çok yaygın bir anlayışa göre ülkenin dış politikası yoktur. Bu bir yere kadar ve bir anlamda doğru olabilir. Bunun nedeni belki de siyasi sisteminin çok karışık olması ve bu sistemi yaratan Dayton Barış Anlaşması’dır. Bosna Hersek dış politikasına değinmeden Dayton Barış Anlaşması ve bu anlaşma ile oluşturulan siyasi sistemden bahsetmekten fayda vardır. Bunun için tekrar kısaca 1990’lı yıllara değineceğiz.

1990’ların başlarında Yugoslaya ülkeleri tek tek bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. 29 Şubat 1992 yılında Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etti. Bosna Hersek Sırları Radovan Karaciç’in önderliğinde isyan etti. Bosna Hersek sınırları içerisinde Sırp Cumhuriyeti’ni ilan ettiler. O dönemin Yugoslavya Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç onları destekledi. Bundan sonra savaş patlak verdi. Savaş üç seneden fazla sürdü ve bu dönemde yüzbinden fazla insan öldürüldü, ayrıca iki milyon insan evsiz kaldı. 1992 ve 1994 yılları arası Bosna Hersek sorunu ABD, AB,ve BM tarafından Avrupa iç sorunu olarak algılandı. Ayrıca bu savaşa bir iç savaşmış gibi bakılıyordu. Batı liderler bütün tarafların aynı derecede sorumlu olduğuna inanıyordu. Sırp-Rus ilişkileri ve o dönemdeki Britanya ve Fransa’nın Sırlara olan sempatisi onların Sırlara karşı önlem almalarını engelledi. AB’nin Barış görüşmelerininin hepsi başarısızlıkla sona erdi. Srebrenitsa katliamından sonra kamunun baskısıyla ve ABD’nin müdahalesiyle sonunda barış imzalandı.¹¹²

¹¹² Adriana Camisar, Boris Diechtiareff, **An Analysis Of The Dayton Negotiation and Peace Accords**, 2005, s. 4-5, (Çevrimiçi), <http://ocw.tufts.edu/data/12/244825.pdf>, 20.3.2014.

“Dayton’dan çıkan yeni bir anayasa, Bosna Hersek Devletinin ortak organları zayıf bırakılarak, güçlü bir federal devlet yapılarak, etnik bir düzeyde yönetilen idari bölgeler kurulmuştur. Sonuçta devlet düzeyindeki organları güçsüz kılarak, merkeziyetsizleştiren bir devlet kurulmuştur. Bunun aksine, devletçikler ve yerel birimler, etnik gruplar tarafından yönetilerek sadece bir etnik grubun çıkarlarına bakarak diğer etnik grupların haklarının kısıtlı tutması sağlanmıştır. Bu kadar merkeziyetsizleştiren devletin yapısı, gelecekte ayrımcılık politikalarına zemin hazırlamıştı.”¹¹³

Resim 3: DBA’dan sonra Bosna Hersek Entitelerini Gösteren Harita.

[Bosnia and Herzegovina](#) (Political) CIA 1997 (298K) and [pdf format](#) (723K),
http://www.lib.utexas.edu/maps/europe/bosnia_herzegovina_pol97.jpg, 13.4.2015)

DBA’dan sonra Bosna Hersek iki entiteye (idari bölge) ayrılmıştır: Bosna Hersek Federasyonu” (FBiH) ile “Sırp Cumhuriyeti” (RS). Bunların kendilerine ait siyasi kurumları (polisleri, yargı mekanizmaları, eğitim sistemleri) ve bağımsız devletlere özgü diğer kurumları vardır. 1999 yılında Brčko Vilayeti özerk statüsü

¹¹³ Amin Numanović, “Dayton Sonrası Bosna Hersek ve Avrupa-Atlantik Entegrasyonu”, Ankara, 2011, s.6, (Çevrimiçi) www.acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/6232/amin_numanovic_tez.pdf, 22.3.2014.

kazanmıştır. Brčko, entitelere bağlı değildir, özerk hükümete, yürütme ve yargı gibi organlara sahiptir.¹¹⁴

Bosna Hersek Devletin en üst yürütme organı üç üyeden oluşan Cumhurbaşkanlıktır. Bu kurum bir Boşnak, bir Sırp ve bir Hırvat'tan oluşmaktadır ve her sekiz ayda başkanlık makamında değişiklik yapılmaktadır. Ayrıca, Dayton sonrası Bosna Hersek devletinde Yüksek Temsilcisi Ofisi (OHR) ve AGİT önemli yer almaktadır. Bu iki örgütün görevi savaş sonrasındaki Bosna Hersek'te DBA'sının sivil yönlerinin uygulanmasını denetlemektir.¹¹⁵

Dayton Barış Anlaşması savaşı durdurmak için imzalanan bir anlaşmadır diyebiliriz. Bu anlaşmanın dördüncü eki (*Aneks 4*) aynı zamanda Bosna Hersek'in Anayasası'dır. Bir barış anlaşmasının bir devletin anayasası olması zaten bir eksikliktir. Bu Anayasa'da ayrıca bazı hatalar görülmektedir.

Bosna Hersek Anayasası'nın 4. maddesinde Halklar Meclisi'nin 15 üyeden oluştuğu, bunların içinden beş Boşnak ve beş Hırvatın FBiH içinden, beş Sırpın ise RS'den seçilmektedir. Böylece, RS'te yaşayan bir Hırvat veya bir Boşnak ve FBiH'de yaşayan bir Sırp, Halklar Meclisi'ne hiçbir şekilde seçilemez. Buna benzeyen bir uygulama, Anayasanın 5. maddesinde de mevcuttur. Bu maddeye göre Bosna Hersek cumhurbaşkanlığı biri Boşnak, biri Hırvat ve biri Sırp olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır. Demek ki, Boşnak ve Hırvat üyelerin FBiH'den, Sırp üyenin ise RS'den seçilmektedir. Kısacası, RS'de yaşayan Hırvat ve Boşnaklar veya FBiH'de yaşayan Sırlar cumhurbaşkanlığa seçilemez.¹¹⁶

Yukarıda sıraladığımız sorunların dışında Bosna Hersek Anayasası entite düzeyinde oy kullanma sistemi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal ettiğini de belirtmek gerekiyor. 2006 yılında düzenlenen, Üçlü Cumhurbaşkanlığı ve Milletler Meclisi seçimleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı olarak

¹¹⁴ Erhan Türbedar, **Barışın 15. Yıldönümünde Bosna Hersek: Dayton Barış Anlaşması'nın Neticelerinin Değerlendirmesi**, (Çevrimiçi) http://www.tepav.org.tr/upload/files/12928317526.Barisinin_15_Yildonumunde_Bosna_Hersek.pdf, 25.3.2014.

¹¹⁵ DEI (Direkcija za Evropske Integracije) Avrupa Entegrasyon u için Müdürlüğü'nün resmi websitesi, (Çevrimiçi) <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4759&langTag=bs-BA>, 22.3.2015.

¹¹⁶ Türbedar, a.g.e., s.4.

yapılmıştır. Bu seçimlerden sonra biri Yahudi ve biri de Roman olan Bosna Hersek vatandaşları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde etnik ayrımcılığa uğramalarından dolayı Bosna Hersek Devletine karşı dava açmışlardır. AIHM Bosna Hersek Devleti etnik ayrımcılığı yapmakla “suçlamıştır”. Bu dava *Sejdić-Finci* adını taşımaktadır.¹¹⁷

Bosna Hersek’in siyasi sisteminin böyle olması elbette dış politikasını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bosna Hersek Dışişler kanunu olmayan tek ülkedir. Bosna Hersek devletinin dış ilişkileri 2001 yılında çıkarılan üç sayfalık bir dokümandan ibarettir. Ancak bu dokümanın imzalanması önceki döneme göre bir başarı bile sayılabilir. Savaşın bitmesinden sonra dış politika konusunda iki yerde dış ilişkiler ile ilgili dokümanlar hazırlanmıştır. Birisi Saraybosna’da, diğeri Pale’de.¹¹⁸ İkisinin Bosna Hersek’e ve dünyaya karşı farklı bakış açıları vardır. Örneğin Pale’de hazırlanan doküman entitelerin önemini vurguluyor ve hatta onların statüsünü devletin statüsü ile eşit görüyor.

Bu dokümana göre, Bosna Hersek devleti üç milletin devleti olduğu için Müslümanlar olan Boşnaklar IKÖ ile ilişkilerini geliştirmesi, Hırvatlar ve Sırlar ise kültürel ve diğer aktivitelerini Hristiyan devletlerle ve milletlerle geliştirmesi gerektiğine dair bir öneri vermiştir. Saraybosna’da hazırlanmış olan dokümana göre ise Dışişleri Bakanlığı’nın amacı ülkenin entegrasyonu ve devletin egemenliğini koruması olmalıdır. Her iki doküman aslında farklı kimliklerin (birisi milliyetçi, diğeri üniter bir kimlik) kendi aktörlerinin çıkarlarına göre şekillendiğine dair bir kanıttır. Birinin çıkarı, entitesini özerk kılmaktı ve diğerrinin ise her iki entitesinin entegrasyon yoluyla devlete dönüştürmek amacı vardır.¹¹⁹ Ancak sonraki yıllarda bir gelişme yapılmıştır ve en sonunda 2001 yılında ortak

¹¹⁷ Dino Fazlić, The ECHR Judgment in Sejdić and Finci versus Bosnia and Herzegovina, International Security Forum, (Çevrimiçi) <http://www.inter-security-forum.org/the-echr-judgment-in-sejdic-finci-versus-bosnia-herzegovina/>, 22.4.2015.

¹¹⁸ Pale - Bosna Hersek’te Sırp Cumhuriyet Entitesi’nin Saraybosna’nın 15 kilometre doğusunda Bosna savaşı sırasında kurulan şehirdir.

¹¹⁹ Denisa Sarajlić Maglić, “Utjecaj Nacionalizma Na Formuliranje Vanjske Politike”, Vanjsko Politička Analiza, Vanjsko Politička Inicijativa, Freidrich Ebert Stiftung, Sarajevo, s.18., (Çevrimiçi) http://www.vpi.ba/upload/documents/Utjecaj_nacionalizma_na_formuliranje_vanjske_politike.pdf, 3.6.2014.

bir doküman hazırlanmıştır. Ancak bu doküman bir dış politika kanunun yerini almaz ve eksikleri fazladır. Bu dokümanın ismi “*Opći Pravci i Prioriteti za Provedbu Vanjske Politike Bosne i Hercegovine*”dır.

Bosna Hersek’in Cumhurbaşkanlık internet sayfasında bu dokümanı bulmak mümkündür ve ben burada bu dokümanın bazı ilkelerini kısaca aktaracağım: Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Anayasaya göre dış politikayı yürütmekle yetkilidir. Bosna Hersek dış politikasının öncelikleri ise bunlardır:

- Uluslararası düzende tanınmış olan sınırları içerisinde Bosna Hersek’in toprağı ve egemenliğinin korunması.
- Genel Barış Anlaşması’nın tam ve tutarlı bir biçimde uygulanması.
- Bosna Hersek’in Avrupa-Atlantik entegrasyon sürecine katılması.
- Bosna Hersek çok taraflı ilişkilere önem vermeli, özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, AGİT ve IKÖ organizasyonları ile ilişkilerini devam ettirmeli.
- Bosna Hersek uluslararası iktisadi ilişkilerde kendini tanıtmalı ve böylece Dünya Ticaret Örgütüne ve diğer örgütlere katılmayı sağlamalıdır.¹²⁰

Bosna Hersek dış politikasının ana yön ve öncelikleri ikili ve çok taraflı ilişkiler olarak bölünmüştür.

İkili ilişkiler kısaca bunlardır:

- Komşu olan ülkelerle (Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan) ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve birbirlerinin egemenliklerinin tanınması.
- Bosna Hersek Dayton Barış Uygulama Konseyi ülkeleri ile ikili ilişkilerin yürütülmesi. Bunlar, ABD, Rusya Federasyonu, Büyük Britanya, Fransa, Çin ve diğer Güvenlik Konseyi üyeleridir. Ayrıca bölge ülkeleriyle, İslam Konferansı Örgütü üyeleri ileve Bosna Hersek’in yeniden yapılanmasında ve kalkınmasında katkıda bulunan ülkelerle ikili ilişkilerin yürütülmesi.

¹²⁰Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı’nın resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.predsjednistvobih.ba>, 22.10.2014.

- Kendi çıkarlarına ve imkânlarına göre Bosna Hersek diplomatik ilişkileri olmayan ülkelerle ilişkileri gerçekleştirmek için çabalayacaktır.
- Bosna Hersek ikili ilişkiler planında bilim, teknoloji, kültür, eğitim ve spor alanlarında dünya gelişmelerine katılacaktır.¹²¹

Çok taraflı ilişkilerden bazıları ise bunlardır:

- Avrupa Birliği ile yakınlaşma ve onunla ilişkilerinin kurumsallaşması Bosna Hersek için çok önemlidir. AB ile İstikrar ve Ortaklık Antlaşmasının imzalanması Bosna Hersek'in Avrupa entegrasyonu akışlarına dahil etmesini sağlayacaktır.
- Birleşmiş Milletleri'n Bosna Hersek'e yönelik programları desteklenecektir.
- Dünya Ticaret Örgütü'n'e katılmak için faaliyetlerini yoğunlaştıracaktır. Bu Bosna Hersek için küresel ticaret akışlarının kapısını açacaktır.

Bunun dışında bölgesel ve alt-bölgesel devletlerle ilişkileri geliştirecektir. Burada Orta-Avrupa Girişimi (CEI), Güney-Doğu Avrupa'da İşbirliği Süreci (SEEI) gibi bölgesel ve alt-bölgesel gruplaşmalar sıralanmaktadır. İslam Konferans Organizasyonu (İKO), Amerika Devletleri Organizasyonu (OAS), Afrikalı Birliği Organizasyonu (OAU), Latin Amerika Entegrasyon Birliği (ALADI), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ile ilişkilerden bahsedilmektedir. Bosna Hersek mevcut olan ilişkileri geliştirmeye ve yeni ilişkiler kurmaya çalışacaktır. Amacı ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için iyi bir atmosfer yaratmaktır. Bosna Hersek dış politikasının önemli ilkelerinden bir diğeri yurt dışında bulunan vatandaşlarının çıkarlarının korunmasıdır. Bosna Hersek vatandaşları için vize rejiminin serbestleştirilmesine yönelik gerekli tüm faaliyetleri yapmaktadır.¹²²

Bosna Hersek'in dış politikası kısa kapsamlıdır. Ortak yakın geçmiş, bugün ve gelecek üzerinde iç toplumsalsiyasi mutabakateksikliğıile sınırlanmıştır. Eğitim seviyesi ve genel siyasi kültür seviyesi ne kadar düşükse yerel konular dış

¹²¹Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.predsjednistvobih.ba>, 22.10.2014.

¹²²Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.predsjednistvobih.ba>, 22.10.2014.

politikaya nazaran daha önemli olacak ve hatta bu ülkeye doğrudan ilgili ve geleceği için önemli olan konulardan bile daha önemlidir. Bosna Hersek toplumu siyasi konuda embriyonik gelişme aşamasındadır diyebiliriz. Ulusal çıkarın temel konuları üzerinde toplumsal uzlaşmaya varılmayınca toplumsal vesiyasal uyum daha az sağlanıyor. Bu nedenlerden dolayı siyasetçiler iç politika ile meşguldür.¹²³

Bosna Hersek dış politikasına bir tarihi bakış atarsak dış politikanın belli unsurlarını Ortaçağ Bosna Devleti'nde bulmak mümkündür, ondan sonra sporadik bir kaç dış politika eylemi de görülmüştür. Osmanlı veya Avusturya-Macaristan dönemindeki bazı isyanlar dış politika unsurları olarak bakılabilir. Bosna Hersek devletinin bağımsızlığı ilan edilince doğal olarak bir dış politika amacı ortaya çıkmıştır. Bu amaç uluslararası tanınmayı sağlamaktır, ikili ilişkilerde ne kadar çok devletten tanınma sağlanırsa o kadar iyidive diğer taraftan ülkede ağır koşullarına rağmen (ülkede ve bölgedeki istikrarsızlık) uluslararası organizasyonların, özellikle BM ve daha sonra diğer dünya ve Avrupa organizasyonların (AGİT, Avrupa Konseyi vb.) üyeliğini kazanması amaçlanmaktadır. Bu ilk ve en önemli olan dış politika amacı oldukça kısa dönemde, 1992 yılının başında başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bosna Hersek dünyanın en etkili devletleri tarafından kabul edilmiştir. Onu egemen ve bağımsız bir devlet olarak ilk tanıyan ülke 15 Ocak 1992 yılında Bulgaristan oldu. 6 Nisan Avrupa Toplulukları tarafından tanınmıştır. Aynı günde savaş çatışmaları başlamıştır. Komşu olan Hırvatistan ve Amerika Birleşik Devletleri ertesi gün Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanıdı. BM'e 22 Mayıs 1992 yılında kabul edilmiştir. FR Yugoslavya (Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti) ise ancak 1996 yılında bu ülkeyi tanıdı.¹²⁴

Bosna Hersek bağımsız ve egemen devletin en önemli özelliklerinden biri olan dış politikasına ancak savaştan sonra tam kapasitesiyle tekrar ilgilenebildi. Tarihten gelen çözülmemiş olan milli sorunlar iç politikanın belirleyicilerinin en

¹²³ Adis Arapović, **Vanjska Politika Bosne i Hercegovine: Determinante i Perspektive**, CCI Tuzla, Tuzla, 2010, s. 49-52.

¹²⁴ Bosna Hersek Dış İlişkiler Bakanlığı'nın resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) http://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/bilateralni_odnosi/datumi_priznanja_i_uspostave_diplo_matskih_odnosa/?id=6, 22.4.2015.

önemlisidir ve bu belirleyiciler uzun bir dönemde resmi olan ve resmi olmayan devletin ideolojisini etkiler.

Bosna Hersek anayasasına göre devletin ve entitelerin yetkileri farklıdır. Dış politika Bosna Hersek devletinin yükümlülüğü altındadır. Ancak devletin egemenliğine saygı göstererek entiteler komşu ülkelerle özel ve paralel ilişkiler kurabilir. Aynı zamanda entiteler farklı ülkelerle ve uluslararası organizasyonlarla parlamenterler meclisinin izni ile anlaşmalar imzalayabilir.¹²⁵

Dış politika tasarlanmasının ve uygulanmasının yetkisi en yüksek yürütme kurumuna-Cumhurbaşkanlığına aittir. Onun dışında Bakanlar Kurulu kendi Dışişleri Bakanlığı ile dışişleri yürütmekle yükümlüdür. Parlamenterler Meclisi'nin de kendi Dış İlişkiler Komisyonu vardır ve aktif olarak olmazsa da resmi-danışma anlamda dış ilişkilerden sorumludur. Dış politikanın oluşturma ve uygulama süreci üç tane en önemli devlet kurumu arasında paylaşılmıştır ancak her bir kurumun dış politikasının oluşturulmasındaki rolü ve menzili anlatmakta fayda vardır. BH yasama organlarının rolü, Parlamenterler Meclisi'nin özellikle, dış politikasını denetlemektir. Parlamenterler Meclisi'nin Dış İlişkiler Komisyonu teorik olarak dış politikanın kontrolünü yapar. Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu Bosna Hersek'in BM'le ve Uluslararası Toplum'la olan işbirliği konularını yürütür. Aynı zamanda Avrupa Konseyi, Parlamentolar Arası Birlik, Orta Avrupa Girişimi, Avrupa'nın Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve başka uluslararası organizasyonları ileparlamentolar arasışişbirliğikonularınıdikkate alıyor. Dışişleri Komisyonu aslında resmi olarak danışma organı olarak kurulmuştur ancak uygulamada Bakanlar Kurulunun, Dışişleri Bakanlığı'nın veya Cumhurbaşkanlığı'nın getirildiği bir kararı asla engellemedi.¹²⁶

Adis Arapoviç Bosna Hersek Dışişleri Bakanlığı'nın sayfasında yer alan Bosna Hersek'in dış politika amaçlarını eleştiriyor. Ona göre bunlar, dış politikanın baş amaçlarının doğru anlayışından uzaktır. Dünya organizasyonlarına katılmak veya bir ülkenin ekonomik tanıtımı ona göre asla bir politikanın baş

¹²⁵ Bosna Hersek Anayasası, Avrupa Entegrasyonu Müdürlüğü'nün resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) http://www.dei.gov.ba/o_bih/default.aspx?id=49&langTag=bs-BA, 11.05.2015.

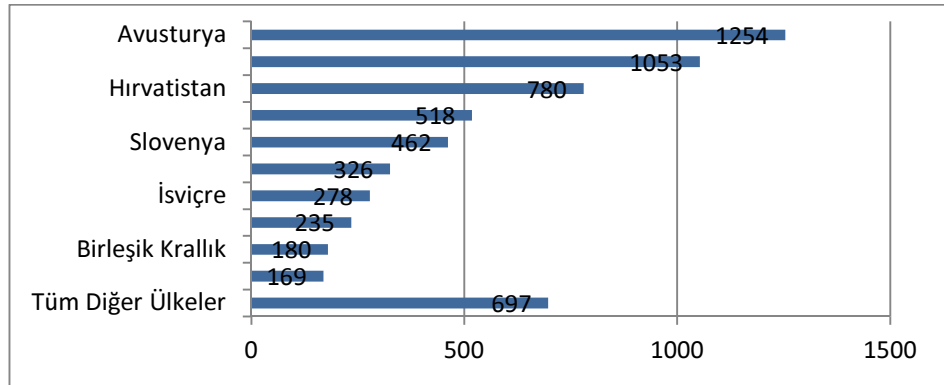
¹²⁶ Arapović, a.g.e. , s.71-90.

amaçları olamaz, uluslararası organizasyonların üyeliği bir araç olabilir ama bir amaç değildir. Demek ki, Bosna Hersek BM'ye, Avrupa Konseyi'ne, NATO'ya veya DTÖ'ne üye olması sadece kendi milli amacını veya çıkarını elde etmek için bir mekanizma olmalıdır. Bosna Hersek ülke içindeki siyasi, etnik, milli, kültürel ve sosyal sorunlarla baş edemeyince ve dışışleri bir dokümandan ibaret olunca kendisi dış siyaset değil dışışleri yapıyor ve içindeki faktörler statüko durumunu devam ettiriyor. Bundan dolayı doğru bir anlamda dış politikanın kurulması engellenmiştir ve aktif veya proaktif bir diplomasinin yürütülmesi güçtür. Bosna Hersek'in siyasi sistemi DBA'nın bir ürünüdür ve aynı zamanda dış politikanın belirleyici faktörüdür.¹²⁷

3.1.1. Bosna Hersek'in Dış Politikasında Ekonomi Faktörü

Bosna Hersek dış politikasını etkileyen önemli bir faktör ekonomidir. Devletin ekonomik gücü onun dış ilişkiler ve politikasını etkileyebilir. Bu yüzden bu bölümde Bosna Hersek'te yabancı yatırımlara bakmaktayız. Bosna Hersek'te yabancı yatırımın teşvikini yapan ajans FIPA 2014 yılının sonuna kadar doğrudan yabancı yatırımın toplam bakiyesinin€ 6milyarveya 11,6 milyar KM¹²⁸ olduğunu belirtti ve en büyükyatırımların Avusturya, Sırbistan ve Hırvatistan'dan geldiğini belirtilmiştir.

Resim 4: Mayıs 1994- Aralık 2014 tarihleri arasında Bosna Hersek'te en büyük yatırım yapmış olan ülkelerin tabelası.

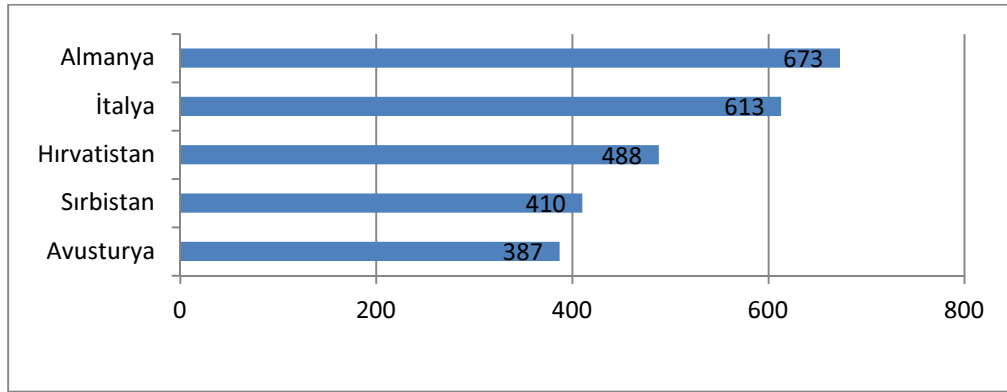

Bosna Hersek'in Merkez Bankası, akt. Dış Yatırım Teşvik Ajansı (Agencija za unapreğenje Stranih Investicija- FIPA),

<http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag=bs-BA>.

Bundan başka Bosna Hersek'in ihracat ve ithalatına bakmakta fayda vardır. Aynı kaynaktan ithalat ve ihracat tablolarını aldık. Gördüğümüz üzere en çok ihracat yapılan ülkeler Almanya, İtalya, Hırvatistan, Sırbistan ve Avusturya'dır.

Resim 5. Bosna Hersek'te 2014 yılında öne gelen ihracat ülkeleri gösteren tabela.

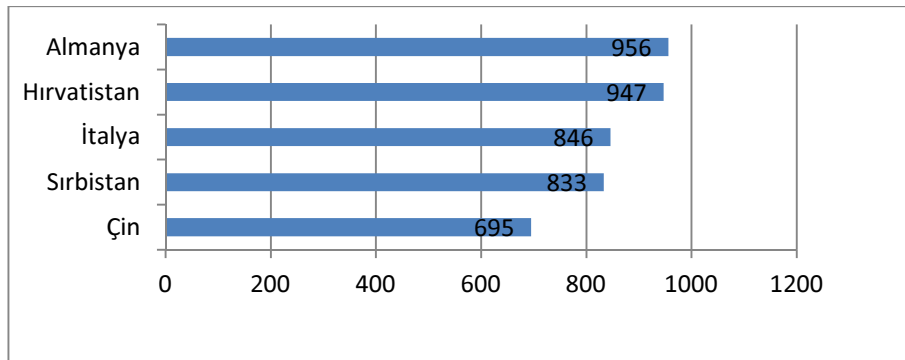

Bosna Hersek İstatistik Ajansı, akt.Dış Yatırım Teşvik Ajansı,

http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/izvoz_uvoz/default.aspx?id=211&langTag=bs-BA, 14.4.2015.

Diğer yanda en çok ithalat yapılan ülkeler Almanya, Hırvatistan, İtalya, Sırbistan ve Çin'dir.

Resim 6. Bosna Hersek'te 2014 yılında ithalat durumu ve öne gelen ithalat ülkeleri gösteren tabela.

Bosna Hersek İstatistik Ajansı, akt.Dış Yatırım Teşvik

Ajansı, http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/izvoz_uvoz/default.aspx?id=211&langTag=bs-BA, 14.4.2015.

Bosna Hersek'te 2002 yılından itibaren dış politikanın öncelliği olarak ekonomik diplomasi öngörülmüştür. Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatlarından oluşan 20 kişilik bir heyet Washington D.C.'ye gönderildi. Bu heyet ekonomik diplomasi üzerinde uzmanlaşarak Bosna Hersek elçiliklerinde danışman olarak göreve atandılar. Bu gruptan çıkan iki kişi ise Bosna Hersek'te 2003'te oluşturulan Dışişleri Bakanlığı'nda Ekonomik Diplomasi bölümünde çalışmaya başladılar.¹²⁹

Bosna Hersek DTÖ'nün üyesi değildir ayrıca ticaret açısında önemli olan komşu devleti Hırvatistan 1 Temmuz 2013 yılında CEFTA'dan çıkınca ve AB'nin tam üyesi olunca Bosna Hersek'in bu ülke ile olan ihracatı zorlaştı. Bosna Hersek CEFTA ülkeleri arasında yer almaktadır ve Türkiye ile Serbest Ticaret Antlaşması'nın yapılması Bosna Hersek üreticileri için büyük pazara yol açmıştır. Üstelik EFTA ile 24 Haziran'da 2013 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.¹³⁰

3.1.2. Bosna Hersek Dış Politikasında Bağımlılık ve Jeopolitik Faktörler

Ekonomik, güvenlik ve siyasi gibi bağımlılık faktörleri yaratıcı politikanın ağırlaştırıcı belirleyicileridir. Aslında bağımlılık unsurları dış politikanın hareket yönünü belirleyebilir. Adis Arapović'e göre, çağdaş Bosna üçlü bağımlılığın örneğini teşkil etmektedir. Bu bağımlılık ülkenin egemenliğini, siyasi sistemini ve iç birliğini alçaltmaktadır. Bosna Hersek'in siyasi planındaki rolü uluslararası toplumda onun hem teorik hem pratik olarak tam anlamıyla egemen bir devlet olmadığını gösterir. Onun siyasi bağımlılığı "kısmen" egemen olmasının en iyi kanıtıdır.¹³¹

Diğer taraftan, Bosna Hersek savaştan sonra uluslararası ekonomik yardım almıştır. Bu yardımının azalmasıyla ve kötü ekonomi politikasının izlenmesi

¹²⁹ "Ekonomiska Diplomacija: Izazov Visokog Prioriteta za Bosnu i Hercegovinu", **Vanjska Politička Inicijativa BH**, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2013, s.7.

¹³⁰ EFTA-resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements/bosnia-and-herzegovina>, 13.5.2015.

¹³¹ Arapović, a.g.e., s.98.

nedeniyle, yolsuzluk ve küresel krizden dolayı IMF’den ve DB’den mali yardım istemek zorunda kalmıştır. Ayrıca, Bosna Hersek’te savaş zamanından kalmış uluslararası askerlerin varlığı da ülkenin bağılılığının baş nedenidir.

Jeopolitik olarak Bosna Hersek etnik, kültürel, dini ve ideoloji açısından farklı etkilerin altında kalmıştır. Avrupa’da Katolik, Ortodoks ve İslam kültürlerin buluşma noktasıdır. Aynı zamanda Bosna Hersek kiril ve latin alfabelerin sınırında bulunur ve genel olarak “rusofil” etkisinin sınırındadır.

Bölgesel olarak Bosna Hersek en çok iki yerin etkisi altındadır, bunlar Belgrad ve Zagreb’tir, ancak daha az hissedilen Podgorica ve Novi Pazar¹³² etkisi de önemlidir. Bu bölgesel etkinin dışında Ankara da mevcuttur. Bu etkiler Sırp-Ortodoks ve Hırvat-Katolik milletleri etnik ve dini olarak “ana devletleri” ile ve Müslümanların etnik olarak olmasa da dini ve kültürel olarak Türkiye ile özdeşleşmeleri için vardır.¹³³

Savaştan hemen sonra Zagreb ve Belgrad’ın etkisi oldukça gelişim göstermiştir. 1999 yılında Hırvatistan’ın ilk cumhurbaşkanı¹³⁴ siyaset sahnesinden ayrıldıktan sonra ve yeni Avrupa yanlısı, demokrat bir cumhurbaşkanının ve hükümetin ülke başına gelmesiyle birlikte Hırvat baskısı Bosna üzerinde azalma göstermiştir. Hırvatistan’ın, Bosna Hersek’e olan etkisi artık yıkıcı değil üreticidir. Son yıllarda bu politika Bosna Hersek’te sabit bir siyaset halini almaya başlamıştır. Hırvatistan’ın devlet amaçları özellikle Avrupa Birliği’ne katılmak ve “balkanlaşma”dan uzak durmaktır. Böylelikle komşu ülkelerle karşılıklı işbirliği ve bağlantılarını güçlendirdi. Öbür taraftan Bosna Hersek ve Hırvatistan arasında özellikle sınır konusunda açık sorunlar mevcuttur, ancak bunlar teknik nitelikli sorunlar olup siyasi nitelikli değildir. Karadağ için de aynısı söylenebilir. Karadağ, Bosna Hersek’e karşı işbirlikçi ve dostça bir siyaset izlemektedir.¹³⁵

¹³² Novi Pazar Sırbistan’ın *Sancak* denilen bölgesinde Boşnakların yaşadığı en büyük şehirdir.

¹³³ Arapović, a.g.e., s.9.

¹³⁴ Hırvatistan’ın ilk cumhurbaşkanı Franjo Tuđman idi.

¹³⁵ Davor Vuletić, “Koliko Zapadno BiH može otići od Balkana”, **Vanjske Politike zemalja zapadnog Balkana**, Vanjskopolitički Pregled, Vanjsko Politička Inicijativa, Broj.3., Sarajevo, Mart 2009, s. 28, (Çevrimiçi) <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/05437/foreignpolrev2009.3.pdf>, 25.5.2015.

Ancak, aynısı Sırbistan politikası için söylenemez. Sırbistan, Bosna Hersek uluslararası egemenliğini görelileştiriyor. Sırbistan, Miloseviç'in rejiminden bugüne kadar ikili siyasi oyun oynuyor. Uluslararası kamu önünde retorik olarak Bosna Hersek'in egemenliğini, anayasa sistemini destekliyor ancak Sırbistan'ın Bosna Hersek çıkarları bugüne kadar hiç değişmemiştir. Onlar Yugoslavya'nın parçalanmasından itibaren bugüne kadar Sırp Cumhuriyeti'ni ve Bosna Hersek'teki Sırları her zaman desteklemiştir. Bosna Hersek'te ise Sırbistan ile ilgili karşıt tutumların örneklerini görmek mümkündür. Bu arada, 2007 yılında Dışişleri Bakanı Sven Alkalay, Sırbistan'la mevcut olan İkili Vatandaşlık Antlaşmasının artık geçerli olmadığını ilan edince Parlamenter Meclisi'ndeki Sırp Cumhuriyet'in milletvekilleri bu kararı kınadı.¹³⁶

Diğer taraftan Adis Arapoviç'e göre Bosna Hersek küresel anlamda Washington-Brüksel-Moskova-İslam dünyası tarafından etkilenmektedir. Bosna savaşının durdurulmasında ABD'nin rolü çok önemlidir. Aynı zamanda ABD savaşın sonra devletin ve onun kurumlarının yeni yapılanmasında yardımcı olmuştur. Savaş sonrası Bosna Hersek'in aldığı yabancı mali yardım onun uluslararası toplum için öncelikli yer aldığını göstermektedir. Bu yardımın en büyük kısmı ABD ve AB'den gelmiştir. Avrupa Birliği ilk başlarda kendi coğrafi yakınlığına rağmen Bosna Hersek ile ilgili ciddi bir tutum oluşturmamıştı ve bu nedenle özellikle savaşın sonra ABD dış ilişkiler konusunda daha önemli bir yer tutmuştur. ABD'deki cumhuriyetçilerin iki döneminde Bosna Hersek için ilgi azalmışsa da bitmemiştir. 2009 yılında gerçekleşen "*Butmirski Paket*" olarak bilinen ortak bir Avro-Amerikan Girişimli anayasa reformu çabası söz konusudur. Bu reform sonunda başarılı olamamışsa da ABD'nin Bosna Hersek'te rolünün öneminin göstergesidir. Amerika'nın Bosna Hersek'teki varlığı resmi (elçilik, USAID, NDI, IRI, OHR, PIC, vb.) ve resmi olmayan, istihbarat ve başka yapıları ile küresel olarak adlandırdığımız ilişkilerin en önemlisidir ve bu etkisi çoğu zaman Bosna Hersek devletinin çıkarlarıyla tamamlayıcıdır, çoğu zaman Bosna Hersek elitlerinin çıkarlarına karşıdır. Bundan dolayı, Bosna Hersek dış

¹³⁶“Bilateralni Odnosi Bosne i Hercegovine i Srbije. Fokus na Spoljnu Politiku Srbije Prema BiH”, Vanjskopolitička Inicijativa, Freidrich Ebert Stiftung, 2013, s. 4 , (Çevrimiçi) http://www.vpi.ba/upload/documents/BILATERALNI_BIH_SRBIJE_bh_1_Tekst.pdf, 26.5.2015.

politikasında AB faktörünün yanında Amerikan faktörü önemli bir siyasi unsur haline gelmiştir.¹³⁷

Bosna Hersek'in Avrupa Birliği uyum süreci son yıllarda iç sorunlardan ve Bosna Hersek siyasetçiler aralarında zor anlaşmalarından dolayı oldukça yavaş ilerlemektedir. Ancak şunu da belirtmek lazım, 2005 yılında resmi olarak İstikrar ve Ortaklık Anlaşması üzerinde başlayan müzakereler 2015 yılında anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile sonuçlanmıştır.¹³⁸ Buna rağmen Bosna Hersek'teki kamuoyu bu gelişmeye kuşku ile yaklaşmaktadır.

Bundan başka Rusya ve onun Balkanlar'daki jeopolitik çıkarları Bosna Hersek ve RS entitesi üzerinde etkisini hissettirmektedir. Bu etki Rusya'nın gücü artınca ve Kosova'nın bağımsızlığından sonra büyümeye başlamıştır. Rusya, Sırbistan üzerinde NATO'nun güneydoğu Avrupa'daki etki alanında kendisine bir güvenlik sahası sağlamak istemektedir. Gelecek birkaç yıl içerisinde bütün Balkan ülkeleri Slovenya'dan Türkiye'ye kadar ve Hırvatistan'dan Bulgaristan'a kadar Kosova ile beraber NATO üyesi olacak ihtimalleri olduğu için Rusya burada kendi etkisinin azalmasından korkmaktadır. Rusya'nın amacı Avrupa'daki Sırbistan'ın tarafsız bir bölge olarak kalmasını sağlamaktır. Diğer taraftan Rusya Sırbistan'ın AB üyeliğini de desteklemektedir. Rusya için Sırbistan'ın AB'ye tam üyeliği Avrupa piyasası ile daha yakın bir bağ anlamına gelmektedir. Bunun için Sırbistan'ın güçlenmesi, NATO'dan uzak durması ve AB'ye katılması Rusya'nın çıkarıdır. Sırbistan'ın daha güçlü olması için Bosna Hersek sorunun açık kalması idealdir. Böylelikle Sırbistan Bosna Hersek'teki Sırp Cumhuriyetin'i etki alanı almasıyla kendi çıkarlarını veya hatta Rusya'nın çıkarlarını savunabilir. Bunun için Bosna Hersek Sırp Cumhuriyet liderinin NATO üyeliğine şüphe ile yaklaşması şaşırtıcı değildir ve bir kaç sefer Sırp Cumhuriyeti Entitesinde bu konuyla ilgili referandum yapacağına dair tehdit etmiştir.¹³⁹ Buna rağmen Bosna

¹³⁷ Hırvatistan'ın Avrupa Birliği'ne katılınca Bosna Hersek'in ilk defa bir Avrupa Birliği devleti ile sınırı olmuştur.

¹³⁸ DEI- resmi websitesi, Direkcija za Evropske Integracije, Hronologija Odnosa BiH i EU, (Çevrimiçi) (http://www.dei.gov.ba/dei/bih_eu/default.aspx?id=9808&langTag=bs-BA, 5.6.2015).

¹³⁹ Ratka Babić, Bosnia Serbs will call Referendum on NATO, BIRN, Banja Luka, 12.2.2013., (Çevrimiçi) (<http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-serb-leader-announces-referendum-over-nato>, 25.5.2015).

Hersek aslında sadece dolaylı olarak Rusya etkisinin nesnesidir ve bu etki aslında Sırbistan'a bağlıdır.

Son olarak Bosna Hersek politikasında İslam dünyası etkisinden bahsedebiliriz. İslam dünyası, Bosna Hersek bağımsızlığını kabul ederek, ülkeyi savaş sırasında ve savaş sonrası döneminde destekledi ve kendi medeniyet içerisinde gördüğü ülkeyi kendi etki alanına yakınlaştırmak istedi (siyasi, ekonomi, kültür veya ideoloji alanında). Ancak belli iç siyasi nedenlerden dolayı Bosna Hersek asla İKÖ'nden üye statüsünü istemedi. Bu ülkeler arasında aslında en baskın etkiyi Türkiye yapıyor diyebiliriz. 2009 yılından itibaren Türkiye dış ilişkilerini yoğunlaştırdığı dönemde Bosna Hersek'in Türk bölgesel politikasının önceliklerden biri olduğunu göstermiştir. Türkiye son zamanlardaki ekonomik büyümesiyle ve planlanan Doğu Akım ve Nabucco projesi ile AB'nin en önemli enerji ortaklarından birisi olacak ve aynı zamanda Güneydoğu Avrupa'nın ve Bosna Hersek'in ortağı haline gelecektir. Populari adında düşünce kurumu Türkiye elçiliğinde elçinin ilk danışmanı ile görüştü. Elçinin danışmanı, Türkiye'nin sadece bir entiteye önem verdiğine dair bir imajın oluştuğundan bahsetmiştir, elçi danışmanı bu imajın yanlış olduğunu iddia etmiştir. Pratikte işler tabi daha farklıdır. Örneğin Bosna Hersek'te üç tane Türk Kültür Merkezi açıldı. Bu ofislerin hepsi Bosna Hersek Federasyonu entitesinde bulunmaktadır.¹⁴⁰

İslam Dünyası'nın geri kalanı kurumlaşmış bir şekilde varlığını göstermemiştir. Düzensiz ekonomik, eğitim ve kültürel projelerin dışında İslam Dünyası'nın etkisi düşünce, kapital veya insanların değiştirilmesi seviyesindedir. Burada, Bosna Hersek'in Filistin devletinin bağımsızlığını kabul etmemesinden ve bu konuda tarafsız kaldığını da belirlemekte fayda vardır. Bunun nedeni yine bu konu ile ilgili iç anlaşmazlıktır. Bosna Hersek Federasyonu Filistin devletini kabul etmek isterken Sırp Cumhuriyeti buna karşı bir tavır almaktadır.¹⁴¹

¹⁴⁰“Politička romansa: Odnosi Između Turske i Bosne i Hercegovine”, **Populari Izvjestaj**, Maj 2014, s.8., (Çevrimiçi) <http://www.populari.org/files/docs/410.pdf>, 22.3.2015.

¹⁴¹ Bosnia Divided On Palestinian Request for Satatehood Support, Radio Free Europe, 16.8.2011, (Çevrimiçi)http://www.rferl.org/content/bosnia_still_divided_on_palestinian_request_for_statehood/24298964.html, 23.3.2015.

Küresel politika 11 Eylül'den sonra bütün dünyayı değiştirmiştir ve Bosna Hersek geliştirmekte olan ve savaştan çıkmış bir ülke olarak yeniden zorluk içinde bulunmuş, bu da birinin "tarafını" seçmek olarak adlandırılmıştı. Bunun arkasından gelen nokta ise terörizme karşı çalışmalara katkı vermek olmuştur. Bu konuda "Batı" olarak adlandırabileceğimiz politikanın tarafında yer almaktadır.

3.2. Dış Politika Ve Milliyetçilik

"Dış Politika Girişimi" adlı kurumu "*Utjecaj Nacionalizma na Formuliranje Vanjske Politike*" makalesinde milliyetçiliğinin Bosna Hersek politikasının üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada konstruktivist anlayışı kullanılmıştır. Makaleye göre Konstruktivizm, milliyetçiliğinin dış politikanın üzerindeki etkisini en iyi şekilde anlatan teoridir. Bosna Hersek'in dış politikasında oluşturulan siyasi vakum milliyetçiliğin siyasete girmesinin nedeni olmuştur ve dış politika üzerinde etkisini mümkün kılmıştır. Realizmin anlayışına göre bir devletin dış politika devletin kurumsal yapılarına bağlıdır ancak Bosna Hersek'te iç siyasi formların asıl önemli olduğunu görüyoruz. Bu iç formlar, ideolojiler veya kimlikler ortak bir dış politikayı formüle etmeyi engelliyorlar.¹⁴² Bosna Hersek'teki dış politika yapısı onun üç millete ayrıcalıkları veren Anayasası'nın sonucudur. Bu Anayasa etnik grupların ve milliyetçi politikaların dış politikayı etkilemesine kolaylaştırıyorlar.

Bosna Hersek millet ve politikacılarının anlaştığı bir konu varsa o da Avrupa Birliği'ne katılmayı istemeleridir. Bosna Hersek vatandaşları için AB'ye katılmaları sembolik bir anlam taşımaktadır, ekonomik güvenliği ve demokrasinin bir çerçevesi temsil etmektedir. Özünde bu toplumun niteliksel değerlerinin bir çerçevesidir. İdeolojik közünde AB doğası gereği bütünleştirici standartları etnik

¹⁴² Denisa Sarajlić Maglić, "Utjecaj Nacionalizma Na Formuliranje Vanjske Politike", Vanjsko Politička Analiza, Vanjsko Politička Inicijativa, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, s.11., (Çevrimiçi) http://www.vpi.ba/upload/documents/Utjecaj_nacionalizma_na_formuliranje_vanjske_politike.pdf, 3.6.2014.

milliyetçiliğindoğası ileçarpışmaktadır. O yüzden Bosna Hersek siyasetçileri sözde Bosna Hersek'in Avrupa Birliği'ne katılmasını desteklese de kendi etnik çıkarları söz konusu olunca Avrupa Birliği'ne katılmalarını bile sorun etmektedir. Bunun örneği Sırp Cumhuriyeti Entitesi'nin Başkanı Milorad Dodik'tir. Dodik, polis reformuna çok uzun bir süreliğine karşı çıkmıştır, ancak bu reform kendi milletinin de istediği AB katılması için bir şarttır. Buradan şunu anlıyoruz: AB'ne katılması Bosna Hersek'te tüm partilerin ve milletlerin anlaştığı bir siyasi öncelik olsa bile etnik kimliklerinin fikirleri ile bir uyuşmazlık ortaya çıkınca bu öncelik de tartışılır hale gelmektedir. Böylece AB'ne katılma isteği dış politikanın baş niteliği olan milliyetçiliğinin atlatılması için yeterli değildir.

Saydığımız nedenlerden dolayı Bosna Hersek'te dış politikayı yönetmek çok zordur. Bunun örneği Dışişleri Bakanlığı'dır. DBA'nda yer alan “etnik prensibi” Bosna Hersek'te çok banal uygulamalarda köken sağladı. Bu “etnik prensibi” Dayton'dan sonra devlet ve entiteler düzeyindeki hemen hemen bütün kurumlarda yazılmamış kural olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurala göre her kurumda etnik eşitlik sağlanmalıydı. Örneğin savaştan sonra Dışişleri Bakanlığı'nda sadece Boşnaklar çalışmamışsa da çoğunlukla Boşnaklar çalışmaktaydı. Etnik kotasını eşitlemek için bunların belirli bir sayısı işten çıkarıldı. Ancak bu kotanın eşitlenmesi ne gibi prensiplerde yapılmıştır noktası açıklanmamıştır. Kamuya açık bilgiler verilmemiştir. Bundan sonra diplomatik pozisyonları “etnik anahtarı” olarak adlandırılan prensibe göre verilmiştir. Bu işlevsiz etnik ayırım etnik çıkarların iletim aracı olmuştur.¹⁴³

3.3. Bosna Hersek'te Siyaset

Savaşın bitmesinden itibaren Bosna Hersek'teki bütün seçimler milliyetçi partilerin kazanmasıyla sonuçlanmıştır. 2010 yılında ise federal seviyede şaşırtıcı olarak ilk defa Sosyal Demokrat Partisi (SDP) seçimleri kazanmış ve en ünlü üyesi olan Jelyko Komşiç (*Željko Komšić*)Cumhurbaşkanlığı'nın Hırvat üyesi seçilmiştir. Boşnak üyesi olarak ise Demokratik Hareket Partisi'nin üyesi (SDA)

¹⁴³Denisa Sarajlić-Maglić, a.g.e., s.14-15.

Bakir İzetbegović seçilmiştir.¹⁴⁴ Ancak bu seçimlerden sonra hükümetin kurulması çok zor olmuştur. Bunun nedeni Hırvat sağ partilerinin kimlik sorunlarıydı. Onlara göre, konseydeki Hırvat “koltuğu” SDP’li üye Jelyko Komšić’e ait değildi. Jelyko Komšić oyların yüzde 60’ını aldı ve HDZ-BiH’nin temsilcisinden 3 kere daha fazla oy almıştır. Bunun üzerinde Hırvatların en büyük iki sağ partileri merkezi hükümetin kuruluşunu engelledi. HDZ-BiH liderleri, Hırvatlar değil Boşnakların Hırvat üyesini seçtiklerini vurguluyor, böylece onlara göre Hırvatlara karşı bir haksızlık yapılmıştır.

Hırvatların meşruluğu Çović’e göre sadece “belli Hırvat oyun sayısı” başarılabilirdi.¹⁴⁵ Çović, bu olaydan sonra devletin anayasasının reformunu gerçekleştirmek istedi, üçüncü bir entite ya da dört oylama ünitesini kurmak gibi önerilerde bulundu. Bosna Hersek’te bu olaydan sonra “Hırvat Sorusu” diyebileceğimiz bir sorun ortaya çıkmıştır. Sırp entitesi Başkanı Milorad Dodik Hırvat milliyetçi liderlerini¹⁴⁶ destekledi. Sonunda Komšić kendi partisinden ayrılıp yeni bir parti kurdu. 2014 yılındaki seçimlerde tekrar milliyetçi partiler seçimleri kazandı.

Görüldüğü gibi Bosna Hersek’te kurumsal siyaset kolektif kimliklere tamamen bağlıdır ve ayrıca ilgili delegeler tarafından yürümektedir. Ancak burada iç politikadan bahsederken iç politikadaki kimlik anlayışından bahsetmek istiyoruz. Bosna Hersek’te etno-milliyetçilik ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu söylemiştik. Bunu daha iyi anlamamız için Bosna Hersek’te en çok oy alan partilerin kimlikleri ve dış politika görüşleri üzerinde bir fikir vermeye çalışacağız.

Sırp Cumhuriyeti entitesinde gücünü yitirmeye başlayan ancak hala en güçlü olan partisi SNSD’dir (*Savez Nezavisnih Socijaldemokrata*-Bağımsız Sosyal

¹⁴⁴ Eldin Hadžović, Election of Bosnia Federation Leaders Deemed Illegal, Balkan insight, Sarajevo, 25.3.2011., (Çevrimiçi) <http://www.balkaninsight.com/en/article/election-of-bosnia-federation-leaders-deemed-illegal>, 20.6.2015.

¹⁴⁵ M. A., Maksimalistički Zahtjevi HDZ-a Najveće Prepreke Formiranju Vlasti, FENA, 28.9.2011., (Çevrimiçi) <http://bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/maksimalisticki-zahtjevi-hdza-najveca-prepreka-formiranju-vlasti/58137>, 22.06.2015.

¹⁴⁶ HDZ-BiH’nin başkanı Dragan Čović’tir ve o zamanki HDZ-1990’nın başkanı Božo Ljubić idi.

Demokratların Birliği). Onun başında Milorad Dodik bulunur, bu parti merkez-sol partisi olarak geçiyor ancak milliyetçi söylemlerden kaçınmıyor. Sırp Cumhuriyeti'nin gerekirse Bosna Hersek'ten ayrılmasını bile destekliyor.

Kendi resmi vebitesinde siyasi program içerisinde Dayton anlaşmasını Bosna Hersek'teki barışın temeli olarak alıyor. Temel amaçları Sırp Cumhuriyeti'nin çıkarlarını koruması, sosyo-ekonomik geliştirmesini sağlanması ve Bosna Hersek içinde eşitliğinin korunmasıdır. Üyeleri çoğunlukla Sırp olmasına rağmen Bosna Hersek'te yaşayan tüm milletleri içermektedir. Resmi sayfalarındaki dışışleri ile alakalı olarak Avrupa Birliği uyumunu desteklemesine, özellikle Sırbistan olmak üzere çevre ülkelerle ile ilişkiler yürütülmesine önem vermektedir.¹⁴⁷

Parti tanıtımından çok farklı bir politika izlemektedir. Avrupa Birliği uyum sürecini desteklediğini söylese de geçmişte bu birliğe girmek için şart olan reformunu engellemeye çalışmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz polis reformunu gerçekleştirmek istemedi, diğer taraftan bugün bile reform sonucuyla entitiden devlete geçen bazı yetkilerini tekrar entiteye geri verilmesini istiyor. Bunun yanında, artık kimse onu ciddi anlamazsa da arada sırada hala Sırp Cumhuriyetin'de bağımsızlık için referandum çağrısında bulunulacağına tehdit ediyor. Dış politikasında ise Sırbistan'la ve Rusya'ya ile dostça ilişkiler sürdürmektedir. Bosna Hersek'in NATO üyeliği konusunda karşıt fikirler veriyor. Bu partinin üyesi olan Radmanović konsey üyesi olduğunda Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmek istemediğinden bu konuda Bosna Hersek Devlet Başkanlığı'nda ortak bir fikir birliği oluşturulamadı. Bosna Hersek bugün bile Kosova'nın bağımsızlığını tanımamıştır.¹⁴⁸ Bu partinin politikasında etnik kimliğinin dış politikasını ne derecede etkilediğini görmek mümkündür. Kendi milletinin çıkarı olan Avrupa Birliği yolu tehdit etmeye hazırdır. Burada kimliğin dış politikaya olan bakış açısını ne kadar etkilediğini görmekteyiz.

¹⁴⁷ SNSD partisinin resmi vebitesi,(Çevrimiçi),

http://snsd.org/images/dokumenti/statut/statut_2015.pdf, 22.6.2015.

¹⁴⁸ Republika Srpska Slams Kosovo Recognition 'Pressure', Banja Luka, 4.1.2013., (Çevrimiçi)

<http://www.balkaninsight.com/en/article/dodik-opposes-bosnia-s-recognition-of-kosovo>, 23.6.2015

SNSD'nın dışında Radovan Karacić'in kurduğu konservatif olan Sırp Demokrat Partisi Sırp politikasında önemli rolü vardır. Bosna Hersek'te Sırpların savaş döneminde baş partisi olmuştur. Birçok üyesi savaş suçlusudur. Bu parti 1992 yılında Sırp Cumhuriyeti'ni ilan etti. Savaştan sonra Dragan Çoviç bu partiyi modern bir sağ partisine dönüştürmeye çalıştı ve bunun için birçok savaş üyesini partiden attı. 2004 yılında Srebrenitsa soykırımının suç olduğunu kabul etti. Bunun sonucunda 2006 yılında seçimlerde büyük bir yenilgiye uğradı. Bundan sonra Dragan Çaviç oldukça radikal olan Mladen Bosiç ile değiştirilmiştir. Mladen Bosiç, birçok SDS eski üyesini partiye geri aldı. 2012 yılında yerel seçimleri kazandı. Bu seçimlerden sonra SDS kendi milli sorununu çözdüğünü ifade etti ve artık sosyo-ekonomik sorunlarla ilgileneceğini açıkladı.¹⁴⁹

2014 yılında HDZ-1990, HDZ-BiH ve SDA ile birlikte Avrupa değerleri ortak bildirgesini imzaladı. Burada etnik-milliyetçi kimliğinin yanında SDS'ın Avrupa kimliğini de önemsemeye başladığını görüyoruz. Kendi websitelerinde “programlar” kısmında kimlikleri üzerinde düşüncelerine değindim. Kendilerini Sırp ve Ortodoks olarak algılandıklarını görüyoruz. Amaçları kendi milletleri ve Sırp Cumhuriyeti'nin milli soyutlanmasının gerçekleştirilmesidir. Sırp Demokrat Partisi kendi sözlerine göre komünizm zamanında parçalanmış olan Sırp milletini birleştirmeyi başaran ilk partidir. Onlara göre totaliter olan komünizm sisteminde Sırp milli sorunun çözümlenmesine izin verilmemiştir. Tito, onlara göre Sırp milleti güçsüz bırakmak için Sırp toprakları farklı devletlerin sınırları içerisinde bölmüştür. Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek ortak ülkelerinden ayrılmak istediklerinden dolayı savaş patlak vermiştir. Üstelik onları yabancı unsurlar da desteklemiştir. Avrupa'da yaşadığımız için Avrupa ülkeler ile sıkı işbirliği içerisinde olmamız gerektiğine dair söylemde bulunuyorlardı. Avrupa Birliği uyum sürecini desteklemelerine rağmen milli kimliğinin önemsizleştirilmesine

¹⁴⁹ Mehmet Uğur Ekinci, **Bosna Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Editör Ahmet Demirhan, SETA, İstanbul, 2014, s.57.

karşılar. Kendi millet egemenliğinin bir parçasını Avrupa Birliği'ne transfer etmesine karşılar.¹⁵⁰

Bu partinin geçmişi belliyken onların etnik-milliyetçi tutumları hiç şaşırtıcı gelmiyor. Onların kimlik anlayışı milliyetçidir diyebiliriz ve din de kendi milli kimliklerin önemli bir unsurudur. Kendi milliyetçi kimliklerin de dış ilişkiler anlayışlarını da nasıl etkilediğini görmek mümkündür. Bosna Hersek'te ve aynı zamanda Sırp Cumhuriyet entitede yapılan anketlere göre nüfusunun büyük birçoğu Avrupa Birliği'ne katılmak istiyor ona rağmen SDS Avrupa Birliği'ne şüphe ile yaklaşıyor.

Boşnak partilere bakaçak olursak bunların arasında SDA partisi en önemli yer tutmaktadır. Bu parti merkez-sağ bir partidir ve Aliya İzetbegović onun ilk başkanıdır. Aliya İzetbegović Genç Müslümanlar kurumunun üyesi olduğunu önceden de söyledik böylece SDA partisinin kimliği içerisinde Müslüman etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ben burada Müslüman bir parti olduğunu demek istemiyorum ancak partinin farklı kimlikleri olabileceğini düşünürsek SDA Bosna Hersekli, Boşnak ve Müslüman kimliklere sahip olan bir partidir. SDA resmi vebitesinde kimlikleri üzerinde fikirlerine baktık. Boşnaklardan yerel Avrupalı bir halktan olarak bahsediliyor. Aynı zamanda ortak bir Bosna Hersek kimliğinin oluşturulması gereğinden bahsedilir.¹⁵¹

Dış politikasında bu partinin bugünkü başkanı Alija İzetbegović'in oğlu Bakir İzetbegović Türkiye ve özellikle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ilişkisinden dolayı eleştirilere uğramıştır. Türkiye'nin son cumhurbaşkanlık seçimlerin döneminde Erdoğan İzetbegović'ten görüntü bağlantısı üzerinde seçim kampanyası döneminde destek almıştır. Bakir İzetbegović o zaman Recep Tayyip Erdoğan'a "Müslüman lideri" olarak hitap etmiştir. Görüntü kaydında şu tartışmalı sözleri söyledi: "O bizim bayrağımızı

¹⁵⁰ SDS partisinin resmi vebitesi, (Çevrimiçi) http://www.sdsrs.com/dokumenti/Program_SDS.pdf, 23.6.2015.

¹⁵¹ SDA partisinin resmi vebitesi, (Çevrimiçi) <http://sda.ba/home/o-name/licna-karta-stranke/>, 25.6.2015.

taşıyor, o bizim gururumuzu taşıyor (...), Bosna Hersek kanlı savaşta Aliya İzetbegoviç'in taşıdığı bayrağı taşıyor.”¹⁵²

Bu davranış Bosna Hersek'te tüm taraflardan eleştiriler almıştır. Sağcı Boşnak partisi SBB'nin (*Stranka za Bolju Budućnost BiH-Bosna Hersek Daha İyi Gelecek İçin Partisi*) lideri Radončić bu davranışın Türkiye ve Bosna Hersek ilişkileri için çok kötü bir imaj bıraktığını ifade etmiştir. Erdoğan, laik olan Türkiye'nin lideridir ve o gidince iki devletin arasındaki ilişki böylece tehdit altında olacaktır demiştir. Ona göre devlete karşı uluslararası bir saygı gösterilmeli, asla devlet içindeki bir rejime öncelik verilmemeliydi. Diğer taraftan Bakir İzetbegoviç'in, Türkiye'ye karşı “kolonyal duruşunu” kınadı. Multi-etnik ve sol DF partisinin üyesi Emir Suljagić, Bakir İzetbegoviç'in gösterdiği vasallık davranışı eleştirdi ve yabancı ülkenin seçimlerine karışmasını kınadı.¹⁵³

Bu partinin kimlik anlayışını daha iyi anlayabilmek için Mostar şehir meclisinin başkanı Şerif Špago'dan anket sorularını inceledik. Ona göre Bosna Hersek, en iyi ilişkileri ABD, Hırvatistan, Avusturya, Türkiye ve Almanya ile yürütüyor. Terörizme karşı olan savaşta onlarla beraber katıldığımızı belirtir, ayrıca Bosna Hersek'in NATO'ya katılmasında ve AB üyeliği kazanmasında ABD'nin rolü önemli yer tutabilir der; Ona göre, Bosna Hersek zararına çalışan ülke Sırbistan'dır. Sırbistan Bosna Hersek'teki ayrımı büyütür ve Sırp Cumhuriyet entitesi ile sıkı bağları tutarak Bosna Hersek devletinin egemenliğine zarar vermektedir. Ona göre dış politikanın en önemli noktaları terörizme karşı savaş ve BM barış çalışmalarıdır. Bosna Hersek devletinin Avrupalı kimlik taşıdığını söyler. Devlet içindeki milletlerin ortak kimliklerini Bosna Hersek ve çokkültürlü¹⁵⁴ olarak işaretlemiştir. Bosna Hersek ABD ile en iyi ilişkiler içerisinde olduğunu belirtir. DBA'sını destekleyerek Bosna Hersek egemenliğini sağlar. Avrupa Birliği devletlerin içerisinde en önemli yeri ekonomik nedenlerden

¹⁵² Kaynak: TRT HABER canlı, 9.8.2014.

¹⁵³ Reakcije: Radončić i Suljagić o Izetbegoviću i Erdoganu, 11.8.2014., (Çevrimiçi) <http://bportal.ba/reakcije-radonci-i-suljagici-o-izetbegovicu-i-erdoganu/>, 1.7.2015.

¹⁵⁴ Bosna Hersek'te çokkültürlü terimi farklı insanlar için farklı anlamlar taşır. Bazıları için kolektif bir Bosna Hersek kimliğinin ifadesidir bazılar için Bosna Hersek'te yaşayan milletlerin birbirinden farklı ve ayrı olduğunun ifadesidir.

Avusturya taşımaktadır. Bosna Hersek Türkiye ile de aynı şekilde ekonomik anlamda iyi ilişkiler içerisinde bulunmaktadır.¹⁵⁵

İkinci en önemli Boşnak partisi SBB'dir. Kendi resmi websitelerinde yazıldığı gibi SBB siyasi anlamda bir orta-yol partisidir ve bütün Bosna Hersek vatandaşlarına açıktır. Amacı Bosna Hersek bütünlüğünü korumak, egemenliğini ve bağımsızlığı güçlendirmektir. Dış ilişkiler konusunda Bosna Hersek'in başlıca amaçları NATO'ya ve AB'ye katılmasıdır. Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ ile ilişkilerin geliştirmesi önemli olduğunu vurguluyor, bunun yanında AB ülkelerle ve ABD ile olan ilişkileri de geliştirmekte fayda görmektedir. Son olarak ekonomik unsurunu vurgulayarak İKO ülkelerle olan ilişkilerin gelişmesinden bahsedilir. SBB'nin başkanı Avaz gazetesinin sahibi kodaman olan Fahrudin Radončić'tir. Bu partinin retoriğinden kimlik anlayışı Boşnak, Bosna Hersek ve Avrupa şeklinde olduğunu anlamak mümkündür.¹⁵⁶

SBB partisinin üyesi olan Ibrahim Hadzibajrić ile görüşme yaptık. Kendisi SBB üyesi ve Saraybosna'nın Stari Grad Belediye Başkanı'dır. Bosna Hersek en çok hangi ülkelerle ilişkilerini sürdürmeli sorusuna Hırvatistan, Sırbistan, ABD, Avusturya ve Türkiye ile cevabını aldı. İlk ikisinin komşu ülkeler olduğu için ve kalan üçünün de ekonomik sebeplerden dolayı önemli olduklarını söyledi. Bosna Hersek zararına çalışan hiçbir ülke olmadığını düşünüyor ve "en büyük zararı biz kendimize yapıyoruz" dedi. Dış politikadaki en önemli noktalar NATO ve Avrupa Birliği uyum çalışmaları olduğunu söyledi. Bosna Hersek devleti Avrupalı, Balkanlı, Slav, Yugoslav ve Osmanlı kimlikleri taşıdığını söyledi. Bosna Hersek milletlerin ortak kimlikleri çokkültürlü olmasından kaynaklandığını söyledi. Hangi ülke ile en iyi ilişkilerini yürüttüğünü sordumuzda ise bunun için net bir cevabın olmadığını belirtti. Ona göre iki entite farklı ülkelerle farklı ilişkiler yürütüyor. Sırp Cumhuriyeti, Rusya ve Sırbistan'la iyi ilişkiler içerisinde ve Bosna Hersek Federasyonu ise Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu söyledi. Ona göre her iki yön yanlış yönüdür. Ona göre Bosna Hersek Avrupa kıtasında bulunduğu için Avrupa Birliği ile olan ilişkilerine öncelik tanımalı, ona

¹⁵⁵ Hersek-Neretva Kanton'un Meclis Başkanı Šerif Špago ile yapılan anket, Mostar, 12.04.2015.

¹⁵⁶ SBB partisinin resmi websitesi, (Çevrimiçi) <http://www.sbb.ba/politika-sbb-a>, 1.7.2015.

göre şu anda Avrupa Birliği ihmal ediliyor ve başka Bosna Hersek devletine direkt olarak bağlı olmayan ülkelere öncelik tanılıyor. Türkiye ve Bosna Hersek ilişkilerini sorduğumuzda önemli olduğunu söyledi. Ayrıca ekonomik ilişkilerine öncelik tanıyor.¹⁵⁷

Multi-etnik partilere bakacak olursak yeni oluşan sol yönelimli partisi DF'e (*Demokratska Fronta-Demokratik Cephe*) bakmamız lazım. Başkanı SDP partisinden ayrılan Jelyko Komšić'tir. İlk defa Bosna Hersek seçimlerine 2014 yılında katıldı ve milliyetçi partilerden sonra en çok oy alan parti olmuştur. Bosna Hersek Federasyonu'nda HDZ-BiH ve SDA ile beraber hükümete katıldı. Ancak bu partilerle anlaşamayınca hükümetten ayrıldı ve muhalefete geçeceğine dair söz verdi. Websitelerinde DF partisi laik, merkezci olmayan bir devlet yapısını desteklediğini belirtilir. Ayrıca anlayışlarının kökeninde antifaşizm ve antişovenizm bulunur. DF resmi olarak bir multietnik partidir. Bosna Hersek'in dış ilişkilerinde öncelik NATO paktı olduğunu düşünüyorlar. NATO paktına girerek Bosna Hersek gelecekte kendi güvenliğini sağlamış olacaktır. DBA'nın reformu sadece AB ve ABD ile beraber yapılması gereken bir reformu ve onların ortak çabalarını desteklediğini söyler. Bunun için Avrupa Birliği, ABD ve komşu ülkelerle olan ilişkilerine öncelik tanır.¹⁵⁸ Bu parti multietnik, Bosna Hersekli, antifaşist ve Avrupa yönelimli kimlikleri taşıdığını söyleyebiliriz.

Bosna Hersek'teki Hırvatların en büyük ve en önemli partisi HDZ-BiH partisidir. Resmi websitelerinde Bosna Hersek'te Hırvat milletinin birinci partisi olduğunu vurguluyor ve Bosna Hersek içerisinde Hırvat milletinin çıkarlarını bütün hükümet seviyelerinde savunduğunu belirliyor. Parti tüzüklerinde ise HDZ-BiH Bosna Hersek'te yaşayan Hırvat milletinin ve diğer vatandaşların milli partisi olduğundan, programlarının demokrasi ve Hristiyan medeniyet ilkelerine dayanmasından bahseder. Bütün dini cemaatlere açıktır. Onlara göre DBA barışı sağlamış ancak demokratik ve kendi kendine idame ettiren bir devlet oluşturamamıştır. Dediklerine göre DBA kafa karıştırıcı bir içyapısı ile meşhurdur

¹⁵⁷ Ibrahim Hadžibajrić, Saraybosna'nın Eski Şehir belediyesi'nin Başkanı ile görüşme, Saraybosna, 20.4.2015.

¹⁵⁸ DF partisinin resmi websitesi, (Çevrimiçi)
<http://www.demokratskafronta.ba/index.php?lang=ba&sel=29>, 2.7.2015

ve Bosna Hersek'in ilerlemesini engellemektedir. HDZ o yüzden anayasal ve idaribölgesel reorganizasyonu destekler. Bütün Bosna Hersek milletlerine eşitliği sağlayacak bir sistem öneriyor.¹⁵⁹

Aslında HDZ-BiH'nin sorunu daha önce bahsettiğimiz SDP'nin eski üyesi olan Komşiç'in Hırvat konsey üyeliği koltuğunu kazanması ile başladı. HDZ-BiH o zaman Komşiç çoğunlukla Boşnak oyları ile seçimleri kazanmış olduğu için onun üyeliğini kabul etmemiştir. Bunun sonucu olarak HDZ-BiH şimdiki sistemde Hırvatların kendi Hırvat siyasi temsilcisini seçemediklerini bahane ederek üçüncü bir entite kurulmasını önerdiler.¹⁶⁰ Bu önerge sonradan kabul edilmemişse de HDZ hala Bosna Hersek'in iç idaribölgesel reorganizasyonunu ister. Bu reorganizasyon onlara göre Hırvatların eşitliğini sağlayacaktır. HDZ âdemi-merkeziyetçi, demokratik bir devlet ve kolektiflerinin haklarını ve ayrıca bireysel vatandaşlarının haklarının sağlanmasından bahseder. Dış ilişkiler konusunda HDZ-BiH'nin öncelikleri NATO ve Avrupa Birliği uyumudur. Hırvatistan ile olan ilişkilerin çok önemli olduğunu vurguluyor. Bu iki devletin yakınlığından dolayı ve bu iki ülkede Hırvatların en büyük sayısının yaşadığından dolayı ilişkileri sıkı ve arkadaşça olmaları gerekmektedir.¹⁶¹

Ayrıca Hırvatistan DBA'nı imzalayan ülkelerden biri olmasından dolayı bu anlaşmasının uygulamasında, onu yeniden tanımlamasında daha önemli bir rol alması gerektiğini düşünülüyor. Hırvatistan'ın anayasal yükümlüklerine göre Bosna Hersek'teki Hırvatlara yardımcı olması gerektiği için her iki devlette Hırvat milletinin ilişkilerinin gelişmesi önemlidir. HDZ-BiH yurt dışında yaşayan Hırvatlara karşı duyarlıdır. Yurt dışında yaşayan ve Bosna Hersek'ten ayrılan Hırvatların manevi ve kültürel kimliklerinin koruması HDZ-BiH için önemlidir.

Bu çalışma için yapılan anketten HDZ partinin kimlik anlayışını anlamak için yararlanabiliriz. Bu anket sırasında HDZ'nin Sekreteri ile konuşma imkânımız oldu. Ona göre Bosna Hersek Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ,

¹⁵⁹ HDZ-BiH partisinin resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.hdzbih.org/dokumenti-s17>, 3.7.2015.

¹⁶⁰ Zalagačemo se za Treći Entitet, 27.8.2011., (Çevrimiçi) <http://www.6yka.com/novost/12754/Covic-zalagacemo-se-za-treci-entitet>, 1.7.2015.

¹⁶¹ HDZ-BiH partisinin resmi veb sitesi, <http://www.hdzbih.org/dokumenti-s17>, 3.7.2015.

Almanya, Fransa ve İtalya gibi devletlerle ilişkileri en önemlidir. Bunun dışında ABD ve Rusya ile olan ilişkileri de ekledi. Ona göre asıl politikayı onlar yürütmektedir. Dış politikanın baş amaçları ona göre ülkenin tanıtımını doğru bir şekilde yapmaktır, ayrıca Bosna Hersek'in kurucu milletleri eşit temsil etmesi önemlidir. Ona göre Hırvatlar Dış politikasının kurulmasında katılamıyor.¹⁶² Bosna Hersek milletlerin bir ortak kimlik anlayışı var mıdır sorumuza “Bosna Hersek'te kurucu olan milletleri ayırt etmek gerekiyor” cevabı aldık. Ona Göre Bosna Hersek Hırvatistan'la en iyi ilişkiler içerisinde. Bundan başka Almanya'nın gerçek dost olduğunu söyledi. Türkiye ve Bosna Hersek ilişkilerinin önemini sordüğümüzda Türkiye Bosna Hersek'te politikasını kurmak istediğinden bahsetti. Türkiye'den her yardım olumludur ancak Bosna Hersek politikasına karışması hoş görülmecekti.¹⁶³

SDP Partisi Bosna Hersek'in komünist partisinin dönüştürülmesiyle ve demokratik, sol, Avrupalı bir tarzı almasıyla oluşan bir partidir. İlk başkanı Nijaz Duraković'tir, şu anda ki başkanı Nermin Nikšić'tir. Kendi websitelerinde bulunan programında SDP için Tito değerli bir figürdür. Faşizme, Stalinizme karşı durduğu için ve Yugoslavya'da barışçıl bir ortak yaşamı yaşattığı için onu olumlu bir figür olarak görüyorlar. Tito Bosna Hersek milletlerin eşitliğini hep koruduğunu söylerler. SDP ırkçılık, faşizm, şovinizm, terörizm ve diğer bireysel veya millete karşı olan şiddet biçimlerine karşıdır. Kolonyalizmin veya emperyalizmin her hangi bir biçime karşıt duruş sergilemektedirler. Bosna Hersek devletinin oluşumu ve barışını sağlayan unsurlar yasal olarak seçilmiş Bosna Hersek hükümeti, ABD, EU, Bosna Hersek Barış Uygulaması Konsey Devletleri, AGİT ve İKÖ'dür ve bu yüzden onlarla iyi ilişkilerini sürdürmeli. Bundan başka komşu ülkelerele olan ilişkileri önemli olarak görülüyor. Bu ilişkiler Bosna

¹⁶² Bu görüşme döneminde Bosna Hersek Başbakanlığı'nda Hırvat temsilcisi Željko Komšić olmuştu ve HDZ-BiH partisine göre çoğunlukla Boşnaklar tarafından seçildiği için gerçek anlamda Hırvat temsilcisi olmadığını görüşünde bulundular.

¹⁶³ HDZ-BiH Partisinin Sekreteri ile görüşme, Mostar, 26.07.2013.

Hersek'in tam eşitliği ve egemenliği üzerinde kurulmalı. Sadece bu şekilde bölgesel gelişmesi ve bu bölgenin Avrupa Birliği'ne girmesi mümkündür¹⁶⁴

SDP'nin eski başkanı Zlatko Lagumciya iki defa Bosna Hersek'in Dışişleri Bakanı olarak seçilmiştir. İlk defa 2001-2002 yılları arasında ve 2012-2015 yılları arasında olmuştur. İkinci döneminde ekonomik-diplomasi üzerinde durmuştur. Amacı, ülkesini yurt dışında tanıtarak yatırımcılar çekmektir. Özellikle zengin Arap dünyasında Bosna Hersek devleti arkadaşça bir devlet olarak algıladıkları için gezmiştir. Sonunda dış politikası çok büyük bir başarı sağlamadı. SDP'nin kimlik unsurları gördüğümüz gibi, Bosna Hersek, antifaşist, Avrupa yönelimlidir.

SDP'nin kimlik politikasını daha iyi anlamak için Saraybosna'da SDP üyesi ile bir görüşme yaptık. Kendisi bu görüşmede söylediği fikirlerin kendi fikirleri olduğu ve partinin resmi görüşü olmadığını vurguladı. Buna rağmen bizim için bu partiye üye olan birisinin kişisel görüşlerinin faydalı olduğunu düşünerek burada aktarmaya çalışacağız. Görüştüğümüz çoğu parti üyesi gibi o da dış politikada Bosna Hersek için en önemli ilişkilerin komşu ülkeler ile olan ilişkileri buluyor. Bundan başka ABD ve Almanya'yı biri Avrupa diğeri dünya güçleri oldukları için önemli buldu. Ona göre Bosna Hersek zararına çalışan hiçbir ülke yoktur. Dış politikanın en önemli noktalar ekonomik gelişme, Avrupa-Atlantik uyumu ve komşu ülkelerle olan ilişkiler olduğunu belirtti. Ona göre Bosna Hersek Avrupa, Balkan ve eski Yugoslavya kimlikleri taşımaktadır. Milletlerin ortak kimlikleri ise Bosna Hersek ve çokkültürlü olduklarını söyledi. Ona göre, Bosna Hersek, Hırvatistan ile en çok ilişkiler içindedir. Bunun nedeni tarihi, coğrafi ve kültürel bağlarıdır. Bosna Hersek ve Türkiye ile ilişkilerini sordüğümüzda Türkiye gittikçe gelişen bölgesel bir güç olduğunu söyledi. Bu ülke ile hiçbir dış politika sorunumuz yoktur ve bu iki devlet arasında iyi ilişkiler vardır dedi. Ekonomik olarak diğer çevre ülkelere göre Türkiye'nin yatırımlarının Bosna Hersek'te daha az olduğunu söyledi. Türkiye ona göre Bosna Hersek'te

¹⁶⁴SDP partisinin resmi veb sitesi, (Çevrimiçi)
http://sdp.ba/datoteke/uploads/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf, 3.7.2015.

tarihi ve kültürel anıtların restorasyonunda önemli rol taşımaktadır. Ayrıca Bosna Hersek'e en kalabalık yabancı öğrenci grubu Türkiye'den geldiğini vurguladı.¹⁶⁵

Hırvatların başka önemli partisi HDZ-1990'dır. 2006 yılında HDZ-BiH'dan ayrılarak oluşan bir partidir. İlk başkanı Bojo Ljubić'tir (*Božo Ljubić*). Bu partinin başkanı Martin Raguj (*Martin Raguj*) olunca HDZ-BiH ile araları bozuluyor. HNS ile yakınlaşınca Bojo Ljubić ve diğer birçok üyesi bu partiden ayrıldı. Resmi websitelerinde HDZ-1990 partinin Hırvat yurtseverleri tarafından demokrasi ve insan hakları unsurları üzerinde Hırvat milletinin eşitliğini sağlamak için kurulduğunu ifade edilmiştir. HDZ 1990 modern Avrupa halk partisi olmak istiyor ve kendi kimliği ile çoğulcu olan Bosna Hersek'in ve Avrupa Birliği'nin kimliğini zenginleştirmesini istiyor. HDZ 1990 Bosna Hersek devletinin üç milletinin (Sırp, Boşnaklar, Hırvatlar) ve bütün vatandaşlarının eşit olduğu bir topluluğunun olmasını istiyor. Bu parti de birçok parti gibi Avrupa Birliği uyum süreci ve NATO'ya girmesine birincil önem vermektedir.¹⁶⁶

HDZ 1990 uluslararası ilişkiler sekreteri ile bu partinin dış politika bakışını öğrenmek için bir görüşme yaptık. Ona göre, dış politikada Bosna Hersek için komşu ülkelerle olan ilişkiler en önemli noktadır. (Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ). Bunun dışında Bosna Hersek'te en çok yatırım yapan Avusturya ile ilişkiler çok önemli, ayrıca Dayton Barış Anlaşması'ndan dolayı ABD ile olan ilişkilerden de bahsetmiştir. Bosna Hersek devletine karşı çalışan devletler var mı sorusuna hayır, yoktur cevabını verdi. Ancak Rusya, Türkiye ve Sırbistan gibi ülkelerin Bosna Hersek'in düzenlenmesi ile ilgili fikirleri var ancak aktif olarak kendi fikirlerini empoze etmiyorlar dedi. Ona göre Bosna Hersek'te dış politika diye bir şey yoktur. Dış politika iç politika ile eşleştirilmiştir. Bosna Hersek hangi kimliklerine sahiptir sorusuna, Avrupalı, Balkan, ve Slav kimliklerine sahiptir cevabı vermiştir. İçindeki milletlerin ortak kimliklerinin ise çokkültürlü kimliği olduğunu düşünüyor. Türkiye ve Bosna Hersek ilişkisini sorduğumuzda Türkiye'nin rolünün çok önemli olduğunu ve Boşnaklarla olan bağlarından dolayı

¹⁶⁵SDP Partisinin üyesi ile görüşme, Saraybosna, 15.4.2015.

¹⁶⁶ HDZ 1990 partisinin resmi websitesi, (Çevrimiçi)http://www.hdz1990.org/?page_id=1035, 2.7.2014.

önemi büyük anlam taşıdığını ifade etmiştir. “Bu ilişki, her üç milletin yararına kullanılmalıdır” dedi.¹⁶⁷

SBIH-(Stranka za BiH-Bosna Hersek Partisi) bir üniteryen Bosna Hersek partisidir ve entitelerin kaldırılmasını ve tek bir devletin kurulmasını destekleyen bir partidir. Adı olarak multietnik bir partiye işaret etse de aslında çoğu üyesi Boşnaktır. Bu parti, SDA partisinden ayrılan Haris Silaydžić tarafından kuruldu. Dayton Barış Anlaşması ile kurulan anayasayı değiştirmek isteyen parti devletin entitelere ayrılmasına karşı ve sivil toplumundan oluşan bir devlet istemektedir. 2006 yılında kurucusu Haris Silayciç (*Haris Silajdžić*), Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi’nin Boşnak üyesi olmuştur.¹⁶⁸ Bu parti onun görevinden sonra ve oldukça radikal bir üniter politikasından dolayı seçmenlerin desteğini kaybetmiştir. Kendi programlarında dış politikada AB ve NATO’ya önem verilir. Ayrıca komşu ülkeler ile var olan ilişkilerin geliştirilmesinden bahsedilir.¹⁶⁹

Bu alt başlıkta ilk olarak Bosna Hersek’te pek gelişmemiş olan dış ilişkilerine genel bir bakış atmaya çalıştık, ondan sonra farklı kimliklerin farklı dış ilişkiler anlayışlarına nasıl etkilediğini de göstermeye çalıştık. Bosna Hersek’te dış politika bir eylem şeklinde değil çoğunlukla dış ülkelerdeki olaylara bir reaksiyon gibi ortaya çıkmaktadır. Bosna Hersek’teki dış politikasının neden zor durumda olduğunu anlamak için devletteki karmaşık siyasi sistemini anlamak için Dayton Barış Anlaşması ile anlatmaya başladık.

Dayton Barış Anlaşması’nın Bosna Hersek anayasası da olması devlette birçok soruna yol açmaktadır. Bu sorun aslında milliyetçiliği önermeye çalışan planın başarısızlığından kaynaklanır. Devlet kurumlarda böylelikle çoğu zaman en kaliteli üyeleri alınması gerekirken doğru etnik gruptan üyeler alınıyor. Bu durum tabi ki dış politikayı da etkilemektedir. Hatta devletteki iç ilişkiler çözümlenmediği için Adis Arapoviç’e göre, Bosna Hersek dış

¹⁶⁷ HDZ-1990 Partisinin Uluslararası İlişkiler Sekreteri ile görüşme, Mostar, 20.7.2013.

¹⁶⁸ Ekinci, a.g.e, 51.

¹⁶⁹ SBIH Partisinin resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://zabih.ba/programska-orijentacija-stranke-za-bosnu-i-hercegovinu/>, 23.4.2015.

politikasını yürümediğini vurgular, onun yerine en basit dışışleri yürütmesiyle yetiniyor. Bosna Hersek devleti, Kosova'nın bağımsızlığı veya Filistin devleti ile ilgili konularda, farklı etnik grupları arasında iç anlaşma olmadığı için, karar vermekten çekiniyor. Bu farklı etnik kimliklerin farklı dış politika fikirlerini daha iyi anlamak için Bosna Hersek'te farklı siyasi partilerin belli dış politika davranışlarına ve düşüncelerine bakmaya çalıştık.

İlk olarak Sırp partilere baktık. SNSD partisine baktığımızda programlarına göre Avrupa Birliği uyum sürecine önem vermelerini görüyoruz ancak birkaç defa Avrupa Birliği reformlarına doğrudan karşı çıkmalarına da şahit oluyoruz. SNSD lideri ve aynı zamanda Sırp Cumhuriyeti entitesinin Başkanı Milorad Dodik aynı zamanda NATO ile ilgili çelişkili yorumlar yapmıştır. Sırbistan ve Rusya ile ise çok samimi ilişkiler içerisinde bulunuyor. SDS partisi ise tersine kendi programlarına göre Avrupa Birliği'ne şüphe ile baksa da pratikte Avrupa Birliği'ne olumlu hareketler yapmıştır. Bu muhalefet partisi olduğu için SNSD'den farklı olduğunu göstermek için olabilir.

Bundan başka SDA partisine baktık. Onların programlarına göre çok demokratik bir partidir. Her millete açıktır. Bosna Hersek'in ortak kimliğini geliştirmekte fayda görüyorlar. Bu parti de aynı Sırp partiler gibi sözde herkese açık bir partidir ancak ara sıra kendi etnik kimliğini oldukça belli etmektedir.

Multi-etnik partiler olan SDP ve DF kendi programlarında antifaşizmden ve antiemperyalizmden bahseder.¹⁷⁰ Başlıca Hırvat partileri kendi kimliklerini Hırvat ve Katolik olarak belirliyorlar. Hırvatistan'a ve AB'ye çok sıcak bakmaları pek şaşırtmıyor.

Şu anda dünyadaki durumu Bosna Hersek'in statüko politikasından çıkmasını gerektiriyor. Rusya ve Batı arasındaki Ukrayna krizi nedeniyle ABD Balkanlar'a tekrar gözünü çevirmek zorundadır. Son zamanlarda Bosna Hersek'in Türkiye ile ilişkilerinin yoğunlaşmasına ve Sırbistan'ın, Rusya ve Amerika arasında kalmasına bakarsak bu bölgenin tekrar farklı etkilerin arasında olduğunu

¹⁷⁰Multi-etnik Partiler: Çoğu üyeleri Boşnak olmasına rağmen kendilerini ilk olarak Bosna Hersek vatandaşları olarak görüyorlar.

görebiliyoruz. Belki de o yüzden 1991 yılından itibaren yapılan ilk nüfus sayımının sonuçları hala açıklanmamıştır. Bu sene bir de Srebrenitsa soykırımının 20'inci yıl dönümü olmuştur.¹⁷¹ Bosna Hersek dış politikası önemli bir konuma gelmeye başladı ve birçok etken bunu belirlemeye devam edecektir. Farklı dış etkiler içindeki farklı kimlikleri kullanarak faydalanmaya ve siyasetini kendi çıkarlarına kullanmaya çalışacaktır. Etnik-milliyetçi ya da başka kimliklerin mi önem kazandığı zamanla belli olacaktır.

3.4. Kimlikler Ve Dış Politika Tercihleri

Dışpolitika ve kimlik araştırmaları tamamlamak için Bosna Hersek'te yaşayan farklı kimliklere sahip olan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Bosna Hersek'te yukarıda bahsedilen politikacıların dışında Dış politika ile ilgilenen gazetecilerle, STK üyelerle ve üniversite hocalar ile bu konuyu konuştuk. Politikacılarla olan görüşmeler yukarıdaki bölümde partilerin kimlik ve dış politikayı daha iyi anlamak için kullanıldı. Araştırmada Bosna Hersek'te "kurucu" olan milletlerin üyeleri ile ve Bosna Hersek'te "kurucu" olmayan ancak Bosna Hersek devleti ile özdeşleşmiş olan, kendilerini Bosna Hersekli olarak ifade eden üyelerle de görüşüldü. Görüşülen kişilerinin adları verilmemektedir. Görüşmelerde Bosna Hersek önde gelenlere dış politika ve Bosna- Hersek kimliği üzerine sorular sorduk.

İlk olarak Bosna Hersek devletiyle en çok işbirliği yapan beş ülke hangileri olduğunu anlamaya çalıştık. Görüşmelere katılan Boşnak gazeteci Türkiye'yi tarihi ve kültürel bağlarından dolayı dost bir ülke olarak gördüğünü söyledi, Ayrıca, Hırvatistan ve Sırbistan komşu ülkeler oldukları için ve Almanya AB'nin en güçlü ülkesi olduğu için önemli bulundu.¹⁷²

¹⁷¹ Josip Vricko, Devedesete: Godine Koje Se Vraćaju, **Dani**, 29.05.2015., s.32.

¹⁷² Görüşme 1-Boşnak Gazeteci, Mostar, 12.9.2014.

Boşnak diplomat ise şu ifadede bulundu: “Sırbistan, Hırvatistan komşu ülkeler oldukları için, Avusturya ve Türkiye tarihi bağlarından ve iktisadi bağlarından dolayı önemlidir”¹⁷³

Ona benzer bir cevap araştırmaya katılan Boşnak tarihçiden de alındı. O şöyle diyor : “Komşu ülkeler olan Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ’ın dışında ABD ve Almanya biri dünya gücü ve diğeri Avrupa gücü olduğu için. Onun yanı sıra Türkiye ve Avusturya ile olan ilişkiler önemlidir”¹⁷⁴

Görüşüğümüz Boşnak dış politika araştırmacısı ise bu konuyla ilgili şu cevabı vermiştir: “Sorudan ekonomik, askeri veya siyasi işbirliğinden mi bahsediliyor anlaşılmamaktadır. Ekonomik olarak bakarsak o zaman ihracat ve yatırımın istatistiksel bilgilerine bakmak lazım. Kültürel işbirliğine bakacak olursak o daha zor bir konu çünkü orada her üç milletin kültürel işbirlikleri ayırt etmek mümkündür. İşbirliğimiz Türkiye, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ ve Makedonya ile gelişmiştir. Siyasi işbirliğine bakarsak bence en çok Hırvatistan, Sırbistan, Türkiye, AB ve ABD devletleri ile gelişmiştir”¹⁷⁵

Boşnak STK üyesi yine aynı soruyu şu ifadelerle cevapladı: “İlk olarak Hırvatistan’ı saymak isterim. Hırvatistan bizim komşu ülkemiz ve onunla en uzun sınırını paylaşmaktayız. Bölgesel olarak ekonomilerimizi geliştirmek istiyorsak komşu ülkelerle sıkı bağlar kurmak ve bunları geliştirmek lazım. Bunun yanında Bosna Hersek’te yaşayan Hırvatlar Hırvatistan’la ilişkilerimizi geliştirmek için başka önemli bir sebeptir. Sırbistan ile olan ilişkiler aynı sebeplerden dolayı önemlidir diyebiliriz. Türkiye ile olan ilişkiler ekonomik nedenlerden ve ayrıca Boşnaklarla olan kültürel ilişkilerden dolayı geliştirilmeli. Almanya ile olan ilişkiler ekonomik sebeplerden dolayı gelişmektedir. ABD ise siyasi çıkarlarımızdan dolayı önemlidir.”¹⁷⁶

¹⁷³ Görüşme 2-Boşnak Diplomat, İstanbul, 20.5.2014.

¹⁷⁴ Görüşme 3-Boşnak Tarihçi, Saraybosna, 11.3.2015.

¹⁷⁵ Görüşme 4-Boşnak Dış Politika Analisti, Saraybosna, 11.3.2015.

¹⁷⁶ Görüşme 5-Boşnak STK üyesi, Mostar, 15.9.2014.

Bundan sonra görüştüğümüz Boşnak üniversite hocası Hırvatistan'ı, Sırbistan'ı ve Türkiye ile olan ilişkilerine öncelik verdi.¹⁷⁷

Araştırmaya katılan son olan Boşnak üyesi bu konuda şunları söyledi: “Bosna Hersek en gelişmiş ilişkilerini ABD, Avusturya, Hırvatistan, Türkiye ve Kuveyt ile sürdürmektedir. Siyasi nedenlerden dolayı ABD ile ilişkileri gelişmiştir. Avusturya ile bu ilişkiler hem siyasi hem ekonomik ilişkileridir ve ayrıca eğitimde de gelişmiştir. Hırvatistan komşu ülke olduğu için ilişkilerimiz gelişmiş siyasi ve ayrıca ekonomik ilişkiler de söz konusudur. Bosna Hersek’in Türkiye ile olan ilişkileri tarihi bağlarından dolayı güçlüdür. Kuveyt ile çoğunlukla ekonomik ilişkileri sürdürmektedir.”¹⁷⁸

Buradakicevaplardan şu anlaşıyor: Boşnaklar komşu ülkelerle olan bağları çok önemli bulmasının yanında Türkiye, ABD, Avusturya ve Almanya gibi devletlerle olan ilişkilerini önemsiyor.

Görüşüğümüz Sırp önde gelenlerden bu soruya benzer cevaplar aldık diyebiliriz. Böylece görüşüğümüz Sırp gazeteciler şunları söylediler: “Almanya, Avusturya, Hırvatistan, Sırbistan, Türkiye en çok işbirliği yaptığımız ülkelerdir. Bunun nedenleri ise hem siyasi hem ekonomiktir”¹⁷⁹; “Hırvatistan; Hırvatlar Bosna Hersek’in kurucu milletlerden bir tanesidir, ekonomileri Bosna Hersek ekonomisi ile uyumludur. Sırbistan; Sırlar Bosna Hersek’te kurucu millettir. Her iki devletin ekonomileri uyumludur. Slovenya; ekonomileri uyumlu ve benzer zihniyet paylaşılmaktadır. Türkiye, yüzlerece yıl Bosna Hersek’i idaresi altında tuttu, Boşnaklarla güçlü bağları vardır. Almanya- Avrupa’nın en büyük ekonomisine ait olan ülke olduğu için ve ayrıca Bosna Hersek’in diasporası büyük oranda Almanya’da bulunduğu için.”¹⁸⁰

Onun yanı sıra ondan sonra görüşüğümüz Sırp siyasi analisten bu cevabı aldık: “Ben Hırvatistan, Sırbistan, Almanya, Avusturya ve Türkiye ile olan

¹⁷⁷ Görüşme 6-Boşnak Üniversite Hocası, Saraybosna, 2.4.2015.

¹⁷⁸ Görüşme 7-Boşnak Ekonomist, Mostar, 3.10.2014.

¹⁷⁹ Görüşme 8-Sırp Gazetecisi, Mostar, 30.9.2014.

¹⁸⁰ Görüşme 10-Sırp Gazetecisi, Saraybosna, 2.4.2015.

ilişkilerin en gelişmiş olduğunu düşünüyorum. Bunun nedeni ise bu ülkelerin arasındaki tarihi bağlar ve coğrafi konumudur.”¹⁸¹

Aynı soruyu Sırp Uluslararası İlişkiler uzmanına da sorduk ve şu cevabı aldık: “Sırbistan-Sırp Cumhuriyeti ile olan özel bağlarından dolayı. Hırvatistan-Bosna Hersek’teki Hırvatlarla özel bağlardan dolayı. ABD, NATO ile olan ilişkileri geliştirmek için ve Almanya, AB’deki rolü nedeniyle. Türkiye, ekonomik ve geleneksel bağlarından dolayı.”¹⁸² Ve sonunda bir Sırp sosyoloğa da aynı soruyu sorduk. O “Anlaşılan nedenlerden dolayı komşu devletlerle ve Almanya ile ilişkileri gelişmiştir”¹⁸³ dedi.

Hırvat önde gelenlerin cevaplarına gelince ilk görüştüğümüz kişi bir Hırvat STK üyesi olmuştur. O sorumuza böyle cevapladı: “Hırvatistan: bölgesel ilişkilerden dolayı, ekonomik nedenlerden ve Bosna Hersek’teki Hırvatların milli sorunu nedeniyle çok önemlidir. Sırbistan, Türkiye (ekonomik nedenleri), Almanya ve ABD siyasi çıkarlarından dolayı önemlidir.”¹⁸⁴ Görüştüğümüz Hırvat Gazeteciler “Hırvatistan, Sırbistan, İtalya, Avusturya, Almanya. Bosna Hersek’teki yatırımlardan dolayı ve ayrıca komşu ilişkilerinden dolayı önemlidir”¹⁸⁵ ve “Hırvatistan, Sırbistan, Almanya, Türkiye, İtalya”¹⁸⁶ kısa cevaplar verdiler. Onların dışında Hırvat hukukçu “Komşu ülkeler, aramızdaki benzerliklerinden dolayı ve aramızdaki destek nedeniyle”¹⁸⁷ diye cevapladı, Hırvat STK-üyesi ise “Bosna Hersek ilişkilerini en çok komşu ülkelerle olan Hırvatistan ve Sırbistan ile geliştirmektedir. Ayrıca Bosna Hersek’te Hırvat ve Sırp çok sayıda yaşamaktadır. Bunun yanında üçüncü komşu ülkesi olan Karadağ ile ilişkileri gelişmiştir. Almanya ve Avusturya ile ekonomik nedenlerden dolayı ilişkilerini sürdürmektedir”¹⁸⁸ dedi.

¹⁸¹ Görüşme 9-Sırp Siyasi Analist, Mostar, 26.9.2014.

¹⁸² Görüşme 11-Sırp Uluslararası İlişkiler Uzmanı, Saraybosna, 4.5.2015.

¹⁸³ Görüşme 12- Sırp sosyolog, Saraybosna, 19.8.2013.

¹⁸⁴ Görüşme 13-Hırvat STK üyesi, Mostar, 9.10.2014.

¹⁸⁵ Görüşme 14-Hırvat Gazeteci, Mostar, 13.10.2014.

¹⁸⁶ Görüşme 15-Hırvat Gazeteci, Mostar, 13.10.2014.

¹⁸⁷ Görüşme 16-Hırvat Hukukçu, Saraybosna, 22.4.2015.

¹⁸⁸ Görüşme 17-Hırvat STK üyesi, Mostar, 16.10.2014.

Görüştüğümüz Hırvatlar, Sırp ve Boşnaklar gibi komşu ülkeler Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ ile olan ilişkileri en öne koymuştur. Bunun dışında Almanya, ABD, Türkiye ve diğerlerden farklı olarak İtalya ile olan ilişkilerden bahsetmişlerdir.

En son ise kendini Bosna Hersekli ifade eden kişilerin cevaplara bakacağız. Bosna Hersekli gazeteci şunları söyledi: “Bosna Hersek en gelişmiş ilişkileri Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Almanya ve İsveç ile sürdürmektedir. Komşu ülkelerle ilişkileri bölgesel bağlarından dolayı ve Almanya ve İsveç Bosna Hersek diasporası en çok o ülkelerde bulunduğu için gelişmiştir.”¹⁸⁹ Görüştüğümüz Bosna Hersekli STK üyesi bu sözlerle sorumuza cevapladı: “ABD- 1990 yıllarında savaşın durdurmasındaki rolü nedeniyle dış politikamızda önemli yer tutmaktadır. Almanya AB’deki stratejik rolü nedeniyle bizim için önemlidir. Avusturya, tarihi bağları. Türkiye’nin stratejik bir önemi vardır ve bunun yanı sıra Bosna Hersek üreticileri için alternatif bir pazar olabilir. Rusya da aynı şekilde Bosna Hersek için alternatif bir pazar olabilir.”¹⁹⁰ Burada Bosna Hersek’in dış politikasındaki ilk beş en önemli partneri Rusya da ortaya çıkmaktadır. Bosna Hersekli arkeoloğa göre bu beş ülke ise bunlardır: “Türkiye, Avusturya, Hırvatistan, Sırbistan ve İtalya.”¹⁹¹ En sonunda görüştüğümüz Bosna Hersekli ekonomist ise şunları dedi: “Bence ekonomik nedenlerden dolayı Bosna Hersek çoğunlukla Almanya, Avusturya, Japonya, Türkiye ve İtalya ile ilişkileri sürdürmektedir.”¹⁹²

İlk soruda cevapların çoğunlukla birbirine benzediklerini görüyoruz. Farklı kimliklere ait olanlar da çok benzer cevaplar verdiler. Herkes komşu ülkeleri olan Sırbistan’ı ve Hırvatistan’ı önemli buldu. Bundan başka çoğunlukla ABD, Almanya, Avusturya ve Türkiye ile olan ilişkiler önemli bulunmuştur. Karadağ ile olan ilişkiler en önemli olarak görülmüştür. İtalya önemli bulunmuştur. İsveç, Makedonya, Slovenya ve Rusya birer defa sıralanmıştır. Hırvat kimliğine sahip olanlar Sırp, Boşnak ve Bosna Herseklilere göre İtalya ile olan ilişkileri daha

¹⁸⁹ Görüşme 18-Bosna Hersekli Gazeteci, Saraybosna, 23.4.2015.

¹⁹⁰ Görüşme 19-Bosna Hersekli STK üyesi, Mostar, 16.10.2014.

¹⁹¹ Görüşme 20- Bosna Hersekli arkeolog, Mostar, 28.9.2014.

¹⁹² Görüşme 21-Bosna Hersekli Ekonomist, Saraybosna, 23.4.2015.

önemli bulmuş. Bunun nedeni Hırvatlar'ın çoğunlukla güney ve batı Hersek'te yaşadıklarından dolayıdır. İtalya'ya daha yakın oldukları için onlarla daha çok irtibata geçiyorlar. Türkiye ile olan ilişkileri çoğunlukla ekonomik ve tarihi nedenlerden dolayı önemli bulunmuştur. Hırvatistan'la ve Sırbistan'la olan tarihi bağı gözden geçirildi. Boşnakların kültürel ve tarihi bağları Türkiye ile güçlü olsa da Hırvatistan ve Sırbistan'la da o bağları vardır. Bir Boşnak önde geleni Türkiye dost bir ülke olduğunu belirtti. Ancak Türkiye ile olan ilişkilere sırf ekonomik açıdan bakanlar olmuştur.

İlginç olarak Sırp önde gelenler Rusya ile olan ilişkileri saymadılar, ancak Bosna Hersek devleti değil Sırp Cumhuriyet entitesini sorsaydık belki cevap farklı olurdu. Görüştüğümüz Bosna Hersekli olanlar diğerlerine göre bir farklılık göstermediklerini söyleyebiliriz.

Bundan sonra Bosna Hersek devletinin zararına çalışan ülkelerin olup olmadığını öğrenmeye çalıştık.

Görüştüğümüz bütün Sırp önde gelenler öyle bir ülkenin olmadığını düşünmektedir.¹⁹³ Ancak görüşüğümüz bir Sırp gazeteci hiçbir ülkenin Bosna Hersek zararına çalıştığına inanmasa da bize bunları söyledi: “Öyle ülkeler yoktur ancak belli ülkelerde öyle gruplar vardır. (Sırbistan’da, Hırvatistan’da, Türkiye’de, Rusya’da, Arap ülkelerde ve ABD’de.”¹⁹⁴

Görüştüğümüz Hırvatların arasında üç kişi hiçbir ülke Bosna Hersek zararına çalışmadığını düşünmektedir.¹⁹⁵ Birine göre varsa da bunların kim olduğunu ispatlamak zordur¹⁹⁶ ve görüşüğümüz Hırvat STK üyesi Sırbistan'ın politikasını zararlı bulmuştur.¹⁹⁷

Kendini Bosna Hersekli olarak ifade eden önde gelenler aralarında bu soruda farklılık gösterdiler. Birine göre böyle bir ülke yoktur.¹⁹⁸ Görüştüğümüz

¹⁹³ Görüşme 8, 10, 11, 12.

¹⁹⁴ Görüşme 9.

¹⁹⁵ Görüşme 15, 16, 17.

¹⁹⁶ Görüşme 14.

¹⁹⁷ Görüşme 13.

¹⁹⁸ Görüşme 19.

arkeoloğa göre her ülke diğerk ülkelerin zararına çalışmaktır ve ayrıca “Bu böyle bir sistemdir. İsim vermeye gerek yok”¹⁹⁹ deyip sözünü bitirdi. Ondan sonra görüştüğümüz gazeteci şunları söyledi: “Sırbistan ve Hırvatistan ülkelerin Bosna Hersek’teki Hırvat ve Sırlar’a analık yapan tavırları Bosna Hersek devletine zararlıdır.”²⁰⁰ En sonunda görüştüğümüz ekonomist Avrupa Birliği’nin ve ABD’nin politikasını zararlı görmüştür. Cevabını da yazmakta fayda vardır: “Bence Avrupa Birliği ve ABD Bosna Hersek zararına çalışmaktadır. Dayton Barış anlaşmasını onlar bize getirdi ancak dış ve iç politikada bu anlaşmanın geliştirmesinde ve uygulanmasında yardımcı değiller.”²⁰¹

Görüştüğümüz Boşnaklardan dördü Sırbistan Bosna Hersek zararına çalıştığına inanıyorlar.²⁰² Onlara göre Sırbistan Bosna Hersek içerisindeki olan Sırp Cumhuriyeti ile özel bağları kurarak ve onun politikalarını destekleyerek Bosna Hersek egemenliğine saygısızlık göstermektedir. Sırbistan dışında görüştüğümüz Boşnak Üniversite hocasına göre Rusya da Sırbistan’la aynı zararlı politikayı izlemektedir. Görüştüğümüz Boşnak gazeteci ise AB’nin politikasını zararlı görüyor.²⁰³ Bunlardan farklı olarak görüştüğümüz son iki Boşnak Bosna Hersek’e karşı zararlı bir politika izleyen ülke olmadığını düşünmektedir.²⁰⁴

Konuştuğumuz çoğu Boşnak, Sırbistan’ın Bosna Hersek devletinin zararına çalıştığını belirtmiştir. Bunun yanında birer Hırvat ve Bosna Hersekli de aynı düşüncesini paylaşmaktadır. Görüştüğümüz hiçbir Sırp böyle bir devletin olduğunu düşünmüyordu, ayrıca birine göre belli ülkelere belli gruplar Bosna Hersek’in zararına çalıştığına inanıyordu. Bunun dışında birer Boşnak ve Bosna Hersekli Rusya, AB ve Milletler Cemiyeti tarafından zarara uğrandığını düşünmekteydi. Bir Bosna Hersekli tarafından Hırvatistan zararlı görülmüştür. Boşnaklar tarafından Sırbistan ve Rusya’nın politikaları neden zararlı görüldüğünü anlaması çok zor değil ancak Hırvatların bunu böyle bulmadıkları ilginçtir. Bu cevaplarda bir de ilginç olarak görüştüğümüz dört Bosna Hersekli bu

¹⁹⁹ Görüşme 20.

²⁰⁰ Görüşme 18.

²⁰¹ Görüşme 21.

²⁰² Görüşme 1, 3, 4, 5.

²⁰³ Görüşme 7.

²⁰⁴ Görüşme 2, 6.

konuyla ilgili hiçbiri neredeyse aynı cevabı vermemiştir. Kendini Bosna Hersekli olarak ifade edenler cevaplarda birbirinden çok farklılık gösterdiğini diyebiliriz.

Önde gelenlere Bosna Hersek dış politikasında en önemli noktaların hangileri olduğunu sorduk.

Bu soruda ilk olarak Bosna Hersekli önde gelenlerin cevaplara bakmaktayız. İlk görüştüğümüz kişi şöyle dedi: “Ekonomileri iyi olan ülkelerle işbirliğinde bulunmak, böyle yaparak kendi ekonomilerimizi geliştirmek ve böylece istikrarı sağlamak”²⁰⁵ Görüştüğümüz arkeolog ise “Avrupa Birliği’ne üyeliği sağlamak başlıca amacımızdır”²⁰⁶ dedi. Ondan sonra görüştüğümüz gazeteci de benzer fikirler sunmuştur bize: “Komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek (onlarla en gelişmiş ticari ilişkilerimiz vardır). Bosna Hersek AB ve NATO’ya yöneldiği için Avrupa Birliği ülkeleri ile olan ilişkileri geliştirmeli.”²⁰⁷ Bunlardan farklı olarak görüştüğümüz Bosna Hersekli ekonomist bizimle daha karamsar bir bakış açısı paylaştı: “Bence Bosna Hersek’te dış politika diye bir şey yoktur. Üç milletlerin hepsi farklı yönlere çekiyor ve böyle bir ortamda dış politikayı oluşturmak imkânsızdır.”²⁰⁸

Görüştüğümüz ilk Sırp gazeteci bu konuda kısaca şöyle söyledi: “istikrarı ve tarafsızlığı sağlamak.”²⁰⁹ Görüştüğümüz Uluslararası ilişkiler uzmanı ve STK üyesi, komşuluk ilişkileri ve Avrupa Birliği entegrasyonunu önemli buldular.²¹⁰ Ona benzer olarak görüştüğümüz Sırp gazeteci Avrupa Birliği’ne entegrasyonu ve ülkenin NATO’ya katılmasını en önemli bulmuştur.²¹¹ Son görüştüğümüz Sırp sosyoloğu “Bosna Hersek ekonominin gelişmesini sağlamak için güçlü ekonomilere sahip olan ülkelerde lobilerini kurmak zorundayız”²¹² dedi.

²⁰⁵ Görüşme 18.

²⁰⁶ Görüşme 20.

²⁰⁷ Görüşme 19.

²⁰⁸ Görüşme 21.

²⁰⁹ Görüşme 10.

²¹⁰ Görüşme 11, 9.

²¹¹ Görüşme 8.

²¹² Görüşme 12.

Görüştiğimiz Hırvatların beşte dördü Avrupa Birliğini, dış politikadaki en önemli amacımız olarak görmüştür.²¹³ Bunun dışında beşten ikisi²¹⁴ çevre ülkelerle olan ilişkilerinin öneminden bahsetmiştir. Beşten biri NATO'yu²¹⁵ sıralamışken birisi “Bazen Bosna Hersek devletin dış politikasının olmadığını düşünüyorum. İç anlaşmazlıklar dış politikanın yürütmesini zorlaştırıyor”²¹⁶ belirtmiştir.

Görüştiğimiz Boşnaklar'dan aldığımız cevaplardan: “Her milletin eşit olarak temsil edilmesi, dış politikasında sağlam bir duruş göstermesi lazım”²¹⁷; “siyasi itibarının, güvenilirliğinin gelişmesi ve ekonomik diplomasinin geliştirilmesi bizim politikada en önemli yer taşımaktadır”²¹⁸; “Bence, NATO, AB ve ekonomik diplomasi gibi konuların üzerinde durmak gerekmektedir”²¹⁹ onların ekonomik diplomasi üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Onun dışında Boşnaklar Avrupa Birliği, NATO ve komşu ülkeler gibi konularını önemli bulmuştur.²²⁰

Buradaki cevaplara bakarsak, Bosna Hersek'in dış politikasının en önemli noktası Avrupa Birliğine entegrasyonu olarak gözükmektedir. Onun dışında komşu ülkelerle olan ilişkiler geliştirmek ve NATO'ya katılmak önemli görülmüştür. Ekonomik diplomasi de önemli bulunmuştur. Kimliklere göre çok fazla bir farklılık görülmemiştir. Diğer milletlerden farklı olarak Boşnaklar siyasi itibarını ve devletin güçlü bir duruşunun almasından bahsetmiştir. Belli kişiler bu soruda ülkedeki iç anlaşmazlıklardan dolayı Bosna Hersek devletinin dış politikasının hiç olmadığını vurguladı. Cevaplardan bu üç milletin aynı amaçlar peşinde oldukları sonuca varmaktayız. Bu soruya gelen cevaplar kimliklere göre az fark gösterdiler diyebiliriz.

Dördüncü sorumuzda Bosna Hersek hangi kimliklere sahip olduğunu anlamaya çalıştık. Soruya 6 cevap seçeneği verdik (Avrupa kimliği, Balkan ülkesi

²¹³ Görüşme 13, 14, 15, 17.

²¹⁴ Görüşme 13, 17.

²¹⁵ Görüşme 14.

²¹⁶ Görüşme 16.

²¹⁷ Görüşme 1.

²¹⁸ Görüşme 3.

²¹⁹ Görüşme 2.

²²⁰ Görüşme 4, 5, 6, 7.

kimliği, Slav kimliği, Yugoslav kimliği, Osmanlı kimliği, İslam ülkesi kimliği) ve sıralamadığımız kimlikler için “diğer” olarak açık br yer bıraktık.

Görüştüğümüz Sırp gazeteci “Yugoslav kimliği”²²¹ ; Sırp STKüyesi “Avrupa, Balkan, Slav, Yugoslav, Osmanlı, Orta Avrupa, Akdeniz, Doğu Avrupa kimliği”²²² seçmişlerdir. Uluslararası ilişkiler uzmanı “Avrupa kimliği ve Balkan kimliği”²²³ önemli bulmuşken, görüştüğümüz gazeteci “Avrupa kimliği, Balkan kimliği, Slav kimliği, Yugoslav kimliği, Osmanlı kimliği”²²⁴ seçmişken son olarak görüştüğümüz Sırp Sosyolog sadece “Balkan kimliğini”²²⁵ sıraladı.

Görüştüğümüz Hırvat önde gelenlerin arasında iki kişi sunulan kimliklerden sadece Avrupa kimliğini seçmiştir.²²⁶ Üçüncü kişi Avrupa’nın yanında Balkan kimliği seçmiştir.²²⁷ Görüştüğümüz Hırvat hukukçusu ise Bosna Hersek’in Balkan ve Yugoslav kimliğine sahip olduğunu düşündü²²⁸. Hırvat gazetecilerden birisi ise Müslüman kimliği hariç önerdiğimiz cevapların gerisinin hepsini sıralamıştır.²²⁹

Görüştüğümüz Boşnak Diplomat Avrupa kimliği ve Yugoslav kimliği seçti,²³⁰ Dış Politika Araştırmacısı Avrupa, Balkan ve Slav kimliği,²³¹ bir üniversite hocası Avrupa, Balkan, Yugoslav, İslam ülkesi kimlikleri sıralarken²³² öbür Üniversite hocası sadece Osmanlı kimliği seçmiştir.²³³ Görüştüğümüz gazeteci Balkan ve Osmanlı²³⁴, STK üyesi Avrupa ve Balkan ve ekonomist Avrupa ve Slav kimliklerini seçmişler.²³⁵

²²¹ Görüşme 10.

²²² Görüşme 9.

²²³ Görüşme 11.

²²⁴ Görüşme 8.

²²⁵ Görüşme 12.

²²⁶ Görüşme 15, 17.

²²⁷ Görüşme 13.

²²⁸ Görüşme 16.

²²⁹ Görüşme 14.

²³⁰ Görüşme 2.

²³¹ Görüşme 4.

²³² Görüşme 3.

²³³ Görüşme 6.

²³⁴ Görüşme 1.

²³⁵ Görüşme 5, 7.

Bosna Hersekli önde gelenlerin arasında üç kişi müslüman ülkesi hariç tüm diğer seçenek kimliklerini sıraladılar.²³⁶ Dördüncü kişi sadece Avrupa Birliği kimliğini sıraladı.²³⁷

Bu sorunun cevabının kimliklere göre büyük bir farklılık gösterdiğini söylemeyiz. Bosna Hersekli ve Sırp olan önde gelenler Boşnak ve Hırvatlar'a göre Bosna Hersek'in daha fazla kimliklere sahip olduğunu düşündüklerini görüyoruz. Çoğunlukla Avrupa, Balkan ve Yugoslav kimliklerine ait olduğuna dair düşünceler gösterdiler. Boşnaklarda ve Hırvatlarda Slav kimliği daha az defa sıralanmıştır. Sırlar Osmanlı devleti kimliğini oldukça önemli buldular. Hırvatlar'da diğerlerine göre Osmanlı kimliği daha az önemli görülmektedir. Hırvatlar da çoğunlukla Bosna Hersek'in Avrupa kimliğine ve bazen sadece Avrupa kimliğine sahip olduğunu düşünüyor. İslam ülkesi kimliği sadece bir Boşnak tarafından sayılmıştır. Ayrıca Bosna Hersek sırf Osmanlı kimliğini taşıdığını sadece bir Boşnak tarafından düşünülmüştür.

Bosna Hersek'teki milletlerin aralarında bir ortak kimliği olup olmadığına dair düşünceler almak istediğimizden beşinci soru olarak Bosna Hersek milletlerin ortak kimlikleri varsa bu kimlik veya kimlikleri nelerdir diye sorduk. Seçenek olarak bunları sunduk: Bosna Hersek kimliği, Yugoslav kimliği, çokkültürlü kimliği, Ortak kimlik yoktur ve diğer.

Görüştüğümüz yedi Boşnaklardan biri Bosna Hersek milletlerinin hiçbir ortak kimliği olmadığını düşünmüştür.²³⁸ Geri kalan altı kişi ise ortak kimliğini Bosna Hersek kimliği olarak görmüşler.²³⁹ Boşnak diplomat ortak kimlik olarak Bosna Hersek kimliğinin yanında çokkültürlü kimliği sıraladı²⁴⁰ ve Üniversite hocası Yugoslav kimliği ortak görmüştür.²⁴¹

²³⁶ Görüşme 18, 19, 20.

²³⁷ Görüşme 21.

²³⁸ Görüşme 5.

²³⁹ Görüşme 1, 2, 3, 4, 6, 7.

²⁴⁰ Görüşme 1.

²⁴¹ Görüşme 3.

Hırvat önde gelenlerin beşte dördü çokkültürlülüğü Bosna Hersek milletlerin arasındaki ortak kimliği olarak seçmiştir.²⁴² İlginç olarak STK üyesi çokkültürlülük yanında ortak kimlik yoktur seçeneği de doğru bulmuş.²⁴³ Böylece iki kişi ortak kimliğinin olmadığını düşünmektedir.²⁴⁴ Çokkültürlülük yanında Bosna Hersekli kimlik iki defa sıralanmışken²⁴⁵ Yugoslav kimliği sadece bir kişi ortak kimlik olarak sıralamıştır.²⁴⁶

Sırp önde gelenlerin üçü çokkültürlülüğü ortak kimlik olarak seçmiştir.²⁴⁷ Onun yanında bir kişi Bosna Hersekli kimliğini de ortak görmüştür.²⁴⁸ Bir kişi sadece Yugoslav kimliğini ortak gördü²⁴⁹ ve birisine göre Bosna Hersek milletlerin arasında hiçbir ortak kimlik yoktur.²⁵⁰

Bosna Hersekli önde gelenlerden sadece birisi Bosna Hersekli ortak kimliği olduğunu düşünmüştü.²⁵¹ Diğer üçü çokkültürlülüğü daha doğru bir ortak kimlik olarak gördü.²⁵² Görüşüğümüz Bosna Hersekli gazeteci çokkültürlülüğün yanında Yugoslav kimliğini de sıralamıştır.²⁵³

Burada en fazla öne çıkan ortak kimlik olarak çokkültürlülük kimliği görebiliyoruz. Boşnak temsilciler diğerlere göre Bosna Hersek milletlerin arasındaki ortak kimliği Bosna Hersek kimliği olduğunu düşünüyorlar. Görüşüğümüz Sırp ve Hırvatların arasında ikişer kişi Bosna Hersek kimliğini de ortak kimlik olarak belirtti. Ancak görüşüğümüz bir Boşnak bir Sırp ve iki Hırvat önde gelenine göre Bosna Hersek milletlerin hiçbir ortak kimliğe sahip değildir. Bunun dışında her gruptan birer temsilci Yugoslav kimliğini seçmiştir. Aslında burada kendini Bosna Hersekli olarak ifade edilen görüşüğümüz dört kişiden sadece birisi Bosna Hersek milletlerinin Bosna Hersek kimliğinin bu devlet

²⁴² Görüşme 13, 14, 15, 16.

²⁴³ Görüşme 13.

²⁴⁴ Görüşme 14, 17.

²⁴⁵ Görüşme 14, 16.

²⁴⁶ Görüşme 16.

²⁴⁷ Görüşme 9, 10, 11.

²⁴⁸ Görüşme 9.

²⁴⁹ Görüşme 8.

²⁵⁰ Görüşme 12.

²⁵¹ Görüşme 18.

²⁵² Görüşme 19, 20, 21.

²⁵³ Görüşme 21.

milletlerinin ortak kimliğini olarak belirlemiştir. Bu şaşırtıcı çünkü bu grup kendi etnik grupları ile özdeşleşmeyen Bosna Hersek devleti ile özdeşleşen grubudur. Diğer insanların etnik gruplarına özdeşleşmelerine saygı duyduklarının gösterişi olabilir bu. Bu izlenim olumlu bir gelişmesinin göstermesi olabilir.

Altıncı soruya (Hangi ülke ile Bosna Hersek en iyi ilişkileri yürütüyor?) Hırvat önde gelenler genellikle Bosna Hersek Hırvatistan ile olan ilişkilerin gelişmiş olduklarını düşündü. Böylece birisi “Bosna Hersek en iyi ilişkileri Hırvatistan’la yürütüyor. Komşu ülkeleri oldukları için aralarındaki ticaret bağları güçlüdür. Ayrıca Hırvatistan’ın Bosna Hersek’teki Hırvatlarla çok güçlü bağları vardır”²⁵⁴ dedi. Görüştiğimiz STK üyesi kısaca “Bosna Hersek Hırvatistan’la en iyi ilişkileri içerisindedir”²⁵⁵ söyledi. Diğerleri ise Hırvatistan yanında Türkiye ile olan ilişkileri önemsediler. Aldığımız cevaplardan bir tanesi bu: “Hırvatistan ve Türkiye. Hırvatistan’la en gelişmiş ticari ilişkileri vardır ve Türkiye Bosna’ya en büyük yatırımcılardan bir tanesidir”²⁵⁶, ondan sonra görüştiğimiz ekonomist şunları dedi: “Bosna Hersek Federasyonu Hırvatistan ve Türkiye ile, Sırp Cumhuriyeti Sırbistan’la en iyi ilişkiler içerisindedir.”²⁵⁷ Hırvat gazetecilerden bir tanesi diğerlerden farklı olarak “ABD ile sanırım, onlar bizde danışman rolünü oynuyor” düşüncesinde bulundu²⁵⁸.

Sırp gazeteci “Bence tarihi nedenlerden dolayı Bosna Hersek Türkiye ile en iyi ilişkiler içerisindedir”²⁵⁹ diyerek Bosna’nın Türkiye ile en iyi ilişkilerde olduğu savunmuştur. Politik analist ise “Almanya, çünkü bu ülkede bir tek Almanya’nın siyasi amaçları yok ve ayrıca ekonomik olarak yardımcı olabilir”²⁶⁰ deyip Almanya’yı önemli bulmuş. Ona yakın bir iddiada görüştiğimiz gazeteci de olmuştur. O “Almanya, bu iki ülkenin arasında hiç açık sorun olmadığı için ve AB’inde olan rolü nedeniyle” cevabı vermiştir.²⁶¹ Görüştiğimiz Sırp sosyolog bu

²⁵⁴ Görüşme 17.

²⁵⁵ Görüşme 13.

²⁵⁶ Görüşme 15.

²⁵⁷ Görüşme 16.

²⁵⁸ Görüşme 14.

²⁵⁹ Görüşme 8.

²⁶⁰ Görüşme 9.

²⁶¹ Görüşme 10.

ülkenin Hırvatistan olduğunu²⁶² düşündü ve son görüştüğümüz önde geleni “Sadece bir ülkeyi sıralamam yalınış olur, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Türkiye, Almanya ve ABD ile olan ilişkiler hepsi çok önemlidir” dedi.²⁶³

Bu soruda Boşnaklar da cevaplarında farklılık gösterdi. Görüştüğümüz bir kişi Bosna Hersek’in en iyi ilişkilerini Karadağ ile yürüttüğünü iddia etti. Şu ifadede bulundu ”; “Karadağ ile ilişkilerimiz en üst düzeydedir. Hem ekonomik hem siyasi olarak her gün daha çok gelişiyor.”²⁶⁴ Bazıları ise Türkiye’yi seçmiştir, hatta üç kişi bu konuda aynı fikirdeydi.²⁶⁵ Onlara göre Türkiye ile olan kültürel bağları önemlidir ve birisi Bosna Hersek ve Türkiye arasında samimi ilişkilerin olduğundan bahsetmiştir.²⁶⁶ Bunun dışında iki kişi komşu ülke olan Hırvatistan’ı önemli bulmuşken²⁶⁷ bir kişi diğerlerinden farklı olarak Almanya, Avusturya ve İslam ülkeleri ile olan ilişkileri en gelişmiş olarak görmüştür.²⁶⁸

BosnaHersekli öndegelenlerbusorudadadahakaramsarbıryanı gösterdiler ve şu gibi cevaplar verdiler: “Bence hiçbir ülkeyle çok gelişmiş ilişkilerimiz yok. Kendi iç kültürümüzde bir ortaklık olmadığından dolayı durum böyledir”²⁶⁹, “Bence hiçbir ülke ile ilişkilerimiz gelişmiş değildir. Bunun nedeni üç farklı milletlerin hepsinin farklı bakış açılarının olmasındandır”²⁷⁰. Bunlardan farklı olarak görüştüğümüz STK üyesi çok iyimser bir bakış açısı göstermiştir. Ona göre “Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, bütün komşu ülkelerle iyi ilişkilerimiz var. Siyasi sisteminin özelliğinden dolayı en iyi ilişkilerini sadece bir devletle yürütüldüğünü demek yanlıştır. Bu ülkelerle tarihi bağlarından başka ekonomik bağları da çok önemlidir.”²⁷¹

Bu soruya farklı cevaplar gelmiş, çoğunlukla Bosna Hersek Almanya, Hırvatistan ve Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu düşünüyor. Bundan

²⁶² Görüşme 12.

²⁶³ Görüşme 11.

²⁶⁴ Görüşme 3.

²⁶⁵ Görüşme 1, 6, 7.

²⁶⁶ Görüşme 7.

²⁶⁷ Görüşme 2, 5.

²⁶⁸ Görüşme 4.

²⁶⁹ Görüşme 20.

²⁷⁰ Görüşme 21.

²⁷¹ Görüşme 19.

başka Karadağ, ABD, Avusturya önemli bulunmuştur. Kimliklere göre cevaplara bakacak olursak Hırvatlar Bosna Hersek'in Hırvatistan'la en iyi ilişkiler içerisinde olduğunu düşünmektedir. Sırlar çoğunlukla ise Almanya, Hırvatistan ve Türkiye'yi sıralamıştır. Boşnaklar çoğunlukla Bosna Hersek'in Türkiye ile en iyi ilişkiler içerisinde olduğunu düşündü. Bosna Hersekli olarak ifade edilenler ise daha skeptik olarak Bosna Hersek'in hiçbir ülke ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu düşünmekte.

Bosna Hersek'in hangi AB ülkesi ile en iyi ilişkileri vardır sorumuza bir Boşnak önde geleni Almanya'yı, iki kişi Avusturya'yı ekonomik yatırımlardan dolayı sıralamıştır.²⁷² Bunun dışındakiler Hırvatistan'ı en önemli olarak bulmuşlar.²⁷³ Görüştiğimiz STK'a üyesi böyle bir açıklama yapmıştır: "Hırvatistan, Avrupa Birliği'ne bağlı olan Bosna Hersek'le sınırı paylaşan tek ülkedir. Aynı zamanda Hırvatistan da Bosna Hersek gibi eski Yugoslavya'dan ayrılmış bir ülke olduğu için aramızdaki bağları güçlüdür ayrıca ekonomik işbirliğimiz bu ülke iyi çok gelişmiştir."²⁷⁴

Görüştiğimiz Hırvat önde gelenler Boşnaklara çok benzer cevaplar verdiler. Birisi Almanya'yı²⁷⁵ Birisi Avusturya'yı²⁷⁶ yatırım politikalardan dolayı en önemli bulurken diğer görüştiğimiz kişiler Hırvatistan'ı daha önemli bulmuştur.²⁷⁷

Sırp önde gelenler beşten dördü Almanya'yı sıralamıştır.²⁷⁸ Onların arasında birisi Almanya'yı Avusturya ile beraber sıralamışken²⁷⁹ görüştiğimiz beşinci kişi biraz farklı bir cevap vermiştir: "Hırvatistan ve Slovenya eski Yugoslav devletleri oldukları için Bosna Hersek ile özel bağları vardır. İsveç ise

²⁷² Görüşme 1, 4, 7.

²⁷³ Görüşme 2, 3, 5, 6.

²⁷⁴ Görüşme 5.

²⁷⁵ Görüşme 15.

²⁷⁶ Görüşme 14.

²⁷⁷ Görüşme 13, 16, 17.

²⁷⁸ Görüşme 8, 9, 11, 12.

²⁷⁹ Görüşme 12.

Bosna Hersek diasporasının çoğu orada bulunduğu için önemlidir ve Avusturya'yı belli tarihi nedenlerden dolayı unutmamak gerekir.”²⁸⁰

Görüştüğümüz Bosna Hersekli önde gelenler bu konuya da şüphe ile yaklaşmaktadır ve bu gibi sorular verdiler: “İstatistik bilgilere bakmak lazım. İstatistik bilgilere bakmadan bu soruya cevap veremem”²⁸¹; “Belki bir yere kadar Almanya, Avusturya ve Slovenya ile iyi ilişkilerde bulunduğunu söylemek mümkündür.”²⁸² Diğer görüştüğümüz iki kişi daha iyimser cevaplar vermiştir: “Avusturya, Bosna Hersek’e en büyük yatırımcıdır. Bosna Hersek’te 1,7 milyar civarında yatırımları vardır, aynı zamanda yoğun öğrenci değişim programlarımız vardır ve ülkemizde kültür kurumlarını destekliyorlar”;²⁸³ “Almanya, Bosna Hersek gibi AB’ne üye olmayan devletlere destek vermektedir. Diğer taraftan Almanya ile olan ekonomik işbirliğimiz çok önemli yer almaktadır. Bunun dışında savaş döneminde Almanya Bosna Hersek mültecileri koruma altına almıştır ve şu an Bosna Hersek diasporası orada yaşamaktadır.”²⁸⁴

Buradaki cevaplara göre BosnaHersek Devleti AB devletlerinin arasında en iyi ilişkilerini Hırvatistan, Almanya ve Avusturya ile sürdürdüğünü düşünüyor. Görüştüğümüz kişiler bu soruda kimliklerine göre çok fazla farklılık göstermediler ve soruya pek objektif yaklaştılar diyebiliriz.

Son sorumuz olarak Bosna Hersek ve Türkiye’nin ilişkileri üzerinde olmuştur. Daha doğrusu Bosna Hersek devleti ve Türkiye’nin ilişkilerinin önemli olup olmadığını diye sormuştuk.

Görüştüğümüz Sırp önde gelenler genelde bu ilişkinin önemli olduğunu kabul ederek iki ülkenin tarihi bağlarını önemlibulmuştur. Böylece şu gibi cevaplar aldık: “Önemli olduğunu düşünüyorum, Tarihi mirasından dolayı ve ayrıca ekonomik ilişkiler için önemli olduğunu düşünüyorum.”²⁸⁵; “ bu iki ülke arasında tarihi bağları vardır, ayrıca Türkiye’nin ekonomik kapasitesi önemlidir.

²⁸⁰ Görüşme 10.

²⁸¹ Görüşme 20.

²⁸² Görüşme 21.

²⁸³ Görüşme 18.

²⁸⁴ Görüşme 19.

²⁸⁵ Görüşme 8.

Aynı zamanda her iki ülkenin belli ortak sorunları vardır.”²⁸⁶; “Türkiye ve Bosna Hersek yüzyıllardır aynı devlet içerisinde yer aldılar. Bosna Hersek nüfusun bir kısmı Müslümandır. Bunlar iki ülkenin arasındaki bağı güçlü eder. Kültürde, dinde ve ekonomide benzerlikleri var.”²⁸⁷

Diğerleri ise bu ilişkinin iktisadi yönünü vurguladılar: “Bosna Hersek ve Türkiye iyi ilişkiler içerisinde bulunur. Türkiye Bosna Hersek’te istikrarın ve ekonomisinin geliştirmesinde bir etken olabilir.”²⁸⁸; “Ekonomik açısından önemlidir.”²⁸⁹

Bosna Hersekli önde gelenlerden birisi Türkiye’ye Bosna Hersek’e savaş zamanında yardım eden bir ülke olarak bakmaktadır ve şunları söylemekte:” Türkiye, Bosna Hersek’e savaş döneminde ve ondan sonraki dönemde yardım etmiştir. Şu anda seçimler öncesi dönem olduğu için bir taraf Türkiye’yi diğer taraf Rusya’yı yüceltiyor ancak bence ona rağmen Türkiye’nin Bosna Hersek’e olan duruşu başındaki partinin hangisi olursa olsun olumlu olacaktır.”²⁹⁰

Bunundışında Bosna Hersekli önde gelenler Türkiye ile olan ilişkilerin daha az manevi daha çok maddi yönünü vurguladılar. Görüştüğümüz arkeolog “Ekonomik nedenlerden dolayı evet, Türkiye önemlidir. Türkiye’nin ekonomisi gelişmekte olduğu için kendi ekonomimizin geliştirilmesinde yardımcı olabilir”²⁹¹ dedi. Ondandır ki görüşmemizde “Bosna Hersek ve Türkiye’nin işbirliği başta Türkiye’nin İslam dünyasındaki ve İKB içerisindeki rolü olduğu için küresel anlamda önemlidir ayrıca, ABD ve AB ile olan bağlarından dolayı. Bence Türkiye ile olan ilişkilerde tarihi bağlamını bir yana bırakılmalı ve bu iki ülke arasındaki ilişkiler iki modern devletin ilişkilerine benzemelidir”²⁹² cevabı aldık. Son görüştüğümüz ekonomist bu konu ile ilgili şunları söyledi:“Önemli olmaları

²⁸⁶ Görüşme 9.

²⁸⁷ Görüşme 10.

²⁸⁸ Görüşme 11.

²⁸⁹ Görüşme 12.

²⁹⁰ Görüşme 19.

²⁹¹ Görüşme 20.

²⁹² Görüşme 18.

gerekmektedir. Ancak önemli olan bütün siyasi ve ekonomik anlaşmalarının şeffaf olmasıdır.”²⁹³

Görüştiğimiz Boşnak önde gelenler Türkiye ile ilgili çok pozitif söylemlerde bulundular. Böylece birisi “Türkiye aslında Bosna Hersek’in nadir olan gerçek arkadaş ülkelerinden birisidir”²⁹⁴ derken görüştiğimiz dış politika analist bile Türkiye’den bahsederken bu kelimeleri seçmiştir: “Bosna Hersek’in kendi egemenliğini kabul eden ve destekleyen ülkelerle iyi ilişkileri sürdürmesi doğaldır. Bu anlamda Türkiye Bosna Hersek devletinin arkadaşı olduğunu ispat etmiştir.”²⁹⁵

Onlardan farklı olarak görüştiğimiz bazı önde gelenler Türkiye’nin önemini kabul ederek, iktisadi ilişkilerin yeterli bulmadılar. Görüştiğimiz Boşnak diplomat bunları dedi: “Bu iki ülkenin arasındaki ilişkiler, kültürel ve tarihi bağlarından dolayı önemlidir ancak ekonomik anlamda ilişkiler daha fazla geliştirilmeli.”²⁹⁶ Görüştiğimiz üniversite hocaların bir tanesi “ekonomik olarak önemli olduklarını düşünüyorum”²⁹⁷ demesiyle yetinerek diğeri olumsuz diğebileceğimiz görüşte bulunmuş: “Bence Türkiye’nin ve Bosna Hersek’in ekonomik ilişkileri çok kötü durumdadır. Bosna Hersek Türkiye’ye açık davranırken Türkiye tamamen kapalıdır.”²⁹⁸

Bu konuda son görüştiğim Boşnak ekonomist ise şunları söyledi: „Evet, Türkiye büyük bir ülkedir ve dünyadaki 17. ekonomidir. Coğrafi olarak bize yakın bir ülkedir ancak kültürel olarak daha da yakın olduğunu diyebiliriz. Ayrıca Türkiye’de Bosna Hersek’in diasporasının çok büyük bir bölümü yaşamaktadır. Bunun yanında Bosna Hersek’teki nüfusunun yarısı Türkiye ile aynı dini paylaştığı için bu iki ülkenin arasında önemli bir bağ vardır.”²⁹⁹

²⁹³ Görüşme 21.

²⁹⁴ Görüşme 1.

²⁹⁵ Görüşme 4.

²⁹⁶ Görüşme 2.

²⁹⁷ Görüşme 6.

²⁹⁸ Görüşme 3.

²⁹⁹ Görüşme 7.

Görüşüğümüz Hırvatlar bu soruya diğçrlere göre çok daha kısa cevaplar vermiştir. Üstelik cevaplar birbirine çok benzemektedir. Bu yüzden iki kişinin cevabını vermekle yetineceğiz:” Ekonomik bağlarından dolayı önemlidir, ticaret ve ihracat için önemlidir.“³⁰⁰; “ Buradaki milletlerle özel ilişkileri olsa da ekonomik ilişkileri manevi ilişkilerden daha önemli olmalıdır.”³⁰¹

Görüşüğümüz herkes Türkiye ile olan ilişkilerini önemli bulmuştur. Neredeyse herkes bu ilişkilerin en önemli boyutu ekonomik boyutu olduğunu vurguladı. Boşnaklar Türkiye devletini arkadaş terimi ile anlatmıştır. Ayrıca görüşüğümüz Boşnaklardan birisi Bosna Hersek ve Türkiye arasındaki ilişkilerden memnun kalmadığını söylemiştir. Bu aslında Bosna Hersek’teki diğçr milletlerine göre Boşnakların Türkiye’den daha büyük beklentileri içerisinde olduğunu göstermektedir. Boşnaklar Türkiye ile olan ilişkileri samimi, dostça gibi sıfatlarla anlatarak kendi etnik grubunun Türkiye’ye karşı olan sempatisini belirtti. Sırlar Bosna Hersek ve Türkiye’nin ilişkilerinde kültürel bağlarını önemli bulmuşken Hırvatlar kültürel veya arkadaş bağlardan bahsetmeden sadece ekonomik bağlarını önemli görmüşler. Bizim görüşüğümüz Sırların beşten üçü Bosna Hersek Federasyonu’nda yaşadıklarını ve ikisinin Sırp Cumhuriyetin’de yaşadıklarını söylemekte fayda vardır. Kendini Bosna Hersekli olarak tanıtan kişiler Türkiye ile ilgili olumlu söylemlerde bulundular. Birisi savaş zamanındaki yardımından bahsederken görüşüğümüz diğçr üç kişi Türkiye’nin Bosna Hersek’teki yatırımlarından bahsetmiştir.

³⁰⁰ Görüşme 15.

³⁰¹ Görüşme 14.

SONUÇ

Araştırmamızın amacı Bosna Hersek dış politikası ile Bosna Hersek kimliği arasındaki bağı incelemektir. Bu konuyu araştırmak için uluslararası teorilerin hangisinden yararlanabileceğimize baktık. Kimlik sosyal birağ olduğu için doğal olarak konstrüktivizme bakmakta büyük yarar gördük. Liberalizm ve özellikle realizmin bugünlerde uluslararası ilişkilerle irtibatlarının yavaşça azaldığını görüyoruz. Bu yüzden tezin birinci bölümünde realizmin veya daha doğrusu neo-realizmin ve neo-liberalizmin görüşlerini konstrüktivist görüşler ile karşılaştırdık ve konumuzu açıklayabilmek için konstrüktivizmin ve özellikle Alexander Wendt'in teorisinden fayladalanmaya çalıştık. Neo-realist teoride uluslararası arenada ve devletler arası ilişkilerde herşey güç ve çıkara bağılyken konstrüktivistlere göre sosyal yapılar sadece bu öğelerle açıklanamaz. Bunlara düşünceleri, normlarıve kültürü de eklemek zorundayız.

Alexander Wendt bir yere kadar neo-realist ve konstrüktivist düşünceleri barıştırmaya çalışır. Konstrüktivistlerin aksine en önemli aktör olarak uluslararası organizasyonları değil, devleti görür. Bunun yanı sıra güç ve çıkarın uluslararası ilişkilerde önemli olduğunu belirtiyor ancak bu güç ve çıkarlarındüşüncelerden ortaya çıktığını ve sosyal yapılardan oluştuğunu savunuyor. Uluslararası ilişkilerin anarşik bir yapıya sahip olduğunu kabul etmekle birlikte anarşi ona göre devletlerin ondan ne yaptıklarıdır. Demek ki uluslararası ilişkilerde belirsizlikler çok olmasına rağmen tamamen insanın değiştiremeyeceği bir anarşik durum yoktur. Alexander Wendt uluslararası ilişkiler sosyal teorisinde insanlığınfarklı kültürler içerisinde geçtiğini savunmaktadır. Önceden ülkeler Hobbesçu kültürde yaşamaktaydı, demek ki kültürler birbirine düşman idi. Bugünkü dünyada ise, ona göre devletler rakiptir. Bunu bir gelişme olarak görür. İleride devletlerKantçı kültürü yani birbirleriyle dost olmayı belki düşünce yapılarını değiştirerek öğrenebilirler. Wendt, sosyal yapıların değişmesine inansa da bu değişimin çok yavaş olduğunu belirtiyor.

Kimlikleri anlamak için başvurduğumuz literadürde üç tür milliyetçilik okuması yapılabileceği ortaya kondu; İlkçi veya özcü, modern veya yapısalcı, etno-

sembolcüyaklaşımlar. İlkçi milliyetçilik kuramlarına göre milli kimlik doğal, verili ve değişmez bir ögedir. Bugün neredeyse hiçbir araştırmacı bu kuramı doğru bulmaz.

Modernist kuramlara göre ise milli kimlik sosyal bir ögedir ve modern zamanlarda ortaya çıkmış daha doğrusu inşa edilmiştir. Çoğunlukla19.yüzyılda ortaya çıktığı kabul ediliyor. Buradaki kuramlardan Anderson'un anlayışının en öz düşüncesini tekrarlamakta yarar vardır. Ona göre milliyetler “hayal edilmiş” topluluklardır ancak onların hayal edilmiş olmaları onların insanlar tarafından gerçek olarak algılanmalarını engelleyemez. Biz de bu düşüncüyü doğru buluyoruz. Nitekim Boşnak kimliğini araştırırken de bunu gözlemledik. Boşnaklar’da milli uyanış çok geç görülmüştür ve genellikle etraftaki milliyetçiliklere bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bugün Boşnaklar arasındaki bağ çok sıkı ve gerçek gibi algılanıyor.

Üçüncü milliyetçilik kuramı etno-sembolcü kuramıdır. Bu kurama göre milliyetçilik modern bir unsur olmasına rağmen tarihte oluşturulan kültürel bir topluluktan oluşmuştur. Onlarkimliğin oluşmasında mit ve sembollerin önemini vurguluyorlar. Etno-sembolcü yaklaşım da modernistlerin açıklamadığı bazı milletözelliklerini açıklamakta faydalıdır. Bir millet üyelerinin arasındaki güçlü bağı anlamakta yardımcıdır.

Milli kimliğinaraştırılması genelde bu üç kurama ayrılısada bugün bu araştırmalara, bu soruna başka açıdan bakan feminizm, post modernizm gibi düşüncelere de bakmak gerekiyor. Post-modern yaklaşımlar mesela bizim konumuz için önemli olan insanların birden fazla hatta birçok kimliğe sahip olmasından bahseder. Ayrıca bizim konumuz için önemli olan Michael Bilig’in banal milliyetçilik kuramıdır. Bilig’e göre milli kimlik “uyanışından sonra” belli yöntemlerle sürekli yeniden üretiliyor. Bu genelde medya ve milli eğitim yöntemiyle olabiliyor. Bunlardan hareketler milletlerin kesinlikle sosyal ve asla doğal olmayan bir öge olduğunun altını çizebiliriz. Öte yandan milletlerin „hayali topluluklar“ olmalarına rağmen gerçek duygulara yol açtığı fikrine katıldığımı belirtelim. Aynı zamanda milletin sosyal bir ağ olması nedeniyle, değişmesinin

mümkün olmasını Bosna Hersek'teki kimlik anlayışının gelişmesinde ve dış politika üzerindeki etkisini anlamakta açıklayıcı bir yaklaşım olarak öne çıkarttık.

Milli kimlik oluşumuna ilişkin kavramsal tartışmaları arkamıza alarak Bosna tarihine baktığımızda çeşitli evrelerden geçen birden çok kimlik oluşumun aynı anda devrede olduğu görülecektir. Kimlik oluşumu ve milliyetçilik tartışmalarının tarihsel olarak şekillendiği evrenin 19. yy. başları olması sebebiyle Bosna'nın o dönemde bir parçası olduğu Osmanlı devleti ile yerel Bosnalı unsurlarının ilişkilerini araştırma sorunumuzun tarihsel arkaplan açıklamasının başlangıç noktası olarak belirledik. Osmanlı devletinde kimliğin en önemli ögesidin idi ve millet genelde müslümanlar ve müslüman olmayanlar olarak ayrılıyordu. Bosna Hersek'te bu dönemde uzun bir süreç içerisinde milletin bir kısmı İslama yöneldi ve bu gelecekte milli kimliğin oluşmasında önemli bir unsur olacaktı. 19. yüzyılda Avrupa kıtasında milliyetçiliğin gelişmesiyle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içinde barındırdığı çoğu ülkede milliyetçilik ortaya çıkmıştı. Bu milliyetçiliği Sırbistan'da görmek mümkündür. Sırbistan'daki milliyetçiliğin Bosna Hersek'teki Ortodoksların üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Diğer yanda Bosna Hersek'in kuzey ve batı komşusu olan Hırvatistan'da Hırvat milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Bunlar doğal olarak Bosna Hersek'teki Katoliklerin üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde Bosna Hersek'te Hırvat ve Sırp milli uyanışlarını görebiliriz. Bosna Hersek'teki müslümanlar katolik ve ortodoks komşuları gibi kendileri de bir milliyetçilik uyanışında veya oluşturulmasında hala bulunmamışlardı. Kendine Boşnak diyecek olan kimlik Sırp ve Hırvat kimliklerinden daha sonra ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni belki de diğer milletler gibi Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık hissetmemeleridir. Ancak 19. yüzyılda Bosna ayanlar tarafından yürütülen Osmanlılara karşı olan Gradşçeviç İsyanı daha sonra bazı Boşnaklar tarafından Boşnak milliyetçi uyanışın ilk örneği olarak algılanmıştır. Bu isyanı milliyetçi bir isyan olarak algılasak da bu gerçekte Boşnak milletin uyanışına sebep olmamıştır.

Bosna açısından “milli” bir kimliğin modern inşası Avusturya Macaristan döneminde başlayacaktı: 1878 yılında Bosna Hersek, Avusturya Macaristan

Devleti'nin içinde yer almaya başlamıştır. Bu dönemde Bosna Bakanı olarak Benjamin Kallay atanmıştır. Kallay, Bosna'daki tüm milletleri Bosnalı adı altında birleştirmek istiyordu. Onun buradaki amacı Bosna'nın milletlerini bir aradatarak dışarıdan gelen Sırp milliyetçiliğini etkisizleştirmektir. Bu hareket pek büyük bir başarı göstermedi ve Bosna Hersek'teki milletler ortak bir ad altında toplanmadı. Bu nedenlerden dolayı 20. yüzyılın başlarında Bosna Hersek müslümanları hem Hırvatlar hem Sırlar tarafından sahiplenmeye başlamıştır. 20. yüzyılda birçok Bosna Hersek önde geleni kendini Hırvat veya Sırp olarak ifade etmiştir.

Yugoslav Krallığı döneminde de Bosna Hersek Devleti'nin toprakları farklı devletler arasında bölünmüştür ve müslümanlar ayrı bir millet olarak görülmemiştir. Osmanlı devletinde hep özel bir konumları olduğu için bu onlara zor gelmiştir.

Sosyalist Yugoslavya dönemi Bosna Hersek müslümanları için önemli bir dönümnoktası olmuştur. Yugoslavya sınırları içerisinde Bosna Hersek özerk bir devlet olarak ilan edilmiştir. Müslüman milletin farklı bir millet olması hala kabul görmemiştir. Daha sonra bu da değişecektir ve Bosna Hersek müslümanlarının kendini büyük harfle yazılan Müslüman olarak ifade etmeleri dönemi başlayacaklardı. İsimleri zorunlu olmasına rağmen bu, Bosna Hersek müslümanlarına kendi kimliklerini daha sonra kendi seçtikleri bir isim altındabelirtmeye yardımcı olmuştur.

1993 yılında Bosna Hersek müslümanları kendilerini Boşnak olarak ifade etmeye başladılar. Bu kimliğin resmi kullanımının savaş döneminde ortaya çıkması pek şaşırtıcı değil, savaş bu ortak kimliğin pekişmesinde elbette yardımcı olmuştur. Her milliyetçilikte olduğu gibi bu milliyetçilikte tarihteki belli unsurlara kendi özünü ve varlığını ispatlamak için yola koyulmuştur. Böylece Boşnak önde gelenler Ortaçağ Bosna Devleti'nin "*Bošnjakin*" adı ile anılan milletin devamı oldukları sonucuna vardılar. Bundan sonra ise bu kimlik ile ilgili belli tartışmalar devam etmektedir. Bu bize kimliklerin verili ve değişmez olmadığını gösteriyor. Farklı zamanlarda farklı kimlikler önemli olmuştur.

Osmanlı döneminde din kimliği, bugünkü Bosna'da etnik kimliğin önemli olduğunu fark edebiliriz, daha ileride devlet kimliği veya hatta başka bir kimlik öne çıkabilir. Biz bu çalışmada ise Bosna Hersek'teki etnik kimliklerin veya milli kimliğin ne derecede dış politikayı etkilediğini öğrenmeye çalıştık.

Bosna Hersek'in bugünkü dış politikasına baktığımızda geçen savaşta milli- kimliklerin ne kadar belirginleştiğini görebiliyoruz. Bunun yanı sıra bu üç etnik kimlik, yasal olarak Dayton Barış Anlaşması'nda belli ayrıcalıklara sahip olmuştur. Bosna Hersek iki entiteye, Sırp Cumhuriyeti ve Bosna Hersek Federasyonu'na ayrılmıştır. Ayrıca üç kurucu milletten oluşmaktadır (Boşnak, Sırp ve Hırvat). Bu sadece insan haklarına aykırı bir yasa değil, devletin bütün yürütme organlarını ve gelişmesini de zorlaştıran bir durumdur.

Dış politikayı tam da bunun gibi bir sistemde yürütmek çok zordur. Örneğin diplomasiye bakarsak çoğu diplomatın „etnik-kimlik kotası“³⁰² ile mevcut mevkiye geldiğini görüyoruz. Dış politika kararları getirilmesinde ise, üçlü Cumhurbaşkanlık beraber karar vermek zorundaysa ve farklı milletlere mensup olan Cumhurbaşkanlık üyeleri anlaşamayınca dışilişkiler zor yürütülür.

Kimliklerin ne şekilde dış politikayı etkilediklerini öğrenmeye çalışırken Bosna Hersek örneğin de şu sonuca varmak mümkün görünüyor: Bosna Hersek içindeki farklı milletlerin dış politikaya farklı bakmalarından dolayı ortak dış politikayı yürütmek neredeyse imkânsızdır. Örneğin Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı, Kosova'nın bağımsızlığı ve Filistin Devleti'nin tanınması, 2012 yılında BM Genel Kurul Başkanı seçimi ve Kosova'nın UNESCO'ya katılımı konularında bir anlaşmaya varamadılar.

Peki bu sonuca nasıl varılmıştır? Daha doğrusu Bosna'daki iki entite ve üç milli grup dış politika tercihlerinde ne şekilde farklılaşmaktadır? Bu farklılaşma sadece kimlik algıları ile mi yoksa başka unsurlarla mı ilgilidir?

³⁰² Bosna Hersek devletinin dünyadaki elçiliklerde elçi bir etnik-kimliğinin mensubu ise onun yardımcısı başka bir milletin mensubu olacaktır.

Jeopolitik faktörü öne çıkaran Adis Arapoviç ile başlayalım: Arapoviç Bosna'nın konumunu bölgesel ve küresel olarak ikiye ayırır. Bölgesel olarak Zagreb ve Belgrad daha çok, Podgorica ve Novi Pazar ise daha az önemlidir. Bu bölgesel konumun biraz dışında Ankara'dan bahsetmektedir. Burada yine etnik-kimliğin önemi ortaya çıkıyor. Bir yandan Hırvatlar ve Sırlar kendi dini ve etnik "ana ülkelerini" Sırbistan'a ve Hırvatistan'a bakarken, Boşnaklar da etnik olmasa da dini ve kültürel olarak Türkiye'ye bakmaktadır. Bugün bu ülkelerle Bosna Hersek'in ilişkisine bakarsak Hırvatistan ve Karadağ ile dostça ilişkiler içerisinde olduğunu görebiliriz. Sırbistan ise bugün bile ikili bir oyun oynuyor. Retorikte Bosna Hersek egemenliğini kabul ederken diğer taraftan Bosna Hersek içinde olan Sırp Cumhuriyeti'nde etkisi vardır ve bu etkiyi kendi çıkarına ve bazen Bosna Hersek zararına kullanmaktadır.

Bunun dışında küresel olarak Bosna Hersek, Washington-Brüksel-Moskova-İslam Dünyası tarafından etkilenir. Bosna Hersek en çok ABD ve AB tarafından etkilenmektedir. ABD, Dayton Barış Anlaşması'ndaki rolünden dolayı ve Yüksek Temsilcilik Ofisi (OHR) Bosna'daki konumundan dolayı çok önemlidir. ABD'nin yanı sıra, Bosna Hersek savaştan sonra tekrar yapılanmasında AB'den yardım almıştır. Bosna Hersek ayrıca Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunda bulunmak istiyor ve bu dış politikanın en önemli noktalarından birisidir. Rusya ise Sırp Cumhuriyeti üzerinde olan etkisinden dolayı buranın politikasını da etkilemektedir.

Bütün bu etki alanlarını göz önünde bulundurursak Bosna Hersek Devleti için Avrupa Birliği'ne entegrasyonu ve NATO'ya katılması dış politikanın öncelikleri olarak ortaya çıkmaktadır. 1990'lardaki savaşı hatırlarsak bu ülkenin NATO'ya girmesi, iç ve dış güvenliğini sağlamak isteği mantıklı gelecektir. AB'ne entegrasyonu yine Bosna Hersek'in kendi coğrafi konumu ve ekonomik önemi açısından mantıklı bir harekettir. Bunları belirttikten sonra bu amaçların farklı etnik gruplar tarafından ne şekilde anlaşıldığı anlamaya çalışıldı.

Bunu anlamak için devletin başlıca partilerin dış politikaları üzerindeki anlayışlarını öğrenmeye çalıştık. Burada partilerin etnik kimliklerine göre değişiklikler gösterdiklerini gördük. En büyük Sırp solcu partisi SNSD retorikte Avrupa Birliği'ne entegrasyonu desteklese de birçok defa bu entegrasyon için gerekli olan reformları yapmayı reddetti. Demek ki bu parti Avrupa'ya kuşku ile bakmaktadır. SDS için de aynısı söylenebilir. Kendi dış politika programlarında bile Avrupa Birliği ile ilgili söylemleri bir kısıtlama ve uzaklaşma gösteriyor. Sırbistan'a ve Rusya'ya ise sıcak bakmaktalar. Sırp Cumhuriyeti'nin başbakanı medyada Türkiye'ye karşı söylemlerde bulunmuştur. Sırp politikacıların davranışlarını onların etnik kimliklerine bağlamak ne zordur ne de yanlış olur.

Boşnak sağ partileri doğal olarak AB ve ABD'ne daha sıcak bakmaktadır. Sırbistan'a kuşku ile bakmaktalar. En büyük Boşnak partisi SDA Türkiye ile olan özel bağları desteklerken, SBB Türkiye'yi sadece ekonomik olarak önemli bulmaktadır. Hırvat sağ partileri AB'ne, ABD'ne ve Hırvatistan'a çok sıcak bakmaktadır. Hırvatistan onlar için ana vatandır. Onlar Sırbistan, Rusya veya Türkiye gibi devletlerle ekonomik bağların önemli olduğunu düşünüyorlar.

Multi-etnik partileraynı zamanda solcu partiler, AB'ne entegrasyon ve NATO'ya katılıma önem verirler. Onlara göre Sırbistan, Hırvatistan ve Türkiye (Sırplarla, Hırvatlarla ve Boşnaklarla kültürel bağları olan ülkeler) Bosna Hersek iç işlerine kesinlikle karışmamalı.

Bosna Hersek'teki partilere baktığımızda herkesin kendi kimliklerinden etkilendiğini görebiliriz. Milli partiler kendi milli kimliklerine ve çok-kültürlü partiler kendi kimlik anlayışlarına göre hareket etmektedir.

Araştırmamızın sadece siyasi partilere dayanması bir eksiklik olacağı için dış politika ve kimlik anlayışları arasındaki bağı daha iyi anlamak için Bosna Hersek'teki belli önde gelenlerle görüşmeler yapıldı. Onlara dış politika ve özellikle Bosna Hersek kimliği üzerine çok basit sorular sorduk. Görüşmelerin ortaya çıkardığı tabloyu şöyle özetleyebiliriz: Dış politikada en önemli yeri AB,

NATO, komşu ülkelerle olan ilişkiler ve ekonomik diplomasi almaktadır. Burada farklı etnik grupların bir fikir birliği içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bosna Hersek zararına çalışan ülkeler sorusuna geldiğimizde Boşnaklar çoğunlukla Sırbistan ve bazen Rusya'nın Bosna Hersek Devleti'ne karşı zararlı politikalar izlediğini düşünmekte. Sırlar ve Hırvatlar ise hiçbir ülkenin Bosna Hersek'e karşı çalışmadığını düşünmektedir. Bosna Hersek Devleti'nin genelde Hırvatistan, Türkiye, Almanya, Avusturya ve ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu düşünülüyor. Avrupa Birliği ülkelerine baktığımızda ise en iyi ilişkilerin Hırvatistan ve Almanya ile olduğunu düşünülüyor. Bosna Hersek devletinin hangi kimliklere sahip olduğuna dair çoğunlukla Avrupa, Balkan ve Slav kimliklerine sahip olduğunu düşünülmemektedir. Bundan sonra Yugoslav kimliği de sıralanmıştır ancak Osmanlı kimliği daha az sıralanmıştır ve Müslüman kimliği sadece bir görüştüğümüz önde geleni tarafından sıralanmıştır.

Bosna Hersek'te yaşayan milletlerin ortak bir kimlikleri varsa bu kimlikler hangileridir sorusuna çoğunlukla Bosna Hersekli veya çokkültürlü ortak kimlikleri cevabı verildi. Boşnaklar Bosna Hersekli ortak kimliğini daha çok defa sıralamışken, diğer kimliklere ait kişiler daha çok çokkültürlü kimliğini sıralamıştır.

Türkiye ve Bosna Hersek ilişkisi sorusuna herkes olumlu bir cevap vermiştir. Bosna Hersek ve Türkiye'nin kültürel bağları önemli bulunmuştur ama ağırlıklı olarak ekonomik açıdan iyi ilişkiler hoş karşılanmaktadır. Bazı görüştüğümüz Boşnaklar Türkiye'nin Bosna Hersek'e olan arkadaşça tutumunu çok olumlu bulmuştur.

Bosna Hersek üç konstitute milletlerin temsilcileri olan politikacıların dış politika konusunda anlayamadıklarını belirttik. Sırbistan'ın, Sırbistan ve Rusya politikalarından etkilendiğini görebiliyoruz. Boşnaklar ve Hırvatlar AB ve ABD'ye daha çok yönelimlidir ve ayrıca Hırvatların Hırvatistan'a ve Boşnakların Türkiye'ye özel olarak bağlı hissettiğini söyleyebiliriz. Bunlara rağmen bizim görüştüğümüz önde gelenlerle yapılan görüşmelerde aralarında kimliklerine göre

farklılık göstermelerine rağmen aslında birçok konuda da anlaştıklarını da görebiliyoruz.

Savaş döneminde etnik-kimliklerin belirginleşmesi doğal olarak bu kimliklerde belli farklılıkları daha da belirgin hale getirdi ve milliyetçilik kendini yeniden üreterek bu farklılıklar da devam ettiriliyor. Ancak Bosna Hersek'teki üç ayrı halkın konstitute halk olması bu farklılaşmayı doğallaştıran bir unsurdur.

Bosna Hersek'teki halkların kültür ve kimliklerinin farklılıklarına rağmen aralarında hiç ortak veya kolektif bir kimliğin olmaması elbette mümkün değildir. Bu halkları farklılaştıran özelliklerin yanı sıra onları birleştiren özellikleri vardır (tarihten beri paylaştıkları toprak, dilleri, belli kültürel özellikleri, tarihleri). Bunun için Bosna Hersekli önde gelenlerin dış politika ile ilgili önemli sayıda konuda aynı fikirde olması şaşırtıcı değildir. Bosna Hersek'te bütün milletlerin amaçları aynıdır. Ancak siyasette farklılıklar kendini benzerliklerdendaha fazla göstermektedir. Bunu gelecekte değiştirmek için kendi kimliklerin rolü önemli olacaktır. Wendt'in dediklerine göre kültür biz ondan ne yaparsak odur mantığına bakacak olursak Bosna Hersek milletleri kendi kültürlerini ne yöne çevirirlerse o olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Aličić, Ahmet: **Pokretza Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine** (1831-32 Yılları Arasında Bosna Hersek Özerklik Hareketi), Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996.
- Anderson, Benedict: **Nacija: Zamisljena Zajednica, Razmatranje o Porijeklu Sirenja Nacionalizma**(Hayali Cemaatler: Milliyetçilğin Kökenleri ve Yayılması), Skolska Knjiga, Zagreb, 1990.
- Arapović, Adis: **Vanjska Politika Bosne i Hercegovine: Determinante i Perspektive**, (Bosna Hersek Dış Politika: Belirliyecileri ve Perspektifleri) CCI Tuzla, Tuzla, 2010.
- Maxym Alexandrov, “The Concept Of State Identity In International Relations: A Theoretical Analysis”, **Hiroshima University Library**, (Çevrimiçi) http://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/files/public/14409/20141016121246211432/JIDC_10_01_03_Alexandrov.pdf, 1.3.2014.
- Babuna, Aydın: **Bir Ulusun Doğuşu. Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yay. 107, İstanbul, 2000.
- Bringa, Tone: **Biti Musliman Na Bosanski Nacin, Identitet Zajednica u Jednom Srednjobosanskom Selu** (Bosnalı biçimde Müslüman Olmak, Orta Bosna’nın bir Köyünde Toplulukların Kimlikleri), Sarajevo/Zagreb, Šahinpašić, 2009.

- Bougarel, Xavier: *“Od “Muslimana” do “Bosnjaka”: Pitanje Nacionalnog Imena Bosanskih Muslimana”* (“Müslümandan”-“Boşnağa” kadar: Bosnalı Müslümanlarında Ulusal İsmi Sorunu), Haz. Husnija Kamberović, Rasprave o Nacionalnom Identitetu Bošnjaka, **Zbornik Radova**, Institut za Istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009.
- Brown, Chris: **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, Londra, 2004.
- Bukić Kržišnik, Vera: **Bosanski Identitet Izmedju Prošlosti i Budućnosti** (Geçmiş ve Gelecek arasında Bosnalı Kimlik), Bosanska Knjiga, 1997.
- Camisar, Adriana: **An Analysis Of The Dayton Negotiation and Peace Accords**, 2005,(Çevrimiçi)
<http://ocw.tufts.edu/data/12/244825.pdf>, 20.3.2014
- Dizdarević, Zlatko: “Diplomacija BiH: Realnosti i Potrebe.”(Bosna Hersek Diplomasisi: Gerçekler ve İhtiyaçlar), **Vanjskopolitička Inicijativa BH**, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2005.
- Džaja, Srećko M.: **Konfesionalnost i Nacionalnost Bosne i Hercegovine**,(Bosna Hersek’te Dini-Mezhebi Kimlik ve Ulusal Kimlik), Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Türbedar, Erhan: **Barışın 15. Yıldönümünde Bosna Hersek: Dayton Barış Anlaşması’nın Neticelerinin Değerlendirmesi**, (Çevrimiçi)
<http://www.tepav.org.tr/upload/files/1292831752>

[6.Barisinin 15. Yildonumunde Bosna Hersek.pdf](#),

25.3.2015

Gellner, Ernest: **Nacije i Nacionalizam**(Milletler ve milliyetçilik),Haz. Radule Knezević, Çev. Tomislav Gamulin, Politicka Kultura, Zagreb, 1998.

Griffiths, Martin,
C. Roach, Steven,
Solomon,Scoot:

50 Key Thinkers In Internationhnal Relations,
Londra ve New York, Routledge yay., 2009.

Mehmet Uğur Ekinci,

Bosna Hersek Siyasetini Anlama Kilavuzu,
Editör Ahmet Demirhan, SETA, İstanbul, 2014.

Fath Lihic, Anette Monika : **Nastajanje Nacije Između Unutrašnjeg Razdora i Vanjskog Pritiska. Bosanski Muslimani na Putu od Etničke Svijesti do Nacionalnog Identiteta** (İç Anlaşmazlık ve Dış Baskı Altında Ulusun Oluşturulması. Bosnalı Müslümanların Etnik-Bilinçten Ulusal Kimliğe Geçiş), Svjetlost, Sarajevo, 2008.

Filandra, Šaćir:

Bošnjaci Nakon Socijalizma O Bošnjačkom Identitetu u Postjugoslavenskom Dobu (Sosyalizmden sonra Boşnaklar, Post-Yugoslav Döneminde Boşnak Kimliği), Sarajevo, Preporod, 2012.

Filandra, Šaćir, Karić,Enes: **Bošnjačka İdeja** (Boşnak Fikri), Zagreb, Nakladni Zavod Globus, 2002.

- Filipović, Muhamed: **Bosna i Hercegovina u Okovima Nacionalizma**, (Milliyetçilik Zincirlerinde Bosna Hersek), Sarajevo, Svijetlost, 2003.
- Hobsbawn, Eric: **The Invention of Tradition**, ed. Eric Hobsbawn, Terence Ranger, Cambridge University Press, XII Bas., (Çevrimiçi) http://faculty.washington.edu/ellingsn/Hobsbawn_Inventing_Traditions.pdf, 3.4.2014
- Imamović, Mustafa: **Historija Bošnjaka** (Boşnakların Tarihi) , Sarajevo, Bošnjačka Zajednica Kulture, 1997.
- Breuilly, John: **Nationalism and the State** (Milliyetçilik ve Devlet), Manchester University Press, 1993.
- Ibrahim Tepić, Dubravko Lovrenović v.d.: **Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Drugog Svjetskog Rata** (En Eski Zamanlardan İkinci Dünya Savaşına Kadar Bosna Hersek), Editör Ibrahim Tepić, Bosanski Kulturni Centar, 1998.
- Lučić, Iva: “Stavovi Centralnog Komiteta Saveza Komunistâ Jugoslavije O Nacionalnom Identitetu Bosanskih Muslimana Bošnjaka. Izmeđû Afirmacije, Negacije i Konfesionalne Artikulacije”, (Yugoslavya Komünistler Birliğı’nin Merkez Komitesi’nin Bosnalı Müslümanların/Boşnakların Kimliğı Üzerindeki Görüşleri)Haz. Husnija Kamberović, Rasprave o Nacionalnom Identitetu Bošnjaka, **Zbornik Radova**, Institut za İstoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009.

- Kamberović, Husnija: **Historiografija u Bosni i Hercegovini u Službi Politike**, (Bosna Hersek'te Tarihçilik Siyasetin Hizmetinde.) Zagreb, Srednja Evropa, 2012.
- Malcolm, Noel: **Bosnia A Short History**, London, Papermac, 1996.
- Mujkić, Asim: **Pravda i Etnonacionalizam**(Adalet ve Etnomilliyetçilik.), Sarajevo Centar za Ljudska Prava Univerziteta u Sarajevu, Fondacija Heinrich Böll, 2010.
- Numanović, Amin: **Dayton Sonrası Bosna Hersek ve Avrupa-Atlantik Entegrasyonu**,(Çevrimiçi) [www.http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/6232/amin_numanovic_tez.pdf](http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/6232/amin_numanovic_tez.pdf), 22.3.2014
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, Doğubatu yay., Ankara, 2013.
- Pinson, Mark: **The Muslims of Bosnia and Hercegovina- Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia**, edt: Mark Pinson, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1994.
- Purivatra, Atif: **Jugoslavenska Muslimanska Organizacija u Politickom Zivotu Kraljevine SHS** (Krallık SHS'in siyasi hayatında Yugoslav Müslüman Organizasyon'un Yeri), Svijetlost, Sarajevo, 1977.

- Perica, Vjekoslav: **Balkan Idols, Religion and Nationalism in Yugoslav States**, London, Oxford University Press, 2002.
- Powell, Robert: Anarchy in International Relations Theory: The Neo-
 eral Debate, **International Organization**, Vol. 48,
 No.2, The Mit Press, 1994., (Çevrimiçi),
<http://www.jstor.org/stable/2706934>, 20.2.2014.
- Redžić, Enver: **Sto Godina Muslimanske Politike u Tezama i Kontroverzama Istorijske Nauke, Geneza Ideje Bosanske, Bošnjačke Nacije** (Tarih Biliminin Tezleri ve Tartışmalarda Yüz Yıl içerisinde Müslüman Siyaseti. Bosnalı, Boşnak Fikrinin Oluşumu), Sarajevo, 2000.
- Sarač, Dženita: “Neuspjeh Sekularizacije i Jacanje Religijskog Identiteta Početkom 1980’ih Godina u BiH” (Bosna Hersek’te Laikleşmenin Başarısızlığı ve 1980 Yılların Başında Dini Kimliğinin Güçlenmesi), Rasprave o Nacionalnom Identitetu Bošnjaka, **Zbornik Radova**, Institut za İstoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2009.
- Sarajlić Maglić, Denisa: “Utjecaj Nacionalizma Na Formuliranje Vanjske Politike”, Dış Politikasını Formüle Edilmesine Milliyetçiliğinin Etkisi), Vanjsko Politička Analiza, Vanjsko Politička Inicijativa, (Çevrimiçi) http://www.vpi.ba/upload/documents/Utjecaj_nacionalizma_na_formuliranje_vanjske_politike.pdf, 3.6.2014

- Smith, Anthony: **Nacionalni Identitet**(Milli Kimlik), Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
- Smith, Anthony D.: **Myths and Memories of the Nation**, Oxford Universitu Press, New York, 1999, (Çevrimiçi) <http://124.40.255.206/inspirasi/books/1375874633.pdf>, 12.4.2014.
- Vuletić, Davor: “Koliko Zapadno BiH može otići od Balkana”, Vanjske Politike zemalja zapadnog Balkana, Vanjskopolitički Pregled, Vanjsko Politička Inicijativa, Broj.3., Sarajevo, Mart 2009, (Çevrimiçi) <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/05437/foreignpolrev2009,3.pdf>, 25.5.2015.
- Waltz, Kenneth E.: “Structural Realism After The Cold War”, (Çevrimiçi) http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf, 14.2.2014.
- Wendt, Alexander: **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, İstanbul, Küre Yay., 2012.
- Wendt , Alexander: “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Vol. 46, No. 2. (Spring, 1992), s. 391-425. (Çevrimiçi) <https://ic.ucsc.edu/~rlipsch/Pol272/Wendt.Anarch.pdf>, 24.2.2014.

Goodin, Robert, Klingemann, Hans-Dieter:

**A New Handbook Of
Political Science**, Der: E.
Goodin, Robert, Klingemann,
Hans-Dieter, Oxford, 1998.

<http://www.vpi.ba:>

“Ekonomska Diplomacija- Izazov Visokog Prioriteta
za Bosnu i Hercegovinu”, Vanjska Politička
Inicijativa BH, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo,
2013.

<http://www.populari.org:>

“Politička romansa: Odnosi između Turske i Bosne i
Hercegovine” (Siyasi Romantizm: Türkiye ile Bosna
Hersek arasındaki ilişkiler), Populari, İzveštaj, Maj
2014., (Çevrimiçi)

<http://www.populari.org/files/docs/410.pdf>, 22.3.2015.

<http://www.vpi.ba:>

“Bilateralni Odnosi Bosne i Hercegovine i Srbije.
Fokus Na Spoljnu Politiku Srbije Prema BiH”

(Bosna Hersek ile Sırbistan arasında İkili İlişkiler:
Sırbistan’ın Bosna Hersek’e Yönelik Dış

Politikası)**Vanjskopolitička Inicijativa**, Friedrich
Ebert Stiftung, 2013,(Çevrimiçi)

[http://www.vpi.ba/upload/documents/BILATERAL
NI_BIH_SRBIJE_bh_1_Tekst.pdf](http://www.vpi.ba/upload/documents/BILATERAL
NI_BIH_SRBIJE_bh_1_Tekst.pdf), 26.5.2015

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığının resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

<http://www.predsjednistvobih.ba>, 22.10.2014

SNSD Partisinin resmi veb sitesi:

(Çevrimiçi) http://snsd.org/images/dokumenti/statut/statut_2015.pdf, 22.6.2015

SDS Partisinin resmi veb sitesi:, (Çevrimiçi)

http://www.sdsrs.com/dokumenti/Program_SDS.pdf, 23.6.2015.

SDA Partisinin resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

www.sda.ba, <http://sda.ba/home/o-name/licna-karta-stranke/>, 25.6.2015

SDP partisinin resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

http://sdp.ba/datoteke/uploads/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf, 3.7.2015

HDZ-BiH Partisinin resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

<http://www.hdzbih.org/dokumenti-s17>, 3.7.2015.

HDZ-1990 Partisinin resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

www.hdz1990.org, http://www.hdz1990.org/?page_id=1035, 2.7.2015

SBB Partisinin resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

<http://www.sbb.ba/politika-sbb-a>, 1.7.2015

SBIH Partisinin resmi veb sitesi, (Çevrimiçi) <http://zabih.ba/programska-orijentacija-stranke-za-bosnu-i-hercegovinu/>, 23.4.2015

EFTA- Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin resmi veb sitesi:

(Çevrimiçi) <http://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements/bosnia-and-herzegovina>, 13.5.2015

Bosna Hersek Dış İlişkiler Bakanlığının resmi veb sitesi:(Çevrimiçi)

http://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/bilateralni_odnosi/datumi_priznanja_i_uspostave_diplomatskih_odnosa/?id=6, 22.4.2015.

DF Partsinin resmi veb sitesi: (Çevrimiçi)

www.df.ba, <http://www.demokratskafronta.ba/index.php?lang=ba&sel=29>, 2.7.2015

DEI -Avrupa Entegrasyonu Müdürlüğü'nün resmi veb sitesi, (Çevrimiçi)

http://www.dei.gov.ba/o_bih/default.aspx?id=49&langTag=bs-BA, 22.3.2015

Haberler

A.K.: Reis Cerić İ Muftija Zukorlić Pozvali Bošnjake Da Se Na Popisu Izjasne Kao Bošnjaci, Da Im Vjera Bude Islamska, A Jezik Bosanski, (Reis Cerić Ve Müftü Zukorlić,Boşnakları Nüfus Sayımında Kendilerini Boşnak, Dinleri İslam Ve Dillerin Boşnakça Olarak Belirtmeye Çağırılmışlardır), 31.3.2011., (Çevrimiçi)
<http://depo.ba/clanak/37138/da-se-na-popisu-izjasne-kao-bosnjaci-da-im-vjera-bude-islamska-a-jezik-bosanski>, 25.5.2015.

Babić, Ratka: Bosnia Serbs will call Referendum on NATO, BIRN, Banja Luka, 12.2.2013.,(Çevrimiçi)
<http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-serb-leader-announces-referendum-over-nato>, 20.6.2015.

Bačanović, Vuk: “Popis 2013”, (Nüfus Sayımı 2013),**Dani**, 10.04.2013.

Hadžović, Eldin: Election of Bosnia Federetion Leaders Deemed Illegal, Balkan insight, Sarajevo, 25.3.2011., (Çevrimiçi)

<http://www.balkaninsight.com/en/article/election-of-bosnia-federation-leaders-deemed-illegal>, 20.6.2015.

- M. A.: Maksimalistički Zahtjevi HDZ-a Najveće Prepreke Formiranju Vlasti, (HDZ'nin Maksimalist Talepleri Hükümetin Kurulmasına En Büyük Engeldir), FENA, 28.9.2011., (Çevrimiçi)
<http://bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/maksimalisticki-zahtjevi-hdza-najveca-prepreka-formiranju-vlasti/58137>, 22.06.2015.
- Vricko, Josip: “Devedesete-Godine Koje se Vraćaju” (Doksanlar, Dönüş Yapan Yıllar), **Dani**, 29.05.2015.
- Fazlić, Dino: The EHCR Judgment in Sejdic and Finci versus and Herzegovina, International Security Forum, (Çevrimiçi)
<http://www.inter-security-forum.org/the-echr-judgment-in-sejdic-finci-versus-bosnia-herzegovina/>, 25.3.2015.
- <http://www.balkaninsight.com> Republika Srpska Slams Kosovo Recognition ‘Pressure’, Banja Luka, 4.1.2013., (Çevrimiçi)
<http://www.balkaninsight.com/en/article/dodik-opposes-bosnia-s-recognition-of-kosovo>, 23.6.2015.
- <http://bportal.ba>: Reakcije: Radončić i Suljagić o Izetbegoviću i Erdoganu (Tepkiler: Radončić ve Sulyagiç- Izetbegoviç ve Erdoğan Hakkında), 11.8.2014., (Çevrimiçi)
<http://bportal.ba/reakcije-radoni-i-suljagi-o-izetbegoviu-i-erdoganu/>, 1.7.2015.

<http://www.6yka.com>

Zalagaćemo se za Treći Entitet (Üçüncü Bir Entite
İçin Çabalayacağız), 27.8.2011., (Çevrimiçi)

[http://www.6yka.com/novost/12754/Covic-
zalagacemo-se-za-treci-entitet](http://www.6yka.com/novost/12754/Covic-zalagacemo-se-za-treci-entitet), 1.7.2015.

<http://www.rferl.org>

Bosnia Divided On Palestinian Request for
Satatehood Support , Radio Free Europe, 16, 8,
2011., (Çevrimiçi)

[http://www.rferl.org/content/bosnia_still_divided_on
_palestinian_request_for_statehood/24298964.html](http://www.rferl.org/content/bosnia_still_divided_on_palestinian_request_for_statehood/24298964.html),
23.3.2015

EK 1

Mülakat Soruları

1. Size göre Bosna Hersek devletinin en çok işbirliği yapan beş ülke hangileridir.?
2. Sizce Bosna Hersek zararına çalışan ülkeler var mıdır? Varsa bunlar hangi ülkelerdir?
3. Bosna Hersek dış politikasının en önemli noktalar hangileridir?
4. Sizce aşağıda verilen hangi kimlikleri Bosna Hersek'e aittir? (bir cevaptan fazla cevap verebilirsiniz)
 - a) Avrupa kimliği
 - b) Balkan kimliği
 - c) Slav kimliği
 - d) Yugoslav kimliği
 - e) Osmanlı kimliği
 - f) Müslüman ülke kimliği
 - g) Diğer:
5. Sizce Bosna Hersek milletlerin ortak kimlikleri varsa bu kimlik veya kimlikleri nelerdir? (en fazla iki cevap verebilirsiniz.)
 - a) Bosna Hersek kimliği
 - b) Yugoslav kimliği
 - c) Çokkültürlü kimlik
 - d) Ortak kimlik yoktur
 - e) Diğer:
6. Hangi ülke ile Bosna Hersek en iyi ilişkileri yürütüyor? (açıklayınız)
7. Hangi AB ülkesi ile en iyi ilişkileri vardır? (açıklayınız)
8. Bosna Hersek devleti ve Türkiye'nin ilişkilerinin önemli olduğunu düşünüyorsanız nedenlerini sayabilir misiniz?
9. Sizin kimliğiniz nedir?
 - a) Boşnak
 - b) Sırp
 - c) Hırvat

- d) Bosna Hersekli
- e) Müslüman
- f) Diğer:

EK 2

Mülakatlar Listesi

Siyasetçiler ile mülakatlar

SDP Partisinin üyesi ile yapılan görüşme, Saraybosna, 15.4.2015

HDZ-1990 Partisinin Uluslararası İlişkiler Sekreteri ile görüşme, Mostar, 20.7.2013

Serif Spago-Hersek-Neretva Kanton Meclisinin Başkanı ile anket, Mostar, 12.4.2015

HDZ-BiH Sekreteri ile görüşme, Mostar, 20.6.2013

Ibrahim Hadžibajrić-Saraybosna'nın Eski Şehir Belediyesi'nin başkanı ile görüşme, Saraybosna, 20.4.2014

Bosna Hersek önde gelenleri ile mülakatlar

Görüşme 1-Boşnak Gazeteci, Mostar, 12.9.2014

Görüşme 2-Boşnak Diplomat, İstanbul, 20.5.2014

Görüşme 3-Boşnak Tarihçi, Saraybosna, 11.3.2015

Görüşme 4-Boşnak Dış Politika Analisti, Saraybosna, 11.3.2015

Görüşme 5-Boşnak STK üyesi, Mostar, 15.9.2014

Görüşme 6-Boşnak Üniversite Hocası, Saraybosna, 2.4.2015

Görüşme 7-Boşnak Ekonomist, Mostar, 3.10.2014

Görüşme 8-Sırp Gazetecisi, Mostar, 30.9.2014

Görüşme 9-Sırp Siyasi Analist, Mostar, 26.9.2014

Görüşme 10-Sırp Gazetecisi, Saraybosna, 2.4.2015

Görüşme 11-Sırp Uluslararası İlişkiler Uzmanı, Saraybosna, 4.5.2015

Görüşme 12- Sırp sosyolog, Saraybosna, 19.8.2013

Görüşme 13-Hırvat STK üyesi, Mostar, 9.10.2014

Görüşme 14-Hırvat Gazeteci, Mostar, 13.10.2014
Görüşme 15-Hırvat Gazeteci, Mostar, 13.10.2014
Görüşme 16-Hırvat Hukukçu, Saraybosna, 22.4.2015
Görüşme 17-Hırvat STK üyesi, Mostar, 16.10.2014
Görüşme 18-Bosna Hersekli Gazeteci, Saraybosna, 23.4.2015
Görüşme 19-Bosna Hersekli STK üyesi, Mostar. 16.10.2014
Görüşme 20- Bosna Hersekli arkeolog, Mostar, 28.9.2014
Görüşme 21-Bosna Hersekli Ekonomist, Saraybosna, 23.4.2015

